

Sborník z konference

**Aktuální otázky rodinné politiky a praxe VI
RODIČOVSTVÍ – UPLATNĚNÍ PRÁV
V PRAXI**

**Konferenci uspořádal DOMUS – Centrum pro rodinu ve spolupráci
s Krajským úřadem Plzeňského kraje, Odborem sociálních věcí,
a Právnickou fakultou Západočeské univerzity v Plzni.**

**22. 10. – 23. 10. 2015
v Plzni**

Vědecký a odborný výbor konference:

doc. JUDr. Senta Radvanová, CSc.

doc. JUDr. Jan Pauly, CSc.

PhDr. Lenka Průšová, Ph.D.

JUDr. Jindřich Psutka, Ph.D.

Organizační výbor:

Mgr. Romana Svobodová, DOMUS – Centrum pro rodinu Plzeň

JUDr. Vilém Knoll, Ph.D. Právnická fakulta ZČU Plzeň

PhDr. Lenka Průšová, Ph.D. Vysoká škola zdravotnictva a sociálnej práce Bratislava

Mgr. Roman Mašek, Krajský úřad Plzeňského kraje

Editoři sborníku:

Mgr. et Mgr. Daniel Hanuš, Ministerstvo financí ČR Praha

Mgr. Ivana Mičínová, FFUK Praha

PhDr. Lenka Průšová, Ph.D. Vysoká škola zdravotnictva a sociálnej práce Bratislava

Recenze:

Doc. JUDr. PhDr. David Elischer, Ph.D., PF UK

Sborník neprošel jazykovou korekturou

Název: Aktuální otázky rodinné politiky a praxe VI. Rodičovství – uplatnění práv v praxi

Editoři: Mgr. et Mgr. Daniel Hanuš, Mgr. Ivana Mičínová, PhDr. Lenka Průšová, Ph.D.

Rok a místo vydání: 2016, Plzeň

Vydání: první

Náklad: 100

Vydal DOMUS – Centrum pro rodinu, Černická 7, 301 00 Plzeň, jako svou 1. publikaci.

ISBN 978-80-906370-1-6

Obsah

Slovo úvodem	4
Úvodní slovo Zdeňka Honze	5
Senta Radvanová: Rodičovství – sine qua non	6
Vladimíra Strouhová: Uplatnění dětských práv v praxi z pohledu státního zástupce	13
Daniel Hanuš: Participační práva dítěte	27
Jindřich Psutka: K některým aspektům náhrady nemajetkové újmy způsobené dítěti – zejména s ohledem na postavení rodičů	35
Ondřej Frinta: Náhradní mateřství v ČR a ve Velké Británii	45
Lukáš Bachura: Dítě a jeho práva z pohledu kurátora pro mládež	53
Radmila Jedličková: Děti a vzdělání... když vzdělání není prioritou, na vrchol svých možností, Čech mezi Čechy cizincem...	61
Daniel Hanuš: Legislativní (právní) základy multikulturního vzdělávání v ČR	69

Slovo úvodem

Dítě, jeho rodiče a rodina, kterou tvoří, zaujímají v současné společnosti stále významné postavení. Dynamika vývoje rodinných vztahů se v průběhu let neustále mění a vyvíjí co do formy, tak rychlosti těchto změn.

Pokud vyjdeme ze zkušeností, že v minulosti byla preferenční formou rodinného soužití rodina manželská s dítětem do manželství narozeným, pak v současnosti musíme zhodnotit, že se nacházíme na opačném pólu realizace rodinného života co do formy soužití rodičů dítěte. Současný typ západoevropských rodin se vyznačuje, mimo jiné, nesezdaným soužitím rodičů dítěte (dětí). Kromě tohoto fenoménu musíme vzpomenout také další společenské, sociální, právní, zdravotní, kriminologické a jiné jevy, které vyvstávají do popředí aktuální rodinné praxe.

Konference aktuální otázky rodinné politiky a rodičovství reaguje právě na změny v rodinné praxi ve společenském měřítku. Cílem konference, a ostatně i příspěvků uspořádaných do tohoto sborníku, je popsat, rozebrat a zhodnotit aktuální jevy týkající se rodiny a ovlivňující ji, dítě nebo jeho rodiče ve společenském kontextu. Pozornost je v příspěvcích věnována také širším společenským a právním souvislostem. Zaměření konference a obsah jednotlivých příspěvků je interdisciplinární, kdy předmětem zkoumání jsou subjekty rodiny, rodičů a dítěte v meziborové perspektivě teorie a odborné praxe. Právě s ohledem na zvolená témata si autoři kladou otázky a snaží se na ně odpovídat ve svých zajímavých a přínosných příspěvcích.

Příspěvky lze soustředit podle jádra obsahu, na něž se zaměřují. Nejčetnější skupina autorů se zaměřila na oblast uplatnění dětských práv v praxi právní, sociálně-právní i společenské. Druhou skupinou jsou příspěvky autorů, jejichž obsahem jsou různé roviny a obsahy rodičovství. Vzhledem k aktuální společenské situaci jsou také významné příspěvky, jež zpracovávají problematiku vzdělávání dětí cizinců v kontextu českého školství a také příspěvek týkající se legislativního vymezení multikulturního vzdělávání v právním řádu ČR.

Sborník tak prostřednictvím svých příspěvků přináší podněty, upozorňuje na otázky a problémy, jež rezonují v dnešním světě a které nepochybně zasluhují naši hlubší pozornost. Jedná se o zajímavý počín i z toho důvodu, že se zde potkávají odborníci z oblasti teorie a praxe. V tomto směru lze poděkovat vedení Právnické fakulty ZČU Plzeň, že se rozhodlo zapojit se do dialogu státních i nestátních subjektů působících na poli ochrany dětských práv.

Věříme, že tento sborník jako výstup z konference bude inspirací pro budoucí jednání o tomtéž, podobném či alternativním tématu a pro praxi zároveň.

V Praze 26. 2. 2016

editoři sborníku

Úvodní slovo Mgr. Zdeňka Honze,

člena Zastupitelstva Plzeňského kraje, člena Rady Plzeňského kraje pro oblast sociálních věcí

Jsem potěšen, že Vás mohu přivítat na již tradiční odborné konferenci Centra pro rodinu DOMUS, v letošním roce na téma Rodičovství – uplatnění práv v praxi. Protože Plzeňský kraj podporuje setkávání odborníků z oblasti sociálně-právní ochrany dětí napříč státní i nestátní sférou, velmi rád opakovaně poskytl prostory sálu Zastupitelstva Plzeňského kraje pro tuto akci.

Rodina je základní a nejvýznamnější jednotkou naší společnosti. Plzeňský kraj se snaží v oblasti podpory rodičovství využít všech dostupných možností. Rada a následně Zastupitelstvo kraje schvalují v pravidelných intervalech Koncepci v oblasti rodinné politiky z hlediska sociálních věcí. Snažíme se tak o aktivní vytváření regionální rodinné politiky. Základními aktéry regionální rodinné politiky jsou tedy kraje a také obce. V přenesené působnosti jde o oblast sociálně-právní ochrany dětí, náhradní rodinné péče a sociálních služeb. V samostatné působnosti jde o oblast prevence kriminality, protidrogové prevence a sociálně-patologických jevů a podpory mateřských a rodičovských center. Důležitá je spolupráce s nestátními neziskovými organizacemi.

Plzeňský kraj připomínkuje návrhy zákonů a dalších legislativních předpisů vztahujících se k problematice rodinné politiky a úzce přitom spolupracuje s Ministerstvem práce a sociálních věcí a dalšími kraji v rámci České republiky. Podporuje také nestátní subjekty, vykonávající sociálně-právní ochranu dětí na základě pověření k výkonu sociálně-právní ochrany dětí. Dále podporuje mateřská a rodičovská centra finančními dotacemi. V roce 2015 bylo rozděleno 550 tisíc korun celkem 23 žadatelům. Zajišťuje informovanost veřejnosti o problematice náhradní rodinné péče prostřednictvím internetových stránek kraje, regionálního tisku a pořádáním pravidelných Dnů otevřených dveří, které se konají každé první pondělí v měsíci vždy do 18 hodin. Umožňuje setkávání pěstounských rodin; pro rok 2015 byla na tato setkávání vyčleněna historicky rekordní částka 150 tisíc korun. Plzeňský kraj obecně podporuje služby pro rodiny s dětmi v rámci podpory plánování sociálních služeb a podpory rozvoje a zkvalitňování sociálních služeb v kraji mj. finančními příspěvky. Kraj se také podílí na řešení velmi aktuální problematiky cizinců, především pak těch nezletilých, kteří se na našem území ocitli bez doprovodu rodičů. A tak bych mohl pokračovat dále, formy podpory rodiny jsou rozmanité.

Vnímáme, že význam individuální péče pro děti je nezpochybnitelný. Proto podporujeme rozvoj pěstounské péče na přechodnou dobu i dlouhodobé pěstounské péče v našem kraji. V této souvislosti můžeme konstatovat, že se nám díky propagaci pěstounství daří počty pěstounů postupně zvyšovat. Podporujeme také procesy vedoucí k sanaci původní rodiny dítěte a konečně – ke každému dítěti přistupujeme s ohledem na jeho individuální potřeby.

Na druhé straně existují oblasti, do kterých kraj zasáhnout nemůže. Mezi demokratické principy našeho státu patří nezávislost soudní moci. Dochází tak k situacím, kdy při uplatňování rodičovských práv před soudem nelze předjímat soudní rozhodnutí, a tato rozhodnutí navíc bývají nejednotná. Velké problémy také přináší aplikace nového občanského zákoníku v praxi. Chybí sjednocující výklady, některá ustanovení v oblasti rodinného práva se v praxi uplatňují jen stěží.

Budete zde diskutovat o tématech otcovství a mateřství, o postavení dítěte v rodině, o jeho právu na zdraví, vzdělání a vůbec ochranu státu. Věřím, že diskuze přinese některá řešení a možné náměty do budoucna. Děti jsou to nejcennější, co společnost má, a fungující rodinné prostředí je to nejcennější, co má dítě.

Rodičovství – sine qua non Parenting – sine qua non

doc. JUDr. Senta Radvanová, CSc.

Pracoviště: Katedra občanského práva, Fakulta právnická, Západočeská univerzita v Plzni,
Sady Pětatřicátníků 14, 306 14 Plzeň
Email: radvanova@prf.cuni.cz

Abstrakt:

Příspěvek se zabývá vymezením pojmu rodičovství v mnoha jeho společenských a právních významech. Zabývá se také historickým vývojem institutu rodičovství v mezioborové perspektivě. Kromě toho jsou zkoumány sociologické a demografické přesahy rodičovství. Pozornost je věnována především právní úpravě rodičovství v České republice a vlivu mezinárodních dokumentů na českou právní úpravu. Zohledněny jsou rovněž otázky týkající se společenské a právní problematiky babyboxů, asistované reprodukce a možnosti odloučení dítěte od jeho rodičů. Kromě toho příspěvek pojednává o významu pojmů „nejlepší zájem dítěte“ a „blaho dítěte“. V závěru jsou diskutovány otázky výchovy dětí registrovanými partnery, práv a povinností rodičů a náhradní rodinné péče ve vztahu k současné společenské a právní realitě.

Klíčová slova: rodičovství, rodina, dítě, práva a povinnosti

Abstract:

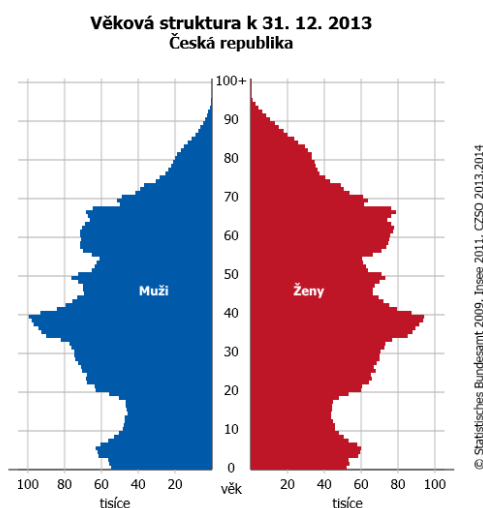
The paper deals with the definition of family in its many social and legal meanings. It also discusses the historical development of the Parenting Institute at interdisciplinary perspective. In addition, sociological and demographic overlaps of the parenthood are also examined. Attention is devoted to legal parenthood in the Czech Republic and the influence of the international documents on the Czech legislation. Questions concerning the social and legal issues of babyboxes, assisted reproduction and the possibility of separation of a child from his parents are also taken into account. In addition, the paper discusses the meaning of the term "best interests of the child" and "child welfare". At the end of the paper, we discussed the issues of caring for children by registered partners, rights and responsibility of parents and foster care in relation to the present social and legal reality.

Key words: parenthood, family, child, rights and responsibility

1

V běžném životě jsou slova rodič, rodiče, rodičovství jedny z nejpoužívanějších. Většinou si ani neuvědomujeme, co všechno se pod pojmem rodičovství skrývá a taktéž o tom příliš neuvažujeme. Budeme se nadále zabývat „rodičovstvím“ nikoliv jako slovním výrazem, ale jako pojmem, který je třeba zkoumat v jeho různých významech. Lze se domnívat (a koneckonců se to i historicky potvrzuje), že pojmy matka, rodič, dítě, rodičovství se vyskytovaly již v nejstarších společnostech. Rozhodně tomu tak bylo ve společnostech, které znaly právo, ale zřejmě i tam, kde právní úprava lidských vztahů neexistovala, se rodičovství společensky projevovalo. Zřejmě už pravěký člověk pochopil nejprve vztah matky a dítěte a jeho potřebnost. Otcovské rodičovství bylo poměrně historicky dlouho ne plně pochopeno zejména ve smyslu jeho jisté závaznosti. Zejména pak v právní společnosti se velmi brzo

(rodičovství) projevovalo nejen v označení právního vztahu mezi rodičem a dítětem, ale již tehdy byl chápán jeho zásadní význam pro konkrétní lidskou komunitu, ať šlo o kmenové, rodové či jiné (možno i státní) společenství. Rodičovství si pak postupně velmi důmyslně a důkladně všímala různá náboženská učení, která kladla zejména základní a přísné požadavky na rozmnožování konkrétní společnosti. Tak například v období již upadajícího římského impéria začalo platit za císaře Augusta „Ius trium liberorum“, tj. zákon, který zvýhodňoval zejména daňově rodiny mající alespoň tři děti. Pojem rodičovství vyjadřující vzájemný vztah společnosti a jednotlivce – rodiče (event. rodiny) je možno říci imanentním. Kráčí s lidstvem od věků do věků a s upadajícím rodičovstvím, ať už k tomu dochází jakkoliv, zanikají i mocné říše. Historické poznatky jsou pro nás velmi poučné. Způsob života člověka a možnosti, které postupně rozvinula civilizace moderní doby posledních dvou století, nabádá k důkladnému zkoumání rodičovství jako jevu společenského. V tomto příspěvku poukážeme jen na nejdůležitější společenské poslání rodičovství, tj. zachování lidského rodu. V současné době se otázkami populačními, tj. pohybu obyvatelstva, zabývá především demografie a sociologie. V našem pojednání chceme nejprve poukázat na jeden ze současných problémů, který je označován jako depopulační trend určité společnosti. Depopulační trend se projevuje v úbytku porodů, které se počítají na jednu ženu obvykle z hlediska konkrétního státu. Depopulačním a to velmi kritickým trendem je situace, kdy se rození dětí redukuje téměř na jedno dítě na jednu ženu (během jejího života). V tomto případě, trvá-li tato situace po dobu více generací, dochází k rychlému úbytku obyvatel, protože pouze dvě děti, které se narodí ženám konkrétní generace, znamenají udržení pouze přirozené reprodukce. V takové společnosti nedochází k přírůstku obyvatelstva. Vždy, jestliže počet narozených dětí nenahradí počet úmrtí v tom kterém roce, jde o situaci alarmující. Obvykle se státní orgány v těchto případech snaží zkoumat příčiny tohoto jevu a uvažovat či provádět sociální opatření, která považují za vhodná (např. opatření daňová, týkající se sociálního zabezpečení apod.). Úspěšnost těchto opatření bývá nejistá. Jde totiž o to, že populační chování obyvatelstva je ovlivňováno různými objektivními i subjektivními faktory, jejichž působení na rodinu, tj. základnu vztahu rodiče a dítěte, není vždy dostatečně předvídatelné. Příkladem těchto několika obecných poznámek je vývoj populačního chování v české společnosti v posledních 25 letech. Stačí pohlédnout na demografické znázornění tzv. „stromu života“ českého obyvatelstva.

Zdroj: Český statistický úřad, 2015

Podstatný úbytek narozených dětí v posledních zhruba patnácti ročnících je zcela zřetelný a nevratnost současného vývoje. Děti, které se nenarodily, už nepřijdou. Svým způsobem novým jevem, který lze pozorovat již několik desítek let, je úbytek plodnosti u mužů. Uvažuje se o různých příčinách tohoto jevu, zejména těch, které souvisí s civilizačním procesem a způsobem života. Současně bývá poukazováno na možnosti, které může poskytnout neplodnému páru asistovaná reprodukce.¹ Současně některé sociologické poznatky upozorňují na značné „rozvolnění“ rodinných vztahů. Znamená to nechuť uzavírat manželství. Muž a žena žijí v tzv. partnerských vztazích nazývaných nesezdané soužití (dříve druh a družka). Porod prvního dítěte se obecně odsouvá na stále pozdější dobu, spíše k třicátému roku věku ženy. Ještě v 70. letech 20. století většinou končilo reprodukční období u žen naopak před třicátým rokem věku obvykle dvěma někdy i třemi porody. Rodičovství v tomto širším společenském významu můžeme tedy považovat přímo za pramen života, konkrétní entity, v našem případě obyvatel ČR a jeho budoucí existence. Nelze říci, že by česká společnost a její státní orgány ponechávaly rodinu a rodičovství bez povšimnutí. Naopak – těmto otázkám je věnována velká pozornost, ať již ve smyslu onoho rodičovství, ať už jde o význam rodičovství pro společnost, anebo o postavení rodiče v rodině, stanovení jeho práv a povinností, ochranu všech členů rodiny a jejich vzájemných vztahů a další otázky.

Je zajímavé, že při různých příležitostech se často zabýváme nejrůznějšími legislativními normami, dokonce normami podzákonnými, ačkoliv bychom si vždy měli připomínat zákony nejvyššího stupně právní síly, kterými jsou především zákony ústavní povahy. Proto není na škodu připomenout si článek 32 Listiny základních práv a svobod, který vyjadřuje velmi výstižně a v podstatě bezchybně celospolečenský a možno říci i politický postoj České republiky k rodině a rodičovství. Článek 32 Listiny základních práv a svobod uvádí: „Rodičovství a rodina jsou pod ochranou zákona. Zvláštní ochrana dětí a mladistvých je zaručena. Ženě v těhotenství je zaručena zvláštní péče, ochrana v pracovních vztazích a odpovídající pracovní podmínky. Děti narozené v manželství i mimo ně mají stejná práva. Péče o děti a jejich výchova je právem rodičů; děti mají právo na rodičovskou výchovu a péči. Práva rodičů mohou být omezena a nezletilé děti mohou být od rodičů odloučeny proti jejich vůli jen rozhodnutím soudu na základě zákona. Rodiče, kteří pečují o děti, mají právo na pomoc státu. Podrobnosti stanoví zákon.“²

2

Dále se budeme zabývat jen některými otázkami souvisejícími s poměrem (vztahem) rodiče a dítěte, alespoň pokud jde o principy právní úpravy. První problematikou, která se nabízí a bývá i systematicky zařazována na první místo, je otázka vzniku tohoto vztahu. Jinak řečeno, jde o odpověď na otázku, kdo je matkou a kdo je otcem dítěte. Základem odpovědi jsou neměnitelné skutečnosti jednak zplodění dítěte, jednak zrození dítěte. Tyto skutečnosti jsou vždy základem biologického rodičovství. Biologickým otcem dítěte je vždy muž, jehož spermie oplodnila vajíčko ženy, v jejíž děloze se plod vyvinul a byl touto ženou porozen. Matkou je tak žena, která dítě porodila. Tento popis děje a jeho výsledku je základní a svým způsobem neměnitelný. Něco jiného ovšem jsou postupy, které k němu vedou. Po tisíciletí lidstvo znalo především cestu přirozenou. V uplynulých necelých osmdesáti letech akceleruje vývoj tzv. umělého oplodnění a na něj navazující asistovaná reprodukce. Zejména tento druhý způsob

¹ Srov. Byznys s umělým oplodněním vzkvétá, jeden pokus vyjde až na 100 tisíc.

Zdroj: http://zpravy.idnes.cz/roste-pocet-umelych-oplodneni-den-/domaci.aspx?c=A151228_224530_domaci_jk

² Čl. 32 usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

přináší v posledních desetiletích tak závažné zásahy související i s genetikou, že zejména právní úpravy v jednotlivých státech reagují rozličně a většinou se zpožděním.

Základem právní úpravy vzniku rodičovství v subjektivním smyslu, tj. konkrétního rodiče a dítěte, je zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. Tento zákon stanoví řadu právních skutečností, které musí být naplněny, aby vznikl právní vztah matky a otce. Smysl právní úpravy vždy v těchto otázkách směřuje k tomu, aby mateřství a otcovství ke konkrétnímu dítěti odpovídalo především vztahu biologickému.³ V české právní úpravě je třeba, pokud jde o existenci právního vztahu mateřství a otcovství zdůraznit velmi významnou zásadu: Rodičovství se nelze zřeknout, resp. vzdát se, případně odmítnout dítě. Jediný způsob, kterým může získat nezletilé dítě nového rodiče na místě svého původního, je osvojení. Sám souhlas k osvojení není ještě „zřeknutím se dítěte“, a to až do doby, kdy ho nelze odvolat. Občanský zákoník v tomto směru upravuje podrobnosti. Svým způsobem složitou právní problematikou se stalo právní postavení dítěte a jeho rodiče s tzv. babyboxy. Běžná literatura, přednášková činnost a zejména pak novinářské zprávy používají pro vložení dítěte, a to především novorozence, do instalované schránky, slova „odložení dítěte“. Tento výraz není z hlediska českého jazyka správný a nejen to. Není správný ani z hlediska právní úpravy. Postupně během uplynulých jedenácti let bylo na to vícekrát poukazováno. Občanský zákoník, event. jiné právní předpisy nepřipouštějí, jak již bylo uvedeno „zřeknutí se dítěte“, tudíž ho nelze ani tzv. „odložit“. (Na druhé straně ovšem Slovník spisovného jazyka českého uvádějící různá spojení slovesa „odložit“ s konkrétní předmětnou věcí, uvádí, že v právním smyslu lze použít i spojení „odložit dítě“. Je ovšem třeba zdůraznit, že žádný právní předpis v jakémkoliv smyslu sloveso „odložit“ ve spojení s dítětem nepoužívá). Sloveso odložit se používá v souvislosti s odkládáním šatstva, dovolené apod. Svým způsobem vlastně jde o „vložení“ dítěte do babyboxu. Toto ovšem není jediný problém, který v souvislosti se zavedením tzv. babyboxů nastal. Pokud jde o jejich zřizování, které je v rukou nestátní organizace, jejíž činnost (tj. zřizování babyboxů a jejich umísťování) je legální, nelze vznášet právní námítky. Dále se uvádí, že ani vložení dítěte, resp. jeho uložení do babyboxu nepředstavuje skutkovou podstatu trestného činu opuštění dítěte rodičem. Je tomu tak proto, že technické zařízení babyboxu splňuje veškeré podmínky, aby v něm dítě přežilo velice krátkou dobu, než je vyjmuto příslušným odborným personálem. Za necelých jedenáct let existence babyboxů bylo do nich vloženo cca 130 novorozenců, kteří později mohli být a byli většinou osvojeni. Postup sociálních pracovníků a soudů pro stanovení identity (jména, příjmení, data narození, umístění dítěte) je přesně stanoven. Zůstává samozřejmě sporným, zda toto dítě až do okamžiku, kdy by bylo eventuálně osvojeno, je či není dítětem svých biologických rodičů. Existuje názor (zřejmě správný), že pokud by důkazní řízení vedené v paternitní žalobě dostatečně prokázalo např. zkouškou DNA, že je dítě žalobcovo, byl by pozitivní výsledek sporu na místě. Babyboxy jsou společností přijímány pozitivně. Jsou považovány za nástroj, kterým lze zabránit vraždě novorozence (rodičem).

V souvislosti s příchodem dítěte na svět, je spojováno jedno ze základních práv dítěte uvedených v Úmluvě o právech dítěte.⁴ Historicky postupná humanizace lidské společnosti se

³ Moderní literatura, ať již právnická, medicínská či jiná používá v posledních letech pojmu „biologický rodič“. Nebylo tomu tak vždy. Užívalo se totiž pojmu „pokrevenství“, které historicky i jinak bylo v nejširších vrstvách společnosti naprosto srozumitelné. Pojem „biologický“ je v současné době totiž používán pro označení vlastností při nejrůznějších příležitostech (např. biopotraviny). Ovšem, řečeno bez nadsázky, je slovo pokrevenství velmi přesné – vajíčko i spermie nesou v sobě genetické znaky kromě jiného i krevních skupin a podskupin lidského jedince.

⁴ Sdělení FMZV č. 104/1991 Sb., o *Úmluvě o právech dítěte*. Úmluva o právech dítěte (dále jen „úmluva“) obsahuje řadu ustanovení, která významným a zavazujícím způsobem stanoví právní základy postavení dítěte. Jejich závaznost a uplatnitelnost nastává pro všechny státy, které úmluvu ratifikovaly. V teorii se obvykle tato práva a povinnosti zařazují do čtyř základních skupin: práva, jež se vztahují k přežití (survival), rozvoji

významným způsobem dotkla i práv dítěte souvisejících s jeho přežitím. Zejména ve starověkých společnostech je známo „právo nad životem a smrtí“ (ius vitae necisque). Toto právo bylo přiznáváno především otci rodiny, který rozhodoval o tom, zda dítě bude přijato do rodiny, event. prodáno, případně utraceno. V průběhu mnoha staletí se přístup k novorozenci podstatně rozlišoval ve společnostech křesťanských a ve společnostech vyznávajících jiné náboženské hodnoty. Právo rozhodovat o životě a smrti novorozence dokonce podle různých přijatých zvyklostí nenáleželo pouze otci dítěte, ale bylo přiznáváno i matce.

Nejvýznamnějším ustanovením Úmluvy o právech dítěte, které je třeba důsledně respektovat a provádět v právních předpisech i v praxi, je její článek sedm: „*Každé dítě je registrováno ihned po narození a má od narození právo na jméno, právo na státní příslušnost, a pokud to je možné, právo znát své rodiče a právo na jejich péči*“.⁵ Toto ustanovení plně vypovídá o základních povinnostech právního státu vůči novorozenci. Samozřejmě že příslušné právní předpisy počítají s tím, že na prvním místě jde o povinnosti rodičů zajistit dítěti realizaci těchto práv. Důležité, a v podstatě odpovídající demokratické společnosti, je zajištění plnění této povinnosti státními orgány, pokud by tak neučinili rodiče.

Z tohoto hlediska nejsou tato práva a povinnosti a jejich plnění soukromoprávní záležitostí. V této souvislosti je ve zmíněném článku sedm dále zmíněno „právo znát své rodiče“, ke kterému je uváděna řada názorů. Podle našeho názoru by plně svéprávnému člověku mělo být vždy umožněno znát své biologické rodiče.⁶

Dále je důležité si uvědomit, že v tomto ustanovení Úmluvy souvisejícím s přežitím novorozence je zmíněna též osobní péče o dítě, která má být zajištěna dítěti vždy přednostně v rodině. V našem státě se vlastně nikdy nevyhranila problematika násilného přemísťování dítěte z péče od rodičů do jiného výchovného prostředí s případným bráněním dalšího styku dítěte s jeho rodičem. Důvody, proč dítě nemůže setrvávat v nevhodném či nepřátelském prostředí vytvářeném vlastními rodiči (alkoholici, drogově závislí, gambleři atd.), čili v podstatě v prostředí patologickém, se samozřejmě v životě rodin vyskytují. Pak je ovšem v nejlepším zájmu dítěte, aby z takové rodiny bylo vzdáleno a podle okolností umístěno v náhradním výchovném prostředí. Problematika náhradní péče o dítě je velmi rozsáhlá a tvoří teoretickou i praktickou oblast sociálně-právní reality. Pro účely tohoto příspěvku je nutno se omezit pouze na otázku kompetence státního orgánu a jeho postupu při odloučení dítěte od jeho rodičů. V praxi je nejen médii, ale i různými pracovníky používán pojem „odebírání dětí“. Tento pojem obdobně, jako tomu bylo u pojmu „odložení dítěte“ nelze považovat za přesný zejména z hlediska sémantického („odebírám“ časopisy, „odebírám“ krev apod.). Vhodnější je vyjadřovat se o odloučení případně přemístění dítěte do vhodnějšího výchovného prostředí. Koneckonců, žádný právní předpis pojem odebrání dítěte neuvádí. Koneckonců ani zmíněný článek 32 Listiny základních práv a svobod nepoužívá slov „odebrat dítě“. Je třeba upozornit na to, že tradičně se česká právní úprava přikláněla k tomu, že má-li být dítě umístěno jinde než u rodičů (zejména pak proti jejich vůli), je možno tak učinit pouze na základě soudního rozhodnutí. Přesto se stalo, že v podstatě po krátkou dobu umožňoval zákon č. 114/1988 Sb., o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů, v § 19 rozhodnout o předběžném opatření ve správním řízení, kterým bylo dítě umístěno v náhradní péči. Toto ustanovení bylo zrušeno náležením Ústavního soudu č. 72/1995 Sb. ze dne 28. března 1995. Zásadou rozhodování, kterým je dítě vzdáleno

(development), ochraně (protection) a účasti (participation) dítěte srov. JÍLEK, Dalibor. Stručná geneze mezinárodní ochrany dítěte. Právník. 1990, s. 365-374. ISSN 0231-6625.

⁵ Čl. 7 Sdělení FMZV č. 104/1991 Sb., o Úmluvě o právech dítěte.

⁶ Upozorňujeme, že touto problematikou v souvislosti s francouzskou úpravou zabýval Evropský soud pro lidská práva v případě Pascal Odièvre, srov. HUBÁLKOVÁ, Eva. Anonymní porody z hlediska článku 8 Evropské úmluvy o lidských právech. Správní právo. 2003, s. 282-288. ISSN 0139-6005.

výchovnému působení rodičů, je tedy vždy v kompetenci soudu stejně tak jako jeho výkon. Podrobnosti k výkonu jsou upraveny v zákoně č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních. Lze tedy konstatovat, že současná legislativa plně odpovídá výše zmíněnému ústavnímu požadavku (čl. 32 Listiny základních práv a svobod).

3

Úmluva o právech dítěte vytýčila základní „dětská“ práva a zároveň také uvádí dvě zásady, kterými se má vždy řídit výklad a aplikace těchto práv. Na několika místech Úmluvy je použito jednak pojmu „blaho dítěte“ a za druhé pojmu „nejlepší zájem dítěte“. Úmluva o právech dítěte je součástí našeho právního řádu již více jak dvě desítky let, a přesto nebylo a není vždy, zejména v praxi, jasno, jak má být těchto pojmů používáno. Je možno konstatovat, že zejména pojem „blaho dítěte“ je v praxi spíše opomíjen a pro zdůraznění výkonu práv a povinností rodiče v konkrétním případě se většinou používá pojmu „nejlepší zájem dítěte“, kterému rodičovské chování má odpovídat. Jak ovšem ukazuje zahraniční a v poslední době i česká literatura, pojem „blaho dítěte“ nelze ztotožňovat s pojmem „nejlepší zájem dítěte“ a vůbec už nejde ani o výraz, který by vyjadřoval abstraktní povinnost. Pokud jde o výklad uvedených pojmů, věnuje jejich rozboru v článku *Cui bono? Bezvýjimečně ve prospěch tohoto dítěte! Zamyšlení nad péčí o dítě* pozornost autorka doc. M. Zuklínová.⁷ Její přístup je pozoruhodný proto, že se zabývá těmito pojmy nejprve z hlediska jazykového originálu mluvy. Porovnává tyto pojmy v angličtině, jednak z hlediska jejich jazykového výkladu a dále pak v souvislosti s ostatním textem Úmluvy. Chceme zde pouze upozornit na tuto práci a na to, ke kterým závěrům autorka dochází. Zejména poukazuje na význam rozlišování pojmu „blaho dítěte“ a pojmu „nejlepší zájem dítěte“ pro konkrétní rozhodování pro výkon rodičovských práv a povinností v případě, že rodiče spolu nežijí. Autorka poukazuje velmi podrobně na obtížnost překladu anglických pojmů („welfare“ a „well-being“). Lze samozřejmě připustit, že pro zákonný text jsou tyto výrazy obtížně přeložitelné. Pokud je však v zákonném textu použito pojmu blaho a za celou uplynulou dobu nebyla provedena žádná „oprava“, je třeba s tímto pojmem pracovat. Co je však nutné zpřesnit, je jeho výklad směřující k odlišení od pojmu „nejlepší zájem“. Autorka, která především vychází z angličtiny, považuje za nejlepší naplnění českého pojmu „blaho“ takovou situaci, kdy dítě bude šťastné, spokojené a bude v životní pohodě, pokud ochráníme jeho nejlepší zájmy.⁸

4

Většinou, pokud se hovoří o rodičovství ať už ve výše uvedeném širším smyslu (společenský význam rodičovství) anebo ve smyslu vzájemného poměru (především právního) rodiče a dítěte, půjde o rodičovství biologické. Pro ranou lidskou společnost bylo mateřské chování k novorozenci a malým dětem přirozené a samozřejmé. Různé právní úpravy i zvyková práva přinášely možnost nahradit přirozený vztah potomka a předka. Významnou už ve starověku se stala právní forma adopce, pěstounství, poručenství a jiné formy náhradní péče lišící se rozsahem práv a povinností. Pokud jde o současné území našeho státu, lze upozornit především na vývoj právní úpravy osvojení, který prodělal zejména od roku 1950 řadu změn. K posledním významným změnám došlo v novém občanském zákoníku, kde nová úprava přihlédla k některým požadavkům přijatým v mezinárodních dokumentech. Zákonodárny orgány se ovšem zatím nezabývaly problematikou osvojování dětí partnery žijícími v registrovaném partnerství. Zákon upravující tuto právní formu soužití osob stejného pohlaví totiž

⁷ ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Cui bono? Bezvýjimečně ve prospěch tohoto dítěte! Zamyšlení nad péčí o dítě. *Právník (Praha)*. 2015, s. 97-124. ISSN 0231-6625.

⁸ Srov. ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Cit.d.

osvojení výslovně nedovoluje. Nový občanský zákoník ponechal tento zákon (č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství, ve znění pozdějších předpisů) jako samostatný a jeho změnou se nezabýval. Upozorňujeme na tento problém, který zatím zůstává neřešen. Návrhy o změnu je usilováno zejména lesbickými páry.

Jedině v případě, že je dítě osvojeno, dochází ke vzniku plnohodnotného rodičovského právního vztahu. Proto lze uvádět, že osvojení jako takové vlastně nelze podřadit pod pojem náhradní rodičovství.

V ostatních případech, kde vzniká speciální vztah mezi nezletilým plně nesvéprávným dítětem a zletilou fyzickou osobou, nabízí zákon různé možnosti podle potřeby. Nejlepší náhradou, pokud jde o rozsah práv a povinností, je forma pěstounství nebo poručenství. Zákon zná ještě jiné možnosti. Důležité je si ovšem uvědomit, že se v těchto případech nestává pěstoun, poručník event. jiná osoba „rodičem dítěte“. Tato fyzická osoba podle toho, do jaké péče bylo dítě svěřeno, se stane nositelem konkrétních práv a povinností, které současně vznikají i svěřenému dítěti. Rodiči nadále vždy zůstávají ti, kdož jsou uvedeni v rodném listě. Proto rodičům obvykle zůstává povinnost plnit výživné. Dítě má právo dědit po svých rodičích a naopak.

Vzájemná práva rodičů a dětí tvoří velmi rozsáhlou část právní úpravy, především v právu soukromém (občanský zákoník). Právo soukromé je v této oblasti základ vzájemného vztahu rodiče a dítěte. Kromě toho je tu ovšem rozsáhlá oblast veřejnoprávních norem, které se tak či onak rodičů dětí dotýkají. Veřejné právo především upravuje základní otázky ochrany dětí i rodičů ať už jde o oblast sociálně-právní, případně i trestněprávní. Také normy procesní vykazují řadu zvláštností, pokud jde o řízení týkající se dětí a většinou též jejich rodičů. Tyto zvláštnosti se projevují nejen v občanském soudním řízení, ale též v řízení trestním.

Minulé století přineslo s sebou, jak už jsme se zmínili, mnoho nového, pokud jde o reprodukci lidského rodu. Nové výzkumy a jejich následující zavádění do praxe, zejména lékařské, ale také stále stoupající potřeba tzv. asistované reprodukce, klade velké požadavky i na oblast práva. Jde o společensky (morálně) legislativně i právně náročnou oblast. I v našem státě legislativa a zejména pak právní věda a její poznatky, se v posledních letech velmi rozvíjejí. O tom bude následovat další příspěvek věnovaný problematice rodičovství.

Bibliografické údaje:

HUBÁLKOVÁ, Eva. Anonymní porody z hlediska článku 8 Evropské úmluvy o lidských právech. *Správní právo*. 2003, s. 282-288. ISSN 0139-6005.

JÍLEK, Dalibor. Stručná geneze mezinárodní ochrany dítěte. *Právník*. 1990, s. 365-374. ISSN 0231-6625.

ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Cui bono? Bezvýjimečně ve prospěch tohoto dítěte! Zamyšlení nad péčí o dítě. *Právník (Praha)*. 2015, s. 97-124. ISSN 0231-6625.

Právní prameny:

Usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb., o vyhlášení *Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky, ve znění pozdějších předpisů*.

Sdělení FMZV č. 104/1991 Sb., o *Úmluvě o právech dítěte*.

Elektronické zdroje:

Byznys s umělým oplodněním vzkvétá, jeden pokus vyjde až na 100 tisíc. *Idnes.cz*. [online]. 2015 [cit. 2016-01-10]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/roste-pocet-umelych-oplodneni-den-/domaci.aspx?c=A151228_224530_domaci_jk

Uplatnění dětských práv v praxi z pohledu státního zástupce

Exercising Rights of Children in Practice: The Perspective of Prosecuting Attorney

JUDr. et Mgr. Vladimíra Strouhová

Pracoviště: Okresní státní zastupitelství v Českém Krumlově, Kaplická 161, 381 01 Český Krumlov
E-mail: VStrouhova@osz.ckr.justice.cz

Abstrakt:

Cílem příspěvku je přiblížit účastníkům konference věcnou a místní působnost okresního státního zastupitelství na úseku ochrany dětí, ať už v trestní či netrestní oblasti z pohledu praxe. V netrestním řízení je státní zástupce účastníkem taxativně vymezených typů opatrovnických řízení týkajících se ústavní výchovy, výchovných opatření a zásahů do rodičovské odpovědnosti. Rovněž je plně kompetentní v těchto řízeních podávat návrhy na jeho zahájení. V řízeních o náhradní rodinné péči, vyjma řízení incidenčního u osvojení, státní zástupce účasten není. S účinností NOZ od 1. 1. 2014 již také skončila účast Nejvyššího státního zástupce v řízeních o popření otcovství. Současně specialista na úseku ochrany dětí a mládeže vykonává dozor nad dodržováním zákonnosti ve školských zařízeních, kde je vykonávána ústavní a ochranná výchova. V trestním řízení okresní státní zastupitelství dozoruje přípravné řízení u trestných činů podle ust. § 16 trestního řádu, tedy prověřování a vyšetřování u trestných činů, kde dolní hranice trestní sazby nepřevyšuje pět let. Státní zástupce konzultuje s policejními orgány postup ve vyšetřování, způsob dokazování, přibírání znalců a vyhotovování znaleckých posudků. Poškozenému dítěti ustanovuje procesního opatrovníka při kolizi jeho zájmů se zákonnými zástupci, dbá na dodržování práv dítěte, na respekt k jeho právní osobnosti. Důsledně dodržuje zásadu vyslyšet dítě co nejméně, šetrně, citlivě, ve speciálně upravených výslechových místnostech vyškolenými policisty. Pokud není dítě objektem či předmětem trestného činu, ale je jeho pachatelem, podává státní zástupce návrh na nařízení opatření u dětí mladších 15. ti let při spáchání činu jinak trestného, u mladistvého pachatele od 15. ti do 18. ti let vede trestní řízení s dodržováním jeho práv na obhajobu, účast kurátora, zákonných zástupců a probační a mediační služby.

Klíčová slova: intervence státních orgánů, státní zástupce, trestní a netrestní působnost, vstupy, obžaloba

Abstract:

The purpose of this paper is to introduce to the conference participants the subject matter and local jurisdiction of the District Prosecuting Attorney's Office in the field of protection of children in both criminal and other than criminal proceedings. In other than criminal proceedings the Prosecuting Attorney is a participant in certain types of curatorship proceedings, the exhaustive list of which is provided by law, and that are concerned with placement in institutional care, imposition of upbringing measures and interference with parental responsibility. The Prosecuting Attorney is fully competent to initiate such proceedings. The Prosecuting Attorney does not participate in foster care proceedings with the exception of incidental proceedings in adoption. As of the date of effect of the New Civil Code, on 1st January 2014, the Attorney General is no longer a participant in proceedings on denial of paternity. Currently a specialist in the division of protection of children and youth carries out supervision over compliance with the rule of law in such schooling institutions that implement institutional treatment and protective youth and young offenders' rehabilitation. In criminal proceedings the District Prosecuting Attorney's Office supervises the pre-trial proceedings in cases of crimes under section 16 of the Criminal Procedure Act, i.e. the examination and

investigation of crimes that are punished with imprisonment terms the lower limit of which does not exceed five years. The Prosecuting Attorney consults with Police bodies regarding the progress in investigation, manner of proving, joining of experts and execution of expert opinions. The Prosecuting Attorney appoints a procedural curator for an injured child in case of a conflict of interest of the child with the interest of the statutory representative, and protects the rights of children as well as respect for the legal personality of children. The Prosecuting Attorney consistently applies the principle that children should be interrogated in the least possible extent, and should interrogation be necessary, it should be done in a considerate, sensitive manner in special interrogation rooms by trained police officers. If a child is an offender rather than an object or a subject of a crime, the Prosecuting Attorney files a motion to impose measures in cases of children younger than 15 years who have committed an act that would otherwise amount to a crime. In cases of minor offenders aged 15 to 18, the Prosecuting Attorney conducts criminal proceedings while respecting the minor offender's rights to defence, participation of curator, statutory representatives and probation and mediation service.

Key words: intervention of state bodies, Prosecuting Attorney, criminal and other than criminal jurisdiction, inputs, formal accusation

1. Rodičovství jako základní lidská potřeba

Většina lidských bytostí se v určité vývojové etapě, zpravidla v rané a střední dospělosti touží realizovat nejenom v partnerské roli, ale také v roli rodičovské, kde dítě uspokojuje psychické potřeby rodičů a rodiče uspokojují potřeby svých dětí.

Rodinné soužití je založeno na vzájemnosti potřeb a jejich uspokojování rodiči i dětmi oboustranně. Stěžejním znakem rodinné výchovy je vytváření hlubokých a trvalých citových vztahů mezi dítětem a jeho vychovatelem, ve kterých je uspokojována potřeba životní jistoty, potřeba někam a někomu patřit. Domov znamená pro většinu lidí, malých i velkých, dětí i dospělých místo otevřenosti, upřímnosti, přirozenosti.

Pokud rodina plní dobře své základní funkce, jsou její členové neustále v interakci, vzájemně se ovlivňují a spolupůsobí jeden na druhého, což pro dítě vytváří příznivé a vhodné prostředí pro sociální učení nápodobou, identifikací, vzorem či společnou činností, díky čemuž si může dobře vštípit sociální normy a dobře porozumět sociálním rolím.

2. Funkce rodiny

Realizace jednotlivých funkcí rodiny, její míra a kvalita, je častým kritériem kvality rodiny. Existují rodiny, které plní všechny funkce vůči společnosti a naplňují potřeby svých členů. Tyto rodiny označujeme jako harmonické.

V opačném případě hovoříme o rodinách dysfunkčních, problémových, narušených či rozvrácených. Z hlediska fungování rodinného systému a jeho případných poruch ve vztahu k dítěti navrhuje J. Dunovský⁹ klasifikovat rodiny na eufunkční, které jsou poruchou nedotčeny, zajišťují dítěti dobrý vývoj a všestranný prospěch, dále problémové rodiny, které vykazují poruchy několika funkcí, ale vážněji neohrožují rodinný systém a vývoj dítěte a rodiny dysfunkční, kde se vyskytují vážnější poruchy některých, nebo všech rodinných funkcí, které bezprostředně ohrožují a poškozují rodinu jako celek a zvláště vývoj a prospěch dítěte, a rodiny

⁹ Dunovský, J.: Sociální pediatrie, Praha, Avicenum 1989, s. 37

afunkční, kde rodina přestává plnit svůj základní účel, dítěti závažným způsobem škodí, či jej dokonce ohrožuje v samé jeho existenci.

Právě děti pocházející z rodin afunkčních či dysfunkčních, kde není možná jejich sanace, přicházejí nejčastěji do ústavní výchovy, případně je pro ně státem zajišťována a garantována náhradní rodinná péče. Také tyto rodiny jsou nejčastěji vystaveny zásahu veřejné moci.

3. Intervence státních orgánů

3.1. Pojem intervence

Intervence tj. zásah státu a jeho orgánů do oblasti rodinně právních vztahů nastává pouze v nezbytně nutné situaci, kdy je ohrožen řádný vývoj nezletilého dítěte a prodlením by touto dítěti mohla nastat újma na životě, zdraví, jeho řádném tělesném a duševním či mravním vývoji. V pravém slova smyslu je výsledkem intervence změna ve výkonu práv a povinností zúčastněných subjektů realizovaná na základě aktu veřejné moci. Jakýkoliv zásah orgánů veřejné moci by měl být rychlý, účinný, adekvátní situaci s ohledem na zásady proporcionality, legality a legitimacy uplatněných prostředků.

3.2. Principy vhodné intervence

Vztah státu k dítěti musí být vždy vztahem ochranným, tj. měl by být spojen také s určitou mírou svobody s důrazem na vyvážený, efektivní přístup k dítěti, který bude zajišťovat pomoc či ochranu, nikoliv však mocenskou intervenci do chráněného soukromí rodiny a jejích členů. Intervence by se měla podle M. Hrušákové¹⁰ řídit určitými principy, jimiž jsou:

1) princip garance, který znamená zákonnost státní intervence pouze v určitých situacích či událostech, nesoucí v sobě ochranu dítěte, která je zabezpečována buď přímo opatřeními ve prospěch dítěte, ale i nepřímo, zprostředkovaně opatřeními ve prospěch rodiny, mechanismem sociální kontroly, a prvkem subsidiarity a legality, v případě, kdy jiné systémy již selhaly;

2) princip participace představuje aktivní možnosti účasti dětí vyjádřit se bezprostředně k záležitostem jeho se dotýkajícím v souladu s jeho věkem a rozumovou vyspělostí;

3) princip solidarity a spolupráce ostatních neziskových, nestátních, náboženských či jiných subjektů odlišných od státu se státními orgány;

4) princip systémovosti v sobě zahrnuje otázku vzájemné provázanosti, funkčnosti a informovanosti jednotlivých institucí pečujících o děti;

5) princip adekvátnosti tj. také vhodnosti znamená nalezení míry intervence do rodiny uskutečněné v zájmu dítěte a zároveň i nalezení prostředků této intervence tak, aby tyto prostředky byly přiměřené s ohledem na zájem dítěte i práva jeho rodičů;

6) princip alternativnosti v sobě nese možnost výběru, zda zasáhnout či nikoliv, s nabídkou dalších možných postupů řešení situace ve formě sanace rodiny, poradenství apod.

Každý takovýto zásah není v praxi vůbec jednoduchý, naopak je velmi citlivou záležitostí, související s právem rodiny i jejích členů na soukromí, přičemž přecenit právo rodiny na soukromí znamená zbavit dítě nutné ochrany v případě ohrožení. Naopak necitlivý zásah do práva na soukromí může vyvolat nepříznivé dlouhodobé následky například předčasným odebráním dítěte z rodiny na základě předběžného opatření soudu, umístěním do ústavního zařízení, přetrháním vazeb, citovým strádáním dítěte apod.¹¹ Na jedné straně tak stojí

¹⁰ Hrušáková, M.: Dítě, rodina a stát, MU Brno, 1993, s. 103, s. 104

¹¹ Viz čl. 8 Evropské úmluvy o lidských právech, judikatura ESLP : Olson proti Švédsku, Kutzner proti SRN, Wallovi proti ČR, Haase proti SRN, A.K.L. proti Chorvatsku, Ryabov proti Rusku, Havelka proti ČR aj.

požadavek nedotknutelnosti soukromí, právo vést nerušený rodinný život a na straně druhé oprávněná ochrana práv nezletilých dětí v případě jejich akutního ohrožení.

Intervence státu musí nutně směřovat i k osobám a jejich rodinnému prostředí, pokud nezletilé děti byly nejenom pachatelé, ale i oběťmi trestné činnosti a to zejména v případech trestných činů směřujících vůči životu, zdraví, svobodě či lidské důstojnosti a to i v sexuální oblasti ohrožující mravní vývoj dětí. Účinná pomoc by měla být také poskytnuta dětem, které byly vystaveny domácímu násilí mezi členy své rodiny. V neposlední řadě musí stát pomoci dětem cizí státní příslušnosti či cizí národnosti, které se nacházejí na území našeho státu odloučené od svých rodičů a jsou žadateli o azyl.

4. Postavení státního zastupitelství jako orgánu veřejné moci

4.1. Vstupová a návrhová oprávnění v civilních věcech

Podle ust. § 4 odst. 1 písm. c) zákona o státním zastupitelství působí státní zastupitelství i v jiném řízení než pouze v trestním. Podle ust. § 5 tohoto zákona je státní zastupitelství oprávněno účasti v civilním řízení jen v případech, které zákon výslovně stanoví. Procesní postavení státního zastupitelství, jeho konkrétní oprávnění i povinnosti stanovil občanský soudní řád. Po účinnosti NOZ návrhová a vstupová oprávnění státního zastupitelství upravuje ust. § 8 z. ř. s.

Dříve vstupoval státní zástupce do řízení o omezení, pozastavení či zbavení rodičovské zodpovědnosti. Přijetí z. č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, si vyžádalo větší účast státního zastupitelství i v civilním, potažmo opatrovnickém řízení. Existuje mnoho případů, kde vedle opatrovnického řízení probíhá i trestní řízení s účastí dítěte. Nutnost užší spolupráce všech státních orgánů je tak zcela v souladu se zájmy dítěte. S účinností z. č. 360/1999 Sb. od 1. 4. 2000 navazujícího na z. č. 359/1999 Sb., se opětovně do o. s. ř. včlenila návrhová a vstupová oprávnění státního zastupitelství do ust. § 35 o. s. ř.

Toto ustanovení je typicky veřejnoprávní povahy v jinak soukromoprávních vztazích a úkolem státního zastupitelství v netrestním řízení je chránit práva a oprávněné zájmy dítěte. Účastí státního zastupitelství jako orgánu veřejné moci v určitých typech opatrovnické řízení výrazně posílila role státu v oblasti rodinně právních vztahů. V žádném ohledu nelze tato oprávnění považovat za šikanózní a srovnávat je se všeobecným dozorem prokuratury, který byl typický pro právní totalitní systém podle ruského modelu. V určitém směru však toto věcné oprávnění mohlo přinést i účinnou ochranu práv účastníků řízení při zachování nestrannosti, nezávislosti, odbornosti i objektivitu intervenujícího státního zástupce.

Státní zastupitelství může do řízení vstoupit či nemusí, projevuje se zde prvek alternativnosti. Ust. § 35 odst. 2 o. s. ř. garantovalo státnímu zastupitelství účastenství, které je legitimováno procesně, nikoliv hmotně právně. Naprosto stejný princip, ovšem jinak věcně vymezený, přijímá i z. ř. s. Je nutné odlišit oprávnění vstoupit již do zahájeného pravomocně neskončeného řízení a to v kterékoliv jeho fázi, ať již bylo zahájeno soudem z moci úřední bez návrhu či návrhem dalšími účastníky řízení, či podat samostatný návrh – žalobu na zahájení řízení. Vstoupí-li státní zástupce do řízení v těchto věcech, je oprávněn ke všem úkonům, které může činit jakýkoliv účastník řízení. Výjimkou jsou pouze ty úkony, které může konat jen účastník právního poměru.

V ust. § 35 odst. 1 o. s. ř. bylo upraveno, že okresní státní zastupitelství mohlo vstoupit do zahájeného řízení ve věcech: a) určení, zda je třeba souhlasu rodičů dítěte k jeho osvojení, b) uložení výchovného opatření dle § 43 zor, c) nařízení a prodloužení ústavní výchovy, d) pozastavení, omezení nebo zbavení rodičovské zodpovědnosti, e) způsobilosti k právním

úkonům, f) prohlášení za mrtvého, g) určení data narození nebo úmrtí fyzické osoby, h) vyslovení přípustnosti převzetí nebo držení v ústavu zdravotnické péče, i) umoření listin, j) obchodního rejstříku, rejstříku obecně prospěšných společností, nadačního rejstříku a rejstříku společenství vlastníků jednotek, k) některých otázek obchodních společností, družstev a jiných právnických osob, l) v řízení o dlužníkově úpadku, včetně incidenčních sporů, m) společenství vlastníků jednotek, n) vyslovení neplatnosti držby, o) navrácení dítěte ve věcech mezinárodních únosů dětí.

Podle ust. § 35 odst. 3 o. s. ř. mohlo státní zastupitelství podat vlastní návrh na zahájení řízení ve věcech ad b), c), d) tj. ve věcech řízení o výchovných opatřeních, nařízení či prodloužení ústavní výchovy a také v řízení o pozastavení, zbavení či omezení rodičovské zodpovědnosti. Zákon o zvláštním řízení soudním ještě věcné oprávnění vstupů státního zastupitelství rozšiřuje.

I interní právní předpis a to obecný pokyn nejvyšší státní zástupkyně č. 9/2008 o netrestní působnosti, ukládá vstoupit státnímu zastupitelství do řízení, pokud je tento postup ve veřejném zájmu, tj. pokud je zde nutné chránit právo dítěte na jeho příznivý vývoj, řádnou výchovu a vhodné podmínky pro jeho život i všestranný rozvoj. Zpravidla je tento návrh podáván, pokud OSPOD tak neučinil a hrozí riziko z prodlení. V praxi se často jedná o zájmy dítěte, které je poškozeným v trestním řízení, čímž je dozorujícimu státnímu zástupci jeho sociální i rodinná situace dobře známa.

Oprávnění státního zastupitelství je v z. ř. s. s účinností od 1. 1. 2014 taxativně věcně upraveno v části první v ust. § 8. Okresní státní zastupitelství může vstoupit do zahájeného řízení:

- a) ve věcech osvojení v části, ve které je rozhodováno o tom, zda je třeba souhlasu rodičů k osvojení;
- b) ve věcech péče soudu o nezletilé, jde-li o uložení zvláštního opatření při výchově dítěte, o ústavní výchově, o určení data narození, také o zastavení, omezení nebo zbavení rodičovské odpovědnosti nebo jejího výkonu;
- c) ve věci ochrany proti domácímu násilí;
- d) o svéprávnosti;
- e) o prohlášení za mrtvého;
- f) o určení data smrti;
- g) ve věcech vyslovení přípustnosti převzetí nebo držení v ústavu zdravotnické péče, nebo vyslovení nepřípustnosti držení v zařízení sociálních služeb;
- h) o umoření listin;
- i) o některých otázkách týkajících se právnických osob.

Státní zastupitelství je věcně oprávněno podat návrh na zahájení řízení v opatrovnických věcech vyjma řízení o výchově, výživě, styku a statusových věcí. Výchovná opatření ukládaná soudy jsou uvedena v ust. § 925 NOZ. Nejčastěji se jedná o napomenutí nezletilého a jeho rodičů či osob odpovědných za výchovu, stanovení dohledu nad nezletilým a uložení dítěti nebo rodičům omezení bránící škodlivým vlivům na dítě, zejména zákazem určité činnosti. Ve spojení s ust. § 13 písm. d) z. č. 359/1999 Sb. může být uložena povinnost využít odbornou poradenskou pomoc, terapii nebo mediaci. Správního řízení, kde o výchovných opatřeních rozhoduje správní orgán, většinou orgán obce v přenesené působnosti, státní zastupitelství ex lege nikdy účastno není. U řízení ve věcech výchovy ústavní se státní zastupitelství účastní řízení o nařízení, změně výkonu i zrušení ústavní výchovy.

Návrh v řízení o prohlášení za mrtvého a určení data úmrtí souvisí s tím, že tyto věci již proběhly trestním řízením, když každé podezřelé úmrtí či nález těla je policií důsledně šetřen s přibráním znalců a státním zastupitelstvím dozorován. Detenční řízení je aplikováno v případech nutné hospitalizace ve zdravotnických zařízeních bez souhlasu osoby zde umístěné a veřejným zájmem je ochrana osob takto hospitalizovaných.

Nově na žádost NSZ v Brně je v z. ř. s zakotveno právo státního zastupitelství podávat návrhy ve věcech domácího násilí. Jde hlavně o předběžná opatření, jimiž se vykazuje agresor ze společného obydlí a také o povinnosti násilné osoby zdržet se kontaktu a sledování či obtěžování oběti. Toto věcné oprávnění vede k ochraně poškozených osob před domácím násilím, jejichž osobní situace není mnohdy jednoduchá. Instituty civilního práva mohou totiž nastoupit v situaci, kdy není na pachatele uvalena vazba, případně je z ní propuštěn.

4.2. Dozor státního zastupitelství nad zákonností ve školských zařízeních

Státní zastupitelství není orgánem moci soudní, jako jsou soudy všech stupňů, nýbrž je orgánem moci výkonné¹², nadaným ovšem určitou mírou nezávislosti, nestrannosti i odborně zajištěným tak, aby mohlo efektivně také vykonávat ochranu v prostředí, které určitým způsobem omezuje lidskou svobodu.

Ochrana osob zbavených svobody je veřejným zájmem, proto také podle ust. § 4 odst. 1 písm. b) zákona o státním zastupitelství vykonává státní zastupitelství jako státní orgán výkonné moci v rozsahu a za podmínek tohoto zákona dozor nad dodržováním právních předpisů v místech, kde se vykonává vazba, trest odnětí svobody, ochranné léčení, zabezpečovací detence, ochranná nebo ústavní výchova. Výkon tohoto dozoru je vždy vázán na speciální ustanovení zákona, jako je z. č. 109/2002 Sb. o ústavní a ochranné výchově, z. č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, z. č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence, z. č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby.

Dozor státního zastupitelství se naproti tomu neprovádí v psychiatrických léčebnách při výkonu ochranného léčení, v zařízeních pro zajištění cizinců, v policejních celách, v dětských domovech a kojeneckých zařízeních pro děti do tří let, tj. v zařízeních pro děti vyžadující okamžitou pomoc a v domovech pro děti se zdravotním postižením, pokud je soudem rozhodnuto o ústavní výchově, a ústavní zařízení není školským zařízením pod správou Ministerstva školství, nýbrž Ministerstva zdravotnictví nebo Ministerstva práce a sociálních věcí.

Podle pokynu Nejvyššího státního zastupitelství č.10/2012, je předmětem dozoru při výkonu ústavní nebo ochranné výchovy проверка vedení povinné dokumentace, zákonnost procesu přijímání a umísťování dětí, míra dodržování jejich práv. Předmětem dozoru však není dodržování interních předpisů dozorovaného subjektu ani vhodnost či účelnost jeho postupu nebo akty, které mají povahu organizační, řídicí nebo hospodářskou.¹³

Podle ust. § 39 z.č. 109/2002 Sb. o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních, je státní zástupce přítomný v místě výkonu ochranné či ústavní výchovy oprávněn nahlížet do osobní dokumentace zde umístěných dětí, dále má právo hovořit s dětmi bez přítomnosti třetích osob a zejména prověřit oprávněnost umístění či ukončení pobytu na základě příslušných právních titulů (tj. rozhodnutím soudu, před účinností NOZ také rozhodnutím

¹² viz čl. 80 Ústavy ČR, tato problematika je nyní tématem odborné celostátní diskuse v souvislosti s novým zákonem o státních zastupitelstvích a s celkovou společenskou situací

¹³ srov. čl. 1 závazného pokynu NSZ č. 10/2012 Sb.

ředitele příslušného diagnostického ústavu o přemístění, nabytím zletilosti, apod.) Právní tituly k pobytu dítěte si musí ústav zajistit samostatně cestou OSPOD.¹⁴

Pokud je zjištěno ze strany zařízení pochybení, je vydán příkaz, kterým státní zástupce uloží školskému zařízení napravit protiprávní stav. Tento protiprávní stav může spočívat v neúplné osobní dokumentaci dítěte, dále v nezákonném umístění dítěte na izolaci či zákazu vycházek apod. Významným oprávněním, kterým státní zástupce disponuje, je podat soudu návrh na zrušení nebo nařízení ústavní výchovy podle NOZ nebo ochranné výchovy dle z. č. 218/2003 Sb. z. s. m. Rovněž tak je státní zastupitelství oprávněno podávat návrhy na změnu z ústavní výchovy na ochrannou a naopak. Tuto pravomoc však má rovněž OSPOD a také soud může o této přeměně rozhodnout z moci úřední, aniž by byl vázán návrhem jakéhokoli účastníka řízení. Samozřejmě všemi těmito návrhy disponuje i zákonný zástupce dítěte, vyjma řízení ve věcech výchovy ochranné, kde nerozhoduje soud opatrovnický, nýbrž trestní soud pro mládež.

Nutno říci, že mnohdy bývala kontrola státního zastupitelství často formální a byla zaměřena na existenci právního titulu pro setrvání dítěte ve školském zařízení, tj. předběžného opatření nebo pravomocného rozsudku. Absentuje však kontrola v zařízeních pro děti vyžadující okamžitou pomoc, kde jsou soustředěny nejzávažnější případy obětí tzv. CAN, tj. týraných, zanedbávaných a zneužívaných dětí.

Ve školských zařízeních je tedy státními zástupci přezkoumávána pouze zákonnost přijetí, odejití, případné změny místa nezletilého i v souvislosti s předchozími správními rozhodnutími ředitelů příslušných diagnostických ústavů většinou v sídle krajských měst, když tato skutečnost byla oznámena dítěti do tří dnů od faktického jejího uskutečnění a to buď psychologem či etopedem ústavu. Rozhodnutí o přemístění dítěte se uskutečňovalo na základě rozhodnutí vydaného ve správním řízení, v němž by dítě mělo být slyšeno, a měl by být akceptován jeho názor. Po 1. 1. 2014 o každém přemístění rozhoduje podle ust. § 971 odst. 4 NOZ výhradně soud. Oprávněnost a důvodnost tohoto přesunu dítěte nemohlo státní zastupitelství přezkoumávat, bylo plně v kompetenci ředitele diagnostického ústavu, kam školské zařízení místně příslušelo. V současné době toto přemístění navrhuje a doporučuje často soudu OSPOD nebo ředitel diagnostického zařízení i s ohledem na volnou kapacitu míst. Měl by tak činit podle aktuálních zjištění opatrovníka, na základě podrobných zpráv o dítěti a zvážit vhodnost a důvodnost takového kroku. Často jsou konány i případové konference.

Předmětem dozoru státního zastupitelství není ani otázka vzdělávání dětí, jeho výběru či realizaci, ale také pobytů v domácím prostředí, práva být umístěn se svými sourozenci či se s nimi stýkat, pokud jsou svěřeni například do pěstounské péče nebo i se členy širší rodiny. Při nedodržení těchto práv je možno však OSPOD a ústav na tuto situaci upozornit formou podnětu.¹⁵

Musím však konstatovat, že v školském zařízení, kde osobně vykonávám dozor, se jedná o dětský domov se školou rodinného typu menší kapacity a přemísťování dětí je zde výjimečné. Nejčastějším důvodem je žádost rodičů být blíže dítěti z důvodu jejich přestěhování, dále jde o případy těhotenství nezletilých dívek a přemístění do výchovných ústavů většinou mladistvých delikventů mnohdy závislých na užívání drog s častými útoky ze zařízení, jejichž pobyt v tomto zařízení by negativně ovlivnil ostatní chovance a také vzhledem k osobě mladistvých je nutno na ně působit v přísnějším zařízení. Často tímto posledním postupem se mladistvý vyhne případnému nepodmíněnému trestnímu opatření odnětí svobody ve věznici pro mladistvé.

¹⁴ viz ust. § 5 odst. 5 ZoSPOD

¹⁵ Viz čl. 8 E. úmluvy o ochraně LP na ochranu rodinného života v sobě zahrnuje nejenom vztahy mezi rodiči a dětmi, ale i vztahy mezi sourozenci a vztahy mezi blízkými osobami

Byť nesouhlasím se všeobecným dozorem prokuratury nad všemi správními akty, tak jak tomu bylo v dobách minulých, domnívám se, že pro potřeby praxe by bylo vhodnější věcně vymezit daleko širší kompetence státního zastupitelství v oblasti výkonu dozoru nad všemi ústavními zařízeními, kde jsou umístěny nezletilé děti mimo své rodiny, nejenom v rámci resortu školství, ale i zdravotnictví a sociálních věcí včetně zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Státní zástupce není ovlivněn zavedenými postupy OSPOD ani ekonomickými činiteli, tak jako ústavní zařízení. Navíc při určitém vzdělání, odbornosti i praxi může vhodnou a včasnou intervencí nazírat na situaci ohroženého dítěte jinak a tak mu i účinně pomoci, když zákon mu taková oprávnění umožňuje.

4.3. Trestní řízení

4.3.1. Rodiče a dítě jako objekt či předmět trestného činu

Nejzávažnějším zaviněným porušením povinností či zneužitím práv plynoucích z rodičovské odpovědnosti je spáchání úmyslné trestné činnosti proti dítěti či využití dítěte ke spáchání trestné činnosti. U mladistvých pachatelů do 18 let se může jednat o účastenství jeho zákonných zástupců na trestné činnosti ve formě organizátorství, návodu či pomoci.¹⁶ Nejčastějšími trestnými činy v praxi, kdy se rodiče vůči svému dítěti proviní, jsou trestné činy uvedené v hlavě IV. zvláštní části trestního zákoníku, tj. trestné činy proti rodině a dětem. Zejména v případě rodičů či osob odpovědných za výchovu se jedná o přečin ohrožování výchovy dítěte podle ust. § 201 trestního zákoníku, jehož naplnění skutkové podstaty spočívá často v tolerování záškoláctví, potulování, ponocování, provozování prostituce, získávání prostředků k obživě krádežemi, tedy umožnění dítěti vést nemravný či zahálčivý způsob života včetně konzumace návykových látek, využívání dítěte k páčání trestné činnosti majetkového typu, žebráním apod.

V posledních letech se daří odkrývat i případy sociální deprivace či subdeprivace, jejichž podstatou je zanedbávání tj. pasivní neplnění rodičovských povinností, které jsou orgány činnými v trestním řízení kvalifikovány jako tento trestný čin, jehož zavinění existuje nejenom v úmyslné podobě, ale i v nedbalostní. Hlavním znakem tohoto jevu je nedostatek vhodných podnětů ze strany rodiny nutných pro zdravý vývoj dítěte včetně neuspokojení většiny či části jeho základních potřeb, což v důsledku vede k opoždění psychomotorického vývoje či k narušení řádného vývoje dítěte v některé z jeho složek. Vždy musí být míra poškození nezletilých objektivizována znaleckým posudkem soudních znalců z oboru zdravotnictví, odvětví pediatrie, dětská psychologie nebo i dětská psychiatrie popř. s konzultantem z dětské neurologie.

Pokud však bude zjištěno soustavné hrubé a zlé zacházení s dítětem vedoucí k jeho fyzickému či psychickému dlouhodobému strádání, je nutno toto jednání již kvalifikovat jako týrání svěřené osoby podle ust. § 198 odst. 1, 2 (surový, trýznivý způsob, těžká újma na zdraví, dvě a více poškozené osoby, delší doba – 4 a více měsíců), 3 (těžká újma na zdraví dvou a více osob, smrt poškozeného), trestního zákoníku. V těchto případech je na místě, aby státní orgány okamžitě zasáhly a dítě z ohrožujícího prostředí odebraly se zajištěním jeho další nezbytné péče, terapie a s neodkladným řešením jeho rodinné a sociální situace.

Zákonní zástupci dítěte se mohou také dopustit trestného činu opuštění dítěte nebo svěřené osoby podle ust. § 195 odst. 1 trestního zákoníku, únosu dítěte podle ust. § 200 trestního zákoníku, nebo trestného činu svádění k pohlavnímu styku podle ust. § 202 trestního zákoníku.

¹⁶srov. trestní zákoník ust. § 22 odst. 2, kdy je tedy dítě tzv. předmětem trestného činu, kdy je k trestnému činu užito, či je objektem ochrany dané trestním zákoníkem, tj. poškozenou osobou při páčání trestné činnosti

Nejvíce početně zastoupený je přečin zanedbání povinné výživy podle ust. § 196 odst. 1 trestního zákoníku.

Latentní a neméně závažné je pohlavní zneužití dítěte mladšího patnácti let podle ust. § 187 trestního zákoníku a znásilnění podle ust. § 185 trestního zákoníku, když tyto dvě skutkové podstaty od sebe odlišuje existence zneužití bezbrannosti oběti nebo násilí a to i formou pohrůžky a konkludentního násilí vůči oběti, které je typickým znakem skutkové podstaty zločinu znásilnění. Co se týče další mravnostní trestné činnosti, mohou být nezletilé děti obětmi trestné činnosti související se šířením pornografie podle ust. § 191 trestního zákoníku, výrobou a jiným nakládáním s dětskou pornografií podle ust. § 192 trestního zákoníku, či zneužitím dítěte k výrobě pornografie podle ust. § 193 trestního zákoníku, když k tomuto jednání často dochází i v rodinném prostředí.

Pokud je o vině rodičů rozhodnuto pravomocným rozsudkem soudu, tento sám o sobě zbavení rodičovské odpovědnosti nezpůsobí. Trestní úsek daného soudu by měl vždy pravomocný rozsudek zaslat soudu opatrovnickému místně příslušnému, neboť trestní řízení se řídí jinou místní příslušností, než opatrovnické, když se koná tam, kde byl skutek spáchán, či kde vyšel najevo, nicméně dítě může mít trvalé bydliště jinde. Toto ustanovení je kogentním, tj. trestní soud má povinnost vždy soud opatrovnický upozornit či informovat. Tato praxe zůstala i po lednu 2014.

Návrh na omezení či zbavení rodičovské odpovědnosti však může podat i státní zastupitelství, které věc dozorovalo v přípravném řízení¹⁷ a které podávalo obžalobu. Tuto pravomoc má také OSPOD, jehož zaměstnanci podávají zpravidla k tomuto trestnímu řízení podrobnou zprávu o poměrech dítěte, zjišťují jeho sociální situaci a případně vykonávají funkci kolizních procesních opatrovníků, pokud jsou nezletilé děti v procesním postavení poškozených a jejich zákonní zástupci v procesním postavení obviněných či svědků. Stejná praxe je nyní po účinnosti NOZ.

Pokud jednání rodičů nabylo takové negativní intenzity, že o jejich schopnosti řádně vychovat ostatní děti a zajistit jim vhodné rodinné prostředí, panují důvodné pochybnosti, mohl a může soud rozhodnout i bez návrhu o omezení nebo zbavení rodičovské odpovědnosti u ostatních dětí. Selhání v rodičovských postojích se vždy promítá u ostatních dětí žijících ve společné domácnosti.

Fakt, že se jedná o biologické rodiče, že matka své děti počala, donosila, porodila či kojila, nezajistí při absenci psychosociálního přijetí dítěte a zralosti rodičovské role to, že se nebude k dítěti chovat lhostejně, nevhodně, necitlivě, hostilně, zavrženíhodně, zvráceně. Takové případy jsou ve statistické míře vzhledem k většinové populaci zanedbatelné, ale v praxi, zvláště trestní, časté.¹⁸

4.3.2. Práva dítěte jako oběti a svědka v trestním řízení

Obětí je každá osoba, které bylo trestným činem ublíženo na zdraví, byla jí způsobena majetková nebo nemajetková újma nebo na jejíž úkor se pachatel trestným činem obohatil. Podle ust. § 2 odst. 4 z. č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů, má oběť nárok na pomoc od akreditovaných subjektů v rovině právní, psychologické, poradenské aj. Rovněž je zakotveno právo obětí na krátkodobou policejní ochranu, vykázaní ze společného obydlí, utajení totožnosti a podoby, jakož i na vydání předběžných opatření podle o. s. ř. i trestního řádu¹⁹. Současně má oběť od státu právo na peněžitou pomoc.²⁰ Oběti je zákonem zaručeno, aby nevešla

¹⁷viz ust. § 35 odst. 1 písm. d) o. s. ř., § 35 odst. 3 o.s.ř., stejný princip je i v ust. § 8 odst. 1 písm. b) odst. 2 z. ř. s

¹⁸podrobně např. Matějček, Z., Dytrych, Z.: Děti, rodina a stres, Galén, Praha, 1994

¹⁹ Viz ust. § 88b až § 88 i trestního řádu

²⁰ Viz ust. § 23-31 z.č.45/2013, o obětech trestných činů

v kontakt face to face s pachatelem trestné činnosti, pokud o to požádá a je z hlediska dokazování tento postup možný.

Při úkonech trestního řízení je při výslechu dětí kladen důraz na šetrnost vedeného výslechu dětské oběti nebo svědka uskutečněném ve speciálně upravené výslechové místnosti osobou stejného pohlaví speciálně k tomuto vyškolenou. Často je přítomen i psycholog či důvěrník oběti, kterého si může poškozený pro trestní řízení zvolit.

U poškozených nezletilých dětí by měl být v trestním řízení konán jen jeden podrobný výslech a to ve fázi vyšetřování za splnění podmínek ust. § 102 a násl. trestního řádu, tedy za účasti obhájce obviněného, osoby mající zkušenost s výchovou dětí (OSPOD, pedagog, psycholog, sociální pracovník), procesního kolizního opatrovníka, pokud je nezletilému podle ust. § 45 odst. 2 trestního řádu ustanoven. Zpravidla je výslech nahráván a realizován v místnosti s jednosměrným zrcadlem či se snímaným audio video záznamem, když dítě je pouze v přítomnosti policejního komisaře vedoucího výslech. Ostatní osoby dítě nevidí. U mravnostní a násilné trestné činnosti jsou využívány projektivní panenky, pomocí nichž často děti ilustrativně znázorní, jak skutek probíhal.

S náhradou škody a imateriální újmy je nutno se připojit v rámci adhezního řízení, tj. ve fázi vyšetřování, nejpozději do okamžiku, než je započato dokazování u hlavního líčení soudem.

Co se týká náhrady újmy, je podle NOZ újma na zdraví jednotnou kategorií bez ohledu na důvod svého vzniku, tj. jde o komplexní nárok, který se odškodňuje vcelku, spolu s nemajetkovou újmou a duševními útrapami.²¹ Soud přihlédne k okolnostem hodných zvláštního zřetele jako je úmysl, lest, pohrůžka, zneužití závislosti poškozeného na škůdci, diskriminace, důvodné obavy poškozeného ze ztráty života, aj. Hradí se peněžitá náhrada vyvažující vytrpěnou bolest a další nemajetkovou újmu a náhrada ztížení společenského uplatnění, vznikla-li poškozením zdraví překážka lepší budoucnosti.²²

NS ČR vypracoval metodiku k náhradě nemajetkové újmy na zdraví, hodnota bodu byla zvýšena ze 120,- Kč na 251,- Kč. Rozsah újmy je podobný jako v OZ, počet bodů dle této metodiky by měl určit soudní znalec speciálně akreditovaný. Promlčecí doba u újmy na zdraví nezletilého dítěte začíná až nabytím jeho svéprávnosti nebo rozhodnutím o opatrovnictví ve věcech člověka (v případě duševního poruchy).²³

U práva na život, zdraví, důstojnost, jméno, vážnost, čest, soukromí a jiných osobnostních práv se promlčuje jen právo na odčinění imateriální újmy způsobené na těchto právech.

4.3.3. Práva dítěte v procesním postavení pachatele trestné činnosti:

A. Řízení ve věcech činů jinak trestných spáchaných dítětem mladším 15 let

Dne 1. 1. 2004 vstoupil v účinnost z. č.218/2003 Sb., zákon o soudnictví ve věcech mládeže, který je speciálním pramenem práva k trestnímu zákoníku i k trestnímu řádu. Podle tohoto zákona jsou jednak projednávány činy jinak trestné spáchané dítětem mladším 15 let., jednak provinění spáchaná mladistvými osobami ve věkovém rozmezí 15 až 18 let. Pro oba typy řízení platí přísný zákaz zveřejňování totožnosti nezletilého.

Předpokladem pro zahájení řízení je zjištění, že nezletilý spáchal čin jinak trestný, tedy jeho jednání nese veškeré znaky trestného činu z objektivního i subjektivního hlediska včetně zavinění vyjma dovršení věku. Policejním orgánem je konáno prověřování, které státní

²¹ Viz ust. § 2971 NOZ

²² Viz ust. § 2598 NOZ

²³ Viz ust. § 622 NOZ

zastupitelství dozoruje. Po nabytí právní moci usnesení o odložení věci pro nedostatek věku vydané policejním orgánem podává okresní státní zastupitelství návrh k místně příslušnému soudu podle domicia nezletilého dítěte s návrhem na uložení opatření podle ust. § 93 z. s. m. Řízení koná soud pro mládež a procesní normou se analogicky užívá o. s. ř., nikoliv trestní řád. Dítě je vždy zastoupeno procesně právním opatrovníkem z řad advokátů, nikoliv advokátním koncipientem. Ve většině případů je nezletilému přidělován soudem ex offio, případně jej dítěti mohou zvolit zákonní zástupci na základě zmocnění. Současně s dítětem jsou účastníky řízení i jeho zákonní zástupci a OSPOD. Dokazování před soudem se řídí ust. § 120 o. s. ř., takže jsou účastníci řízení povinni označit důkazy k prokázání svých tvrzení. Jde o specifické nesporné řízení bez zásady koncentrace řízení, které je ovládáno zásadou vyhledávací, soud si tedy sám aktivně zajišťuje i důkazy jiné, než jsou stranami navrhovány.

Dítěti mohou být uložena výchovných opatření podle ust. § 93 z. s. m. Jedná se o výchovnou povinnost, výchovné omezení, napomenutí s výstrahou, zařazení do terapeutického, psychologického nebo jiného vhodného výchovného programu ve středisku výchovné péče, dohled probačního úředníka, ochrannou výchovu a ochranné léčení. Opatření mohou být uložena i kumulativně. Soud může také od uložení opatření upustit, když vzhledem k charakteru skutku i k chování dítěte je projednání činu před soudem dostačující.

B. Mladistvý pachatel v trestním řízení

U každé mladistvé osoby musí být zjišťován stupeň její rozumové a mravní vyspělosti, aby mohla rozpoznat protiprávnost svého jednání a toto současně ovládat. V případě pochybností musí být zjišťována relativní a absolutní přičetnost a nepřičetnost dvěma soudními znalci a to dětským psychiatrem a dětským psychologem. Trestný čin u mladistvých jakéhokoliv typu se nazývá proviněním. V přípravném trestním řízení i v řízení před soudem, jakož v řízení vykonávacím a v řízení o mimořádných opravných prostředcích, musí být mladistvý zastoupen vždy advokátem. Po dovršení 18. ti let nutná obhajoba odpadá, vyjma u těch řízení, kde je dána i z jiných důvodů.²⁴

Mladistvému mohou být uložena soudem pro mládež místně příslušným podle obvodu bydliště mladistvého opatření výchovná, trestní a ochranná. Mezi výchovná opatření náleží dohled probačního úředníka, probační program, výchovné povinnosti, výchovná omezení a napomenutí s výstrahou. Ochrannými opatřeními jsou ochranné léčení, ochranná výchova ukládané podle z. s. m., zabezpečovací detence a zabránění věci nebo jiné majetkové hodnoty ukládané podle trestního zákoníku. Trestní opatření jsou: obecně prospěšná práce, peněžitě opatření, propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty, zákaz činnosti, vyhoštění, domácí vězení, zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce, odnětí svobody podmíněné, podmíněné s dohledem i nepodmíněné. Trestní sazba se u mladistvých počítá v polovině zákonné výměry.

Na mladistvého může být i z důvodů ust. § 67 písm. a), b), c) trestního řádu uvalena vazba, ta nesmí v případě lehčích provinění překročit dva měsíce. U zvláště závažných provinění nesmí trvat déle než šest měsíců. Výkon vazby je vždy realizován v oddělených částech od dospělých pachatelů. Opravné prostředky ve prospěch mladistvého může také kromě něho samotného, obhájce a blízkých osob podat OSPOD.

²⁴ Viz ust. § 36 a násl. trestního řádu

5. Rodina, dítě a stát

Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte, obecně odborně užívaný jako CAN²⁵ je soubor nepříznivých příznaků v nejrůznějších oblastech stavu a vývoje dítěte a jeho postavení ve společnosti, v rodině však především. Jde o syndrom s různorodými jevy, vyznačující se jinými příčinami, mechanismy i svým charakterem, závažností a dopadem na dítě, jejichž výsledkem je úmyslné ubližování dítěti působené jeho nejbližšími vychovateli.

V současnosti se odhaduje výskyt syndromu CAN u 1% až 2% dětské populace.²⁶ V roce 2013 se děti staly obětmi násilné trestné činnosti celkem v 7 525 případech, 28 dětí potom se smrtelným následkem.²⁷

Ani na počátku 21. století míra krutosti a neschopnosti potlačit v sobě vůli ublížit dítěti u dospělých jedinců nevymizela. Ve srovnání s předchozími obdobími však byla přijata řada právních norem na danou problematiku dopadajících.²⁸

Skutečností, že na rodině setrvává hlavní zodpovědnost za výchovu dětí a formu jejího provedení, neznamená nezávislost rodiny na právních normách jakožto rámci, vymezujícím prostor svobody. Stát musí zakročit tehdy, pokud jsou v rodině uvedené normy ohrožovány nebo porušovány.²⁹ Určitou roli hraje také ambivalentnost postojů mezi obětí a pachatelem, určitý vzájemný vztah mezi nimi, jejich sociální, majetková či rodinná provázanost.

Kriminalita na mládeži se mnohdy odehrává za pasivního přihlížení osob z blízkého sociálního okolí oběti. Tato netečnost může být dána shora uvedenými důvody, ale také postavením oběti, v důsledku její slabší fyzické či psychické indispozice, kvůli které se bojí pachateli postavit.³⁰

Podle Zoubkové³¹ se vždy na trestné činnosti vůči dětem a její etiologii podílí tři základní činitelé a to faktory ve společnosti, faktory uvnitř rodiny a samotné faktory v jednotlivci, a to jak v oběti, tak v pachateli. Zdravému tělesnému a psychologickému vývoji dítěte tak stojí v cestě mnoho překážek, jako je chudoba nebo sociální vyloučení, vedle toho existují daleko nebezpečnější překážky, spočívající v subjektivních vlastnostech a projevech osob, které o dítě pečují, nebo které s ním žijí v rodinné společnosti.³²

Týráním dětí se v odborné literatuře míní nepřiměřené fyzické trestání dítěte v jeho rodině. Zanedbáváním většinou rozumíme rodičovskou netečnost vůči potřebám dítěte způsobující jeho deprivaci či subdeprivaci.

Porovnáním obou skupin těchto znevýhodněných dětí je patrné, že děti týrané prosperují o něco lépe než děti zanedbávané. Agresivní rodič sice na své dítě reaguje brachiální agresí, nicméně je schopný s ním komunikovat, když dítě pro něj ještě stále zůstává interaktivním partnerem. Týrané děti oproti běžné populaci mohou reagovat úzkostněji či agresivněji, nicméně v ostatních směrech zejména v oblasti rozumových schopností či sociálních dovedností se mohou svým vrstevníkům vyrovnat. Naopak děti zanedbávané nedisponují dostatkem

²⁵ z anglického jazyka Child Abuse and Neglect, běžně již užívaný a vžitý termín, byť v českém jazyce tato zkratka představuje syndrom dítěte týraného, zanedbávaného či zneužívaného (v sexuálním smyslu)

²⁶ Dunovský J., Matějček Z., Dytrych, Z.: Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě, Grada, Praha, 1995, s.21

²⁷ Viz statistika Policie ČR a NSZ ČR

²⁸ Radvanová, S.: Ubližování dětem – nebezpečná rodina, In Pocta Otovi Novotnému k jeho 80. narozeninám, uspořádali Gřivna, T., Vanduchová, M.: Aspi, 2008, Praha, s. 265

²⁹ Chromý, J.: O kriminalitě páchané na mládeži se zaměřením na aspekty jejího poznávání, In: Státní zastupitelství, č. 10/2008, s. 32

³⁰ Tamtéž, s. 33

³¹ Viz Zoubková, J.: Kriminalita páchaná na mládeži, Kriminalistika, č. 2, ročník 2001, s. 69

³² Radvanová, S.: Ubližování dětem – nebezpečná rodina, In Pocta Otovi Novotnému k jeho 80. narozeninám, uspořádali Gřivna, T., Vanduchová, M., Aspi, 2008, Praha, s. 270

vhodných podnětů, aby mohly dobře prospívat. Často jsou špatně živené, uklidňují se pohybovými automatismy (kývání, tlučení hlavičkou atd.) vůči okolí jsou nedůvěřivé, projevují málo zájmu, z neznámých lidí či situací mají velký strach. Ve společnosti však žije daleko více dětí vykazujících tzv. subdeprivační příznaky, když v jejich případě rodiče zanedbávají pouze jednu či více složek jejich potřeb, nikoliv celé spektrum, jako v případě dětí deprivovaných. Často může jít o děti pocházející z dobře situovaných rodin, které jsou ohroženy nedostatkem času svých rodičů, rozvodovými spory, přílišnou náročností rodičů apod.³³

Rodiče, které zanedbávají či týrají své děti, často nesou společné rysy. Týrání a zanedbávání dítěte je definováno jako jakákoliv interakce rodiče s dítětem nebo chybění této interakce, která dítě vývojově, emočně nebo tělesně poškozuje. Společným rysem zanedbávání i týrání je necitlivost k potřebám dítěte.³⁴ Statisticky se více u těchto rodičů validně vyskytuje snížená inteligence, duševní poruchy, anomálie osobnosti, trestná činnost. Pro rodinnou interakci je typická hostilní atmosféra, kritika, odmítání, trestání. Syndrom CAN je často přenášen i do druhé a třetí generace.

Nejčastějším psychologickým následkem týrání se jeví tzv. dezorganizovaná vazba mezi dítětem a rodičem. Každé dítě hledá u svého rodiče pocit bezpečí, jistoty a ochrany. Pokud se mu tohoto nedostává, či naopak rodič představuje pro ně samotné nebezpečí, nejistotu a ohrožení, zůstane dítě a to i často do své dospělosti dezorientované, bezbranné a chaotické ve svých vazbách, které si přenáší i do dalšího života.³⁵ I v běžných rodinách, které nijak nevybočují ze společenského průměru, lze však nalézt emoční zneužívání dítěte, pro něž je typický trvale nepřátelský postoj rodičů k dítěti nebo emoční chlad, kdy je dítě využíváno k plnění psychických potřeb dospělých bez ohledu na jeho vlastní potřeby.³⁶

Moderní společnost, moderní stát reprezentovaný svými úřady nadanými veřejnou mocí by měl svým vlivem proniknout i do této oblasti a chránit dítě před takovými projevy rodičovské nepřítelny, které dříve byly vnímány jako vysoce soukromá záležitost.

V širším kontextu řadíme k syndromu CAN i sexuální zneužívání dětí. Samozřejmě k němu dochází i mimo rodinu, nicméně v rodinách či v širším příbuzenství je tento sociálně patologický jev statisticky významnějším. V případě dívek jde často o nevlastní otce žijící ve společné domácnosti s matkou dívky, strýce, prarodiče, nevlastní bratry apod. Ve většině případů se však nejednalo o sexuální deviaci v objektu tj. pedofilii, nýbrž o anomální nezdrženlivé psychopatické osobnosti často zneužívající alkohol či drogy nebo osoby vyznačující se tzv. nezralou sexualitou nerozlišující věk sexuálního objektu. Většina zneužívaných dětí má v budoucnu problémy s navazováním vztahů i se svou sexualitou. Mohou ji zcela odmítat či ji naopak vyhledávat ve formě prostituce či promiskuity. Také vazba dítěte k pachateli může být ambivalentní od závislosti k odmítání. Těžší následek lze přitom shledat spíše na psychice dítěte než v rovině tělesné. Většina těchto jevů je však latentních a mnohdy zůstanou neodhaleny a nepotrestány. I případné trestní řízení je pro dítě vysoce stresující záležitostí. Míra sekundární viktimizace je tak příliš vysoká.

Každé takovéto odhalení zahajuje nejenom trestní řízení, ale i řízení opatrovnické a vždy je ex ante obtížné volit, jaká výchovná opatření přijmout, aby mohla být takto ohroženému dítěti poskytnuta co nejlepší míra ochrany ze strany státních orgánů s ohledem na jeho zájem. Vždy je nutné při řešení této složité problematiky zvolit interdisciplinární přístup zahrnující aspekt

³³ Podrobněji např. Fraňková, A.: <http://www.clovekhledacloveka.cz/syndrom-tyraneho-zneuzivaneho-a-zanedbavaneho-ditete.html>

³⁴ Matoušek, O.: Rodina jako instituce a vztahová síť, Sociologické nakladatelství, Praha, 1993, s. 38

³⁵ Bowlby John, In Petr Pöthe, Aplikace v teorii vazby v terapii a prevenci proti týrání, časopis Propsy, č. 2, 1996, s. 7-11,

³⁶ viz Matějčková koncepce základních potřeb dítěte a jejich saturace

sociální, etický, právní, psychologický s plnou účastí a spoluprací všech zainteresovaných subjektů.

Bibliografické údaje

BOWLBY, John, In PÖTHE P.: Aplikace v teorii vazby v terapii a prevenci proti týrání. *Propsy*, č. 2, 1996, s. 7-11.

DUNOVSKÝ, J.: *Sociální pediatrie*. Praha: Avicenum, 1989.

DUNOVSKÝ, J., MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Grada: Praha, 1995.

HRUŠÁKOVÁ, M. *Dítě, rodina a stát*. MU Brno, 1993.

CHROMÝ, J. O kriminalitě páchané na mládeži se zaměřením na aspekty jejího poznávání. In: *Státní zastupitelství*, č. 10/2008, s. 32

MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Děti, rodina a stres*. Praha: Galén, 1994.

MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993.

RADVANOVÁ, S. Ubližování dětem – nebezpečná rodina. In *Pocta Otovi Novotnému k jeho 80. narozeninám*, uspořádali Gřivna, T., Vanduchová, M., Praha: Aspi, 2008, s. 265- 270

ZOUBKOVÁ, J. Kriminalita páchaná na mládeži. *Kriminalistika*, č. 2, ročník, 2001, s. 69

České právní a interní předpisy včetně mezinárodních smluv:

Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb. o přijetí Úmluvy o právech dítěte

Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 209/1992 Sb., o sjednání Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod ve znění protokolů č. 3, 5, 8

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně – právní ochraně dítěte ve znění pozdějších předpisů,

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních

Zákon č. 283/1993 Sb., o státním zastupitelství, ve znění pozdějších předpisů,

Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů

Zákon č. 500/2004 Sb., o správním řízení, ve znění pozdějších předpisů,

Zákon č. 89/2012 Sb., nový občanský zákoník

Zákon č. 109/2002 Sb., o ústavní a ochranné výchově ve školských zařízeních

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 141/1961 Sb. Zákon č. 45/2013 Sb. o obětech trestných činů

Participační práva dítěte

Participation rights of children

Mgr. et Mgr. Daniel Hanuš

Pracoviště:

Ministerstvo financí ČR, Letenská 15, 118 10 Praha 1

Katedra preprimární a primární pedagogiky, Pedagogická fakulta, Ostravská univerzita v Ostravě, Mlýnská 5, Ostrava 701 03.

Email: danielhanus@post.cz

Abstrakt:

Příspěvek se zabývá problematikou participačních práv dětí v právním řádu České republiky. Porovnává mezinárodní dokumenty týkající se problematiky participačních práv v návaznosti na českou právní úpravu. Diskutuje otázku práva na informace, práva vyjádřit se, právo vyjádřit svůj názor a právo rozhodnout o své osobě. Kromě jednotlivých zákonů je problematika zkoumána v rovině ústavních předpisů České republiky. Příspěvek se zabývá participačními právy ve vztahu k osvojení a zásahům do tělesné a duševní integrity dítěte. Pozornost je věnována veřejnému právu, soukromému právu, hmotněprávním i procesněprávním aspektům.

Klíčová slova: participace, dítě, právo na informace, právo vyjádřit se, právo rozhodnout

Abstract:

The paper deals with the participatory rights of children in the Czech legal system. It compares international documents relating to the issue of participatory rights within the Czech legislation. It discusses the right to information, right to express themselves, the right to express their opinion and the right to make a decision in terms of their own person. In addition to individual acts, the issue is examined at the level of constitutional regulations of the Czech Republic. The paper deals with the participatory rights in relation to adoption and interventions into physical and psychological integrity of the child. Attention is paid to public law, private law, substantive law and procedural law aspects.

Key words: participation, child, right to information, right to express themselves, the right to decide

Úvod

Každý člověk (jedinec, fyzická osoba) má možnost rozhodovat o svém životním směřování v závislosti na míře svéprávnosti, kterou v průběhu svého života nabyt. V případě dospělého – tedy zletilé fyzické osoby - existuje předpoklad, že má rozum průměrného člověka, je svéprávný a je dostatečně socializovaným jedincem s předpoklady převzít odpovědnost za svůj život. K možnostem realizovat se v běžném životě a aktivně jednat (nejen právně) přináleží také odpovědnost za veškerá tato jednání. Právě aktivní složka jednání je tím, co činí člověka

autonomní jednotkou společnosti a umožňuje mu určitou míru volnosti v návaznosti na jednotlivá jednání či ochranu jeho práv. Pokud bychom brali v potaz aktivní „sebeobranu“ fyzické osoby, musíme si položit otázku, jak tuto sebeobranu v dnešní době chápat.

V první možné míře můžeme sebeobranu chápat fyzicky. V případech, kdy dochází k ohrožení fyzické osoby, je na ní, aby si v rámci svých možností pomohla prostřednictvím svépomoci. Tento aktivní prvek ochrany je vlastní právě dospělým plně svéprávným fyzickým osobám, které si takzvaně „dokáží pomoci samy“. Dítě si kvalitativně obdobnou svépomoc, v případě ohrožení své osoby, poskytnout nedokáže.

Ve druhém pohledu můžeme sebeobranu nahlížet jako ochranu osobnosti člověka jako subjektu práva. Tedy, můžeme vnímat možnosti ochrany fyzické osoby ve vztahu k jednotlivým oprávněním, která jí jsou vzhledem k jejím subjektivním právům přímo přiznávána. Další otázkou už je potom fakt, do jaké míry fyzická osoba fyzickou nebo duševní sebeobranu umí nebo může aktivně využít prostřednictvím nástrojů, které má k dispozici. Právě míra participace na záležitostech, které se fyzické osoby týkají, je ukazatelem reálné možnosti a snahy převzít odpovědnost za své jednání a rozhodování, a tím i za svůj život.

1 Participace

Pojem participace pramení z latinského *partem capere* – mít podíl; *participo* – mít díl v něčem, činiti účastna.³⁷ Znamená, mít na něčem podíl nebo sdílet něco, čili participovat na něčem.³⁸ Často se také hovoří o participantovi, tedy účastníkovi nějakého jednání či děje.

Participace dětí nebyla v minulosti tématem, které by bylo ve společnosti diskutováno na úrovni dětských práv. Často zahrnovala jen pouhou pasivní přítomnost dítěte při nějaké události nebo činnosti až po odpovědnou účast a podílení se na plánování, realizaci a také na hodnocení společných činností. Autor Roger Hart (1992) podrobil analýze participaci dospělých a na jejím základě vytvořil osmistupňový model participace dětí (hovoříme o tzv. „participačním žebříku“). Jako nejnižší příčka byla stanovena „manipulace“, kdy děti jsou využívány jako poradci, ale zpětná vazba jim není poskytnuta. Manipulace spočívá v pochopení smyslu a účelu mínění a referenda s dětmi, jelikož děti často nejsou informovány o skutečném smyslu a účelu své participace. Další příčku reprezentuje „dekorace“. Ta se vztahuje na případy, kdy děti jsou např. oblečené do stejnokroje a společně realizují nějakou (např. kulturní či jinou činnost) aniž by se do organizace takové činnosti mohly jakkoli zapojit. Třetím stupínkem je „tokenismus“, kdy děti jsou využívány jako panel na konferencích, kde mají reprezentovat vrstevníky, aniž by se s nimi mohli poradit. Dalších pět uváděných stupňů se týká opravdové participace dětí. Tím nejnižším je stupeň, který je možno zobecnit na sousloví „vybrání, ale informování“. Zde je podstatou, že děti jsou seznámeny a informovány o projektu, který naplánovali dospělí. Posuzuje se míra, do jaké děti rozumějí významu projektu. Zároveň děti vědí, proč jsou do projektu zapojeny, a že v něm hrají úlohu, která je smysluplná. Následující stupně reprezentují tyto skutečnosti: „s dětmi konzultováno a děti informovány“, „dospělými navrženo, děti podílející se na rozhodování“, „dětmi navrženo a řízeno“, a „dětmi navrženo, dělí se v rozhodování s dospělými“.³⁹ V běžném životě nelze dítě chápat jako jedince, který je díky

³⁷ PRAŽÁK, M., NOVOTNÝ, F., SEDLÁČEK, J. *Latinsko-český slovník k potřebě gymnázií a reálných gymnázií*. Praha: Československá grafická unie, a.s., 1935, s. 888.

³⁸ Kolektiv autorů a konzultantů Encyklopedického domu, spol. s r. o. *Slovník cizích slov*. Praha: Encyklopedický dům, spol. s r. o, 1998, s. 254.

³⁹ KOVAŘÍK, Jiří. Participace dětí na životě společnosti. In KOVAŘÍK, J. a kol. *Dětská práva, právní vědomí, participace dětí a sociální služby*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, 2001, s. 121.

své nezletilosti a částečné svéprávnosti, nebo chceme-li, nikoliv plné svéprávnosti jedince, který se nemá podílet na záležitostech, které se jeho života zásadně týkají.

V případě posuzování možností participace dítěte na rozhodování o záležitostech, které se týkají jeho osoby, narážíme na jednu základní bariéru – jeho rodiče, nebo chceme-li, jeho zákonné zástupce. Je to právě rodič, kdo má rodičovskou odpovědnost a zároveň povinnost řádné péče o své nezletilé a plně nesvéprávné dítě. Právě výchovou rodič umožňuje dítěti rozvíjet možnosti participace na záležitostech, které se ho přímo týkají. Rodič je tím, kdo rozhoduje, jakou míru podílu na rozhodování dítě bude mít. Mnohdy se může jednat o extrémní situace.

Jako první příklad uveďme výchovu, která je striktně benevolentní. Rodič, který výchovu pojímá jako otevřenou možnost seberealizace dítěte bez výchovného usměrňování a působení na něj, umožňuje dítěti realizovat jeho zásadní podíl na rozhodování o naplňování jeho životní cesty. Tato výchova by se mohla v takto vymezeném pojetí jevit jako výchova nanejvýše vhodná pro rozvoj osobnosti dítěte, opak je však pravdou. Dítě nemůže v nezletilosti zcela přijímat odpovědnost za svá jednání. Právě rodič je (nebo by měl být) tím zkušeným jedincem, který usměrňuje kroky dítěte ve vztahu k jeho participaci na jeho životních rozhodnutích. Zároveň je rodič tou osobou, která naplňuje výchovné funkce rodičovství. To je podstata a účel výchovy.

Na druhé straně nacházíme extrémně upjatou výchovu, která participaci dítěte na záležitostech, které se ho přímo dotýkají, zcela zavrhuje a to buď záměrně či bezděčně. A také buď v domnění, že je to pro dítě prospěšné nebo naopak s vědomím, že to pro dítě prospěšné není. V prvním případě se jedná o rodiče, kteří svou výchovu směřují způsobem, který může být nazýván konzervativní či přísný. Může se rovněž jednat o rodiče, kteří se o své dítě přehnaně strachují, nebo uznávají naprostou poslušnost dítěte ve vztahu k jejich výchově. Druhý případ je případem patologickým. V okamžiku, kdy rodič realizuje výchovné působení na dítě s vědomím, že je to pro dítě nevhodné, škodlivé či dítěti ubližující, jedná se o porušení práva a je vytvořen předpoklad omezení či zbavení rodiče jeho rodičovské odpovědnosti v návaznosti na takovéto jednání. Zde se jedná o situace, kdy dítěti není poskytnuta řádná péče a výchova, a to s plným vědomím rodiče o svém konání.

Pokud vyhodnotíme oba extrémy, dojdeme k názoru, že běžná výchova dítěte jeho rodičem by měla umožňovat určitý podíl dítěte na rozhodování o záležitostech, které se ho bezprostředně týkají. Posouzení, o které záležitosti se v běžných životních situacích jedná, je zcela na rodiči dítěte. Právě míra možnosti participace dítěte na záležitostech, které se dítěte týkají, je jedním z rozhodujících faktorů nepřímého směřování výchovy dítěte k efektivnímu využití jeho práv a zároveň možnosti uvědomění si svých povinností právě ve vztahu k možnostem realizace participace na svých právech.

2 Právní podstata participačních práv

Z hlediska svéprávnosti dítěte je potřeba rozlišovat několik kategorií nezletilých dětí. Pokud hovoříme o dítěti, vycházíme z dikce Úmluvy o právech dítěte⁴⁰, která ve svém čl. 1 stanoví, že pro účely této úmluvy se dítětem rozumí každá lidská bytost mladší osmnácti let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve. Již předtím Deklarace práv dítěte (1959) stanovila, že dítě charakterizuje jeho duševní a tělesná nezralost, pro které potřebuje zvláštní záruky a péči. V našem právním řádu je pojem dítěte jako subjektu práv pojímán ve dvou významově se doplňujících se rovinách. V rovině první můžeme dítě

⁴⁰ Sdělení FMZV č. 104/1991 Sb. o Úmluvě o právech dítěte (dále také „Úmluva“)

chápat jako jakoukoliv fyzickou osobu, pokud chceme vyjádřit její vztah k rodičům. Toto vymezení má nezletilého jedince se uplatní např. v případě stanovování vyživovací povinnosti rodiče vůči dítěti (nebo naopak) nebo také například v rámci dědického práva. Druhý význam je spojen s chápáním dítěte jako člověka, kterému pro jeho nízký věk a omezenou svéprávnost náleží v rámci jeho společenského a právního postavení zvláštní (myšleno zvýšený) stupeň ochrany. Ústavní soud ve svém nálezu konstatoval, že u dítěte jde o bytost: „*jedinečnou, nadanou nezadatelnými, nezcizitelnými, nepromlčitelnými a nezrušitelnými základními právy a svobodami, tedy bytost, které by se mělo dostat při jejím vývinu toho nejlepšího, totiž toho, aby výše uvedené atributy nezůstaly prázdnými slovy.*“⁴¹

S ohledem na svéprávnost tedy jako první kategorii můžeme zařadit nezletilé plně svéprávné děti, které plné svéprávnosti nabyly v důsledku uzavření manželství nebo přiznáním svéprávnosti. Tyto děti jednají samostatně. Další kategorií jsou děti, které nejsou plně svéprávné – tedy mají částečnou svéprávnost. Právě tato částečná svéprávnost zakládá další rozlišení právě podle míry možnosti samostatného jednání. Nezletilé děti, které jednají samostatně s ohledem na svou rozumovou a volní vyspělost. Zde § 31 občanského zákoníku⁴² uvádí, že se má za to, že každý nezletilý, který nenabyl plné svéprávnosti, je způsobilý k právním jednáním co do povahy přiměřeným rozumové a volní vyspělosti nezletilých jeho věku. V praxi to znamená, že dítě určitého věku bude natolik svéprávné na základě stavu své rozumové a volní vyspělosti, že bude schopno vstoupit do právních jednání např. koupě, kdy zakoupí v prodejně potravin běžný nákup. K čemuž už však nebude způsobilé, je např. uzavření kupní smlouvy na nemovitost. K takovému právnímu jednání dostatečně způsobilé není, protože neodpovídá jeho rozumové a volní vyspělosti. Existuje také další možnost, a to taková, aby zákonný zástupce udělil nezletilému, který nenabyl plné svéprávnosti ve shodě se zvyklostmi soukromého života, souhlas k určitému právnímu jednání nebo dosažení určitého účelu. Nezletilý je poté schopen v mezích souhlasu sám právně jednat, pokud to není zákonem zvlášť zakázáno (srov. § 32 občanského zákoníku). Představme si například situaci, kdy dítě má souhlas jednoho (nebo obou) rodičů ke koupi velmi drahého jízdního kola. Další kategorií jsou nezletilé, kteří jednají se souhlasem zákonného zástupce a přivolením soudu (kumulativně) v situacích, kdy jde o provozování obchodního závodu (srov. § 34 občanského zákoníku). Poslední kategorií nezletilých jsou ti, za které jedná výlučně jejich zákonný zástupce.⁴³ Právě částečnou svéprávnost ve vztahu k dítěti je potřeba odlišit od participačních práv dítěte, které jsou garantovány mezinárodními smlouvami. Dítě je v tomto ohledu potřeba brát jako aktivního jedince, který se spolupodílí na aktivním rozhodování na svých záležitostech.

Základ participačních práv uvedených v mezinárodních dokumentech nalezneme v Úmluvě v jejím článku 12. Ten stanoví povinnost států, které jsou smluvní stranou Úmluvy, zabezpečit dítěti, které je schopno formulovat své vlastní názory, právo tyto názory svobodně vyjadřovat ve všech záležitostech, které se jej dotýkají, přičemž se názorům dítěte musí věnovat patřičná pozornost odpovídající jeho věku a úrovni. Participační práva dítěte můžeme vymezit jako práva účasti dítěte na rozhodování o záležitostech týkajících se jeho sociálního, ekonomického, náboženského, kulturního a politického života.⁴⁴ Mezi základní participační práva zařazujeme – právo na informace, právo vyjádřit svůj názor a své přání, právo svým názorem ovlivnit rozhodnutí a právo svým názorem zcela určit rozhodnutí. Je potřeba, aby se dítěti dostaly dostatečně vhodným způsobem všechny informace, a to tak, aby si s ohledem na svůj věk

⁴¹ Nález Ústavního soudu ze dne 19. 4. 2001, sp. zn. IV. ÚS 695/2000

⁴² Zákon č. 89/2012 Sb., *občanský zákoník* (dále také „občanský zákoník“)

⁴³ Blíže srov. HRUŠÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, Z., WESTPHALOVÁ, L. a kol. *Rodinné právo*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2015, s. 34.

⁴⁴ UNICEF: Rights under the Convention on the Rights of the Child [online]. [cit. 11. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.unicef.org/crc/index_30177.html

a rozumovou a volní vyspělost mohlo vytvořit vlastní názor. Kromě toho je potřeba také podporovat dítě v jeho aktivní roli a dát mu prostor ke sdělení svého názoru, a to ať už přímo nebo prostřednictvím jiné osoby. Nezáleží také na tom, o jaké řízení (soudní nebo správní) se jedná a zda jde o řízení sporné nebo nesporné (srov. čl. 12 Úmluvy). Dále je potřeba, aby dítě obdrželo informace o možných důsledcích vyhovění jeho názoru, a také o možných důsledcích jakýchkoliv rozhodnutí v jeho věci, která se dítěte týká.⁴⁵ S ohledem na uplatňování práv dítěte je potřeba zohledňovat základní zásadu nejlepšího zájmu dítěte.⁴⁶ Tuto zásadu vyjádřila ve svém základu Úmluva ve svém čl. 3 odst. 1, kdy uvedla, že zájem dítěte musí být předním hlediskem při jakékoliv činnosti týkající se dětí ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správními nebo zákonodárnými orgány.

Základ participačních práv dětí v českém právním řádu nalezneme ve II. části občanského zákoníku, která upravuje souhrnně rodinné právo. Z důležitých ustanovení je potřeba jmenovat § 867 a 875 občanského zákoníku. Ustanovení § 867 odst. 1 občanského zákoníku řeší situaci, kdy před rozhodnutím, které se dotýká zájmu dítěte, poskytne soud dítěti potřebné informace, aby si mohlo vytvořit vlastní názor a tento sdělit. Odstavec druhý zmíněného ustanovení pak stanoví, že není-li podle zjištění soudu dítě schopno informace náležitě přijmout nebo není-li schopno vytvořit si vlastní názor nebo není-li schopno tento názor sdělit, soud informuje a vyslechne toho, kdo je schopen zájmy dítěte ochránit, s tím, že se musí jednat o osobu, jejíž zájmy nejsou v rozporu se zájmy dítěte. O dítěti starším dvanácti let se má za to, že je schopno informaci přijmout, vytvořit si vlastní názor a tento sdělit. Nároku dítěte věnuje soud patřičnou pozornost. Další právní úprava se nachází v části občanského zákoníku upravující zvláštní ustanovení o výkonu rodičovské odpovědnosti. Ustanovení § 875 odstavce 1 občanského zákoníku uvádí, že rodičovskou odpovědnost vykonávají rodiče v souladu se zájmy dítěte. Odstavec druhý stanoví, že před rozhodnutím, které se dotýká zájmu dítěte, sdělí rodiče dítěti vše potřebné, aby si mohlo vytvořit vlastní názor o dané záležitosti a rodičům jej sdělit. Toto neplatí, není-li dítě schopno sdělení náležitě přijmout nebo není schopno vytvořit si vlastní názor nebo není schopno tento názor rodičům sdělit.

Názoru dítěte rodiče věnují patřičnou pozornost a berou názor dítěte při rozhodování v úvahu. Důvodová zpráva k danému ustanovení dodává, že dítěti se musí dostat dostatečná informace. Jedná se o informace, které dostačují k tomu, aby si dítě, o kterém má být rozhodováno, a které je potřeba před takovým rozhodováním vyslechnout, mohlo vytvořit vlastní informovaný názor a tento názor mělo možnost vyjádřit.⁴⁷ Toto ustanovení je příkladem vyjádření se dítěte k situaci výchovy a péče o jeho osobu po rozvodu rodičů. Dalším z právních předpisů našeho právního řádu, který upravuje participační práva dítěte je zákon o sociálně-právní ochraně dětí⁴⁸. Ten v ustanovení § 8 odst. 2 stanoví, že dítě, které je schopno formulovat své vlastní názory, má právo pro účely sociálně-právní ochrany tyto názory svobodně vyjadřovat při projednávání všech záležitostí, které se ho dotýkají, a to i bez přítomnosti rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte. Vyjádření dítěte se při projednávání všech záležitostí týkajících se jeho osoby věnuje náležitá pozornost odpovídající jeho věku a rozumové vyspělosti. Při své činnosti bere orgán sociálně-právní ochrany dětí v úvahu přání a pocity dítěte s přihlédnutím k jeho věku a vývoji tak, aby nedošlo k ohrožení nebo narušení jeho citového vývoje. Odstavec třetí § 8 zpřesňuje, že dítě, které je schopno s ohledem na svůj věk a rozumovou vyspělost posoudit dosah a význam rozhodnutí vyplývajících ze soudního nebo

⁴⁵ Sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 54/2001 Sb. m. s. *Evropská úmluva o výkonu práv dětí*

⁴⁶ HRUŠÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, Z., WESTPHALOVÁ, L. a kol. *Rodinné právo*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2015, s. 35

⁴⁷ Srov. ZUKLÍNOVÁ, M. zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou *Rodinné právo*. In ELIÁŠ a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou*. Ostrava: Sagit, 2012, s. 378.

⁴⁸ Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.

správního řízení, kterého je účastníkem, nebo jde-li o jiné rozhodnutí vztahující se k jeho osobě, obdrží od orgánu sociálně-právní ochrany dětí informace o všech závažných věcech jeho osoby se týkajících. O dítěti, které je starší dvanácti let se má za to, že je schopno informaci přijmout, vytvořit si vlastní názor a tento sdělit. Jak můžeme z již uvedeného dovodit, participačním právům dítěte je dán prostor v právních normách hmotného práva veřejného i soukromého.

Z hlediska procesních práv dítěte při jednání před soudem, zakotvuje právo dítěte vyjádřit svůj názor v soudním řízení ustanovení § 100 odst. 3 zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „OSŘ“). Ten v uvedeném ustanovení uvádí, že v řízení, jehož účastníkem je nezletilé dítě, které je schopno formulovat své názory, soud postupuje tak, aby byl zjištěn jeho názor ve věci. Názor nezletilého dítěte soud zjišťuje výsledkem dítěte. Názor dítěte může soud ve výjimečných případech zjistit též prostřednictvím jeho zástupce, znaleckého posudku nebo příslušného orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Soud může také provést výslech dítěte i bez přítomnosti dalších osob, lze-li očekávat, že by jejich přítomnost mohla ovlivnit dítě tak, že by nevyjádřilo svůj skutečný názor. Přítomnost důvěrníka dítěte, který není jeho zákonným zástupcem a o jehož účast dítě u výsledku požádá, může soud vyloučit jen tehdy, je-li jeho přítomností mařen účel výsledku. K názoru dítěte soud přihlíží s přihlédnutím k jeho věku a rozumové vyspělosti.

Dalším procesně-právním předpisem, který upravuje zejména právo dítěte na informace, je zákon o zvláštních řízeních soudních (dále jen „ZŘS“)⁴⁹. Ustanovení § 20 odst. 4 ZŘS uvádí, že v řízeních, jehož účastníkem je nezletilý, který je schopen pochopit situaci, soud postupuje tak, aby nezletilý dostal potřebné informace o soudním řízení a byl informován o možných důsledcích vyhovění svému názoru i důsledcích soudního rozhodnutí.

Dítěti je také nutné poskytovat informace v případech právních skutečností, které v průběhu jeho života nastávají a dítěte se přímo dotýkají. Jedná se o situace, kdy se rodinná a životní situace dítěte mění natolik, že dochází k faktickým změnám výrazně ovlivňujícím jeho osobní životní sféru. Jedním z těchto případů je například osvojení. Ustanovení § 806 odstavec první občanského zákoníku uvádí, že pokud osvojované dítě dosáhlo alespoň dvanácti let, je třeba vždy jeho osobního souhlasu, ledaže je mimo jakoukoli pochybnost, že by byl postup požadující osobní souhlas osvojovaného dítěte v zásadním rozporu se zájmy dítěte, nebo že dítě není schopno posoudit důsledky souhlasu. Před vyslovením takového souhlasu dítětem soud osvojované dítě řádně poučí o účelu, obsahu a důsledcích souhlasu s osvojením (srov. § 806 odst. 2 občanského zákoníku). V případech, kdy dítě nedosáhlo věku dvanácti let a s osvojením dává souhlas jeho opatrovník, kterým je zpravidla jmenován orgán sociálně-právní ochrany dětí, zjišťuje opatrovník všechny rozhodné skutečnosti, které ho vedou k závěru, že osvojení bude v souladu se zájmy dítěte (srov. § 807 odst. 1 občanského zákoníku). Dále, je-li to možné, vyslechně soud i osvojované dítě a vezme jeho vyjádření na zřetel s ohledem na stupeň jeho duševního vývoje (srov. § 807 odst. 2 občanského zákoníku). Důležitým je také fakt, že souhlas s osvojením vyjádřený samotným dítětem není definitivní a nezvratný. Ustanovení § 808 zaručuje dítěti možnost jeho souhlas s osvojením odvolat až do rozhodnutí o osvojení.

Důvodová zpráva k občanskému zákoníku doplňuje, že souhlas dítěte je volným projevem zvláštní povahy.⁵⁰ Samotné právo dítěte vyjádřit se k osvojení jeho osoby je vyjádřeno a uvedeno v mezinárodních dokumentech. V Úmluvě o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení je v čl. 4 písm. d) odstavci 1 a 2 týkajícím se podmínek mezinárodních osvojení, rovněž zmiňována nutnost informovaného souhlasu a zohlednění přání a názoru

⁴⁹ Zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních, ve znění pozdějších předpisů

⁵⁰ Srov. ZUKLÍNOVÁ, M. Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou – Rodinné právo. In ELIÁŠ a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou*. Ostrava: Sagit, 2012, s. 351.

dítěte.⁵¹ Souhlas a informovanost dítěte se nepojí pouze k samotnému souhlasu s osvojením. V případě, kdy dítě o skutečnosti, že je osvojeno neví, má osvojitel povinnost ho informovat o skutečnosti osvojení jakmile se to bude jevit vhodným, nejpozději však do zahájení školní docházky (srov. § 836 občanského zákoníku). Aby byla práva osvojence co nejvíce chráněna, je dále stanoveno, že jakmile osvojenec nabude svéprávnosti, vznikne mu právo seznámit se s obsahem spisu, který byl veden v řízení o osvojení (srov. § 836 občanského zákoníku). Je tak naplněno nejen participační právo dítěte na informace, ale také právo dítěte znát svůj genetický původ. V případě, že by dítě informace o skutečnosti svého osvojení nezískalo, byl by tento stav v rozporu s ustanoveními Úmluvy.

Další situací, kdy je potřeba dítě informovat a zároveň žádat jeho souhlas, je-li to možné, je nutnost zásahu do jeho tělesné nebo duševní integrity. Ustanovení § 93 odst. 2 občanského zákoníku specifikuje, že zákonný zástupce může udělit souhlas k zásahu do integrity zastoupeného (zde myšleno dítěte), je-li to k přímému prospěchu osoby, která není schopna dát souhlas sama. Zároveň je nutné, aby zákonný zástupce dítěti povahu takového zákroku, a to způsobem, aby to dítě pochopilo (srov. § 94 odst. 2 občanského zákoníku). Zákonem je dále umožněno, aby nezletilý, který není plně svéprávný, v obvyklých záležitostech mohl udělit souhlas k zákroku na svém těle také sám, je-li to přiměřené rozumové a volní vyspělosti nezletilých jeho věku a jedná-li se o zákrok nezanechávající trvalé nebo závažné následky (srov. § 95 občanského zákoníku). V souvislosti s poskytnutím souhlasu je potřeba ještě zmínit, že v případě, má-li být zasaženo do integrity nezletilého, který dovršil čtrnáct let, nenabyl plné svéprávnosti, a který zákroku vážně odporuje, třebaže zákonný zástupce se zákrokem souhlasí, nelze zákrok provést bez souhlasu soudu. Totéž platí i v případě provedení zákroku na zletilé osobě, která není plně svéprávná (srov. § 100 odst. 1 občanského zákoníku). V případě, že zákonný zástupce (např. rodič) nesouhlasí se zásahem do integrity dítěte, jak je uvedeno výše a dítě si to přeje, lze zákrok provést na návrh dítěte nebo na návrh osoby jí blízké jen se souhlasem soudu (srov. § 100 odst. 2 občanského zákoníku). Důvodová zpráva k tomuto doplňuje, že se bere v úvahu osobnost dospívajícího člověka v závislosti na jeho vyspělosti a respektovat tak jeho projevenou vůli.⁵²

3 Závěr

Oblast participačních práv dítěte v českém právním řádu je velmi široká. Prolíná se jak oblastí práva veřejného, tak oblastí práva soukromého. Právní základ participačních práv nalezneme zejména v mezinárodních dokumentech. Jelikož je Česká republika smluvní stranou mnoha těchto mezinárodních dokumentů a tyto jsou součástí českého právního řádu, je potřeba, aby byl jejich obsah související s úpravou participačních práv dítěte obecně dodržován. Jak už jsme uvedli výše, dítě je subjektem práva, kterému náleží zvláštní zvýšená pozornost a péče, a to s ohledem na jeho slabší a zranitelnější postavení ve společnosti. Právem dítěte je, aby byl dodržován celý katalog základních práv, který mu pro jeho ochranu náleží. Do tohoto katalogu participační práva dítěte zcela jistě patří. Můžeme hovořit o určité míře spoluodpovědnosti dítěte za rozhodování o jeho životě a osobě. Samozřejmě vždy je nutné respektovat duševní složku vývoje dítěte a jeho aktuální schopnost posoudit následky svého rozhodnutí (vyslovení souhlasu). Určitá míra odpovědnosti tedy stále leží na zákonných zástupcích dítěte, stejně tak odpovědnost zákonných zástupců dítěte umožnit mu jeho participační práva ve vztahu k jeho osobě realizovat.

⁵¹ Srov. Čl. 4 písm. d) odst. 1 a 2 sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 43/2000 Sb. m s., o přijetí Úmluvy o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení.

⁵² ELIÁŠ a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou*. Ostrava: Sagit, 2012, s. 108.

Bibliografické údaje:

ELIÁŠ a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou*. Ostrava: Sagit, 2012. ISBN 978-80-7208-922-2.

HRUŠÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, Z., WESTPHALOVÁ, L. a kol. *Rodinné právo*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2015. ISBN 978-80-7400-552-7.

Kolektiv autorů a konzultantů Encyklopedického domu, spol. s r.o. *Slovník cizích slov*. Praha: Encyklopedický dům, spol. s r. o, 1998. ISBN 80-90-1647-8-1.

KOVAŘÍK, J. a kol. *Dětská práva, právní vědomí, participace dětí a sociální služby*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, 2001. ISBN 80-7040-531-7.

PRAŽÁK, M., NOVOTNÝ, F., SEDLÁČEK, J. *Latinsko-český slovník k potřebě gymnásií a reálných gymnásií*. Praha: Československá grafická unie, a.s., 1935.

Legislativní prameny:

Nález Ústavního soudu ze dne 19. 4. 2001, sp. zn. IV. ÚS 695/2000

Sdělení Federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb., s přihlédnutím ke sdělení MZV č. 41/2010 Sb. m. s., kterým se vyhlásila oprava v textu *Úmluvy o právech dítěte*, vyhlášené pod č. 104/1991 Sb.

Sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 43/2000 Sb. m s., o přijetí *Úmluvy o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení*

Usnesení předsednictva České národní rady ze dne 16. prosince 1992 o vyhlášení *Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky*. Ústavní zákon č. 2/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb.

Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., *Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů*.

Zákon č. 292/2013 Sb., *o zvláštních řízeních soudních, ve znění pozdějších předpisů*

Zákon č. 359/1999 Sb., *o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů*

Zákon č. 89/2012 Sb., *občanský zákoník*.

Zákon č. 99/1963 Sb., *občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů*.

Elektronické zdroje:

UNICEF: Rights under the Convention on the Rights of the Child [online]..... [cit. 11. 2. 2016]. (dostupné z: http://www.unicef.org/crc/index_30177.html)

K některým aspektům náhrady nemajetkové újmy způsobené dítěti – zejména s ohledem na postavení rodičů

Some aspects of compensation for immaterial damage caused by a child - especially with regard to the status of parents

JUDr. Jindřich Psutka, Ph.D.

Pracoviště: Fakulta právnická ZČU v Plzni

Abstrakt:

Cílem příspěvku je seznámit účastníky konference s některými změnami, které přineslo přijetí občanského zákoníku č. 89/2012 Sb. Výklad je zaměřen především na problematiku nemajetkové újmy. Její náhrada mohla být požadována dotčenými osobami i podle předchozí právní úpravy, nový občanský zákoník však počet případů, ve kterých je možné náhradu takové újmy požadovat dále rozšiřuje. Podstatných změn doznala i úprava způsobu a rozsahu náhrady nemajetkové újmy. Všechny uvedené změny se pak mohou intenzivně projevit i do postavení dítěte. Právě nezletilé nesvéprávné dítě je velmi často v postavení osoby, které je způsobena nemajetková újma zásahem do jejího přirozeného práva. Náhrada je v takových případech poskytována pravidelně, jde-li o újmu na tělesném zdraví dítěte. Spíše výjimečně je možné se setkat s uplatňováním nároků na náhradu nemajetkové újmy v jiných případech. Je přitom zřejmé, že i dítěti náleží stejná osobnostní práva jako osobě dospělé. V souvislosti s uplatněním práv dítěte na náhradu nemajetkové újmy je namístě zaměřit se především na postavení rodičů. Zejména rodiče, jakožto zákonní zástupci, by měli primárně uplatňovat práva dítěte na náhradu nemajetkové újmy. Mnohdy je však jejich postavení opačné. Dosti často se totiž právě rodiče nacházejí v postavení osob, které by měly svému vlastnímu dítěti nemajetkovou újmu nahradit.

Klíčová slova: občanský zákoník, rodinné právo, dítě, rodiče, nemajetková újma

Abstract:

The article is focused on selected changes in the adopted Civil Code, Act No. 89/2012 Coll., especially on issue of non-material damage. Compensation for non-material damage may be required by persons concerned in accordance with prior legislation. Act No. 89/2012 Coll. extends the cases in which it is possible to require compensations for non-material damage. Method and extent of the compensation for non-material damage have evolved since the adoption of this regulation. All of referred changes are able to intensively declare into the status of children. Just minor and children lacking legal capacity is often in status of person, whom is caused the non-material damage because of interference with its natural rights. The compensation is required always in case of personal injury to children. Children's right on compensation for non-material damage in another case is exceptional. It is clear, that child has the same rights like an adult person. In relation to the children's right to the compensation for non-material damage is focused first of all on parents of child. Especially parents are guardians and they should require the child's right to the compensation for non-material damage. The

parents may be often in opposite position, when they should compensate for the non-material damage, which they caused to child.

Key words: Civil Code, Family Law, children, parents, immaterial damage

Těžiště úpravy majetkových práv dítěte je koncentrováno v části druhé občanského zákoníku (zák. č. 89/2012 Sb. - dále též OZ). Celou řadu příslušných ustanovení je však možné nalézt i v jeho dalších částech. Zákonodárce v této oblasti i nadále staví na tradičních institutech, v mnoha ohledech však podstatně pozměněných či doplněných. Zřetelně je to možné pozorovat například v úpravě dědického práva, kde byl zcela nově vymezen institut povinného dílu, v oblasti správy jmění dítěte či v ochraně jeho postavení v rámci úpravy majetkových vztahů jeho rodičů-manželů. Následující příspěvek se zaměřuje na oblast náhrady nemajetkové újmy. Ta je v občanském zákoníku v porovnání s právní úpravou účinnou před 1. lednem 2014 pojata koncepčně i obsahově značně odlišně. Změny přitom mohou mít zásadní dopady i do postavení nezletilého nesvéprávného dítěte.

1 Obecně k náhradě nemajetkové újmy

Náhrada majetkové a nemajetkové újmy je upravena především v části čtvrté občanského zákoníku (*Relativní majetková práva*). Namísto spojení *odpovědnost za škodu* užívá zákonodárce spojení *náhrada majetkové a nemajetkové újmy*. Změna přitom není pouze terminologická. Zatímco podle dřívějšího občanského zákoníku (zák. č. 40/1964 Sb. - dále též sOZ) se hradila až na výjimky pouze škoda jako majetková újma objektivně vyčíslitelná v penězích (a jen ve zvláště stanovených případech i újma nemajetková), stávající občanský zákoník staví náhradu majetkové i nemajetkové újmy na stejnou úroveň (byť i nadále pojem škoda nemizí⁵³). Tato změna je motivována hned několika důvody. Vedle potřeby zpřesnit dřívější terminologii, která neodpovídala reálné obsahové náplni zákonné úpravy, jsou zde i důvody věcné a ideové. Sjednocení regulace náhrady majetkové (škody) a nemajetkové újmy umožnilo dlouhodobě žádoucí sloučení úpravy ochrany osobnosti a náhrady škody v tom rozsahu, ve kterém ochrana osobnosti spočívá v poskytnutí přiměřené satisfakce za zásah do některého z osobnostních práv. Dřívější odtržení obou institutů se negativně projevovala zejména v oblasti promlčení práv na náhradu, v odchylném pojetí subjektivní stránky deliktního jednání u obou institutů, ale například i v odlišné soudní příslušnosti. Samostatné uplatňování nároků spjatých s ochranou osobnosti a na náhradu škody vedlo mnohdy k nutnosti vést dvě oddělená řízení, byť obě byla založena na obdobném skutkovém základu a obdobných důkazech. Jednoznačným cílem nové úpravy byla rovněž snaha rozšířit případy, ve kterých může být požadována náhrada nemajetkové újmy, ať již jako samostatný nárok, nebo vedle újmy majetkové. Kromě situací, kdy mohla být dříve požadována nemajetková újma prostřednictvím ochrany osobnosti, popřípadě v rámci odpovědnosti za škodu při poškození zdraví či újmě na životě (bolestné, ztížení společenského uplatnění, jednorázová náhrada pozůstalým), počítá stávající občanský zákoník i s náhradou v dalších případech, kdy bylo dříve požadování náhrady nemajetkové újmy jen obtížně představitelné (viz dále).

Je patrné, že uvedené posílení možnosti žádat náhradu nemajetkové újmy má přímý dopad i na všechny případy, kdy podle zákonné úpravy určitá osoba zastupuje jiného či spravuje jeho jmění. V takovém postavení je nepochybně především rodič ve vztahu k nezletilému dítěti či

⁵³ Pojem „škoda“ je v zákoníku nadále používán jako zkrácené pojmenování újmy na jmění (§ 2894 OZ).

poručník k poručenci nebo ustanovený opatrovník k opatrovanci. Všechny tyto osoby musí nadále pečlivě zvažovat, zda dítěti nebyla způsobena nemajetková újma a pokud ano, zda mají žádat o její náhradu. Spolu s rozmnožením případů, ve kterých je možné náhradu nemajetkové újmy požadovat, je nad to nově nutné počítat i s častějším uplatněním nároku na náhradu nemajetkové újmy proti těmto osobám samotným, především pak proti rodičům. Právě v nejužších vztazích mezi fyzickým osobami založených na jejich osobním poutu, kdy je jedna osoba ve výrazně silnějším postavení než osoba druhá, dochází mnohdy k závažným zásahům do osobnostních práv, či k jednání tak společensky nežádoucímu, že zde bude dán jasný základ pro možnost požadovat náhradu nemajetkové újmy (viz dále).

2 Případy náhrady nemajetkové újmy podle občanského zákoníku a způsoby její náhrady

Přes výše uvedená základní východiska i nadále platí, že obecně se nemajetková újma nehradí. Její náhrada představuje stále určitou „výjimku z pravidla“. S její náhradou je počítáno nejobecněji ve dvou situacích. Předně jde o případ, kdy je povinnost nahradit nemajetkovou újmu výslovně ujednána ve smlouvě. Druhou, z pohledu zkoumané problematiky jistě důležitější variantou, je možnost požadovat náhradu nemajetkové újmy v případech, kdy tak stanoví zvlášť zákon. Základem jsou zde jednotlivé možnosti předvídané přímo v občanském zákoníku. Povinnost nahradit nemajetkovou újmu se přitom posoudí obdobně podle ustanovení o povinnosti nahradit újmu majetkovou (§ 2894 odst. 2 OZ).

Ke zmíněným zákonem přímo předvídaným případům náhrady nemajetkové újmy patří především náhrada nemajetkové újmy způsobené na přirozených právech člověka chráněných částí první občanského zákoníku (§ 2956 OZ). Ochrana přirozených práv člověka podle této části v rámci úpravy náhrady majetkové a nemajetkové újmy je projevem výše zmiňovaného sloučení úpravy náhrady škody a ochrany osobnosti. Ochrana osobnosti jinak zakotvená v části první občanského zákoníku (v § 81 OZ an.) směřuje i nadále k ochraně osobnosti člověka včetně všech jeho přirozených práv. Každý je povinen do těchto absolutních práv druhé osoby nezasahovat. Osobnost včetně přirozených práv má každý člověk. Ochrana osobnosti člověka přitom není limitována věkem ani mírou svéprávnosti. I dítě tak má v základu stejná osobnostní práva jako osoba zletilá, resp. plně svéprávná. Ochrany tak požívá jistě život dítěte, jeho zdraví, ale i jeho důstojnost, čest, stejně tak jako soukromí či projevy osobní povahy. Je pochopitelné, že s jednotlivými stádii vývoje člověka je pravidelně spojena různá intenzita jejich ochrany a možnost jiných osob (zejména rodičů) do nich zasahovat, to však nic nemění na skutečnosti, že tato práva existují pravidelně již od narození dítěte. Vedle práva požadovat, aby bylo od neoprávněného zásahu upuštěno, popřípadě požadavku na odstranění následků zásahu do uvedených práv (§ 82 OZ), představuje právě možnost požadovat náhradu nemajetkové újmy nejvýraznější prostředek ochrany proti zásahu do osobnosti člověka.

Vedle uvedené situace je v § 2958 an. OZ samostatně počítáno s náhradou nemajetkové újmy v případě ublížení na zdraví. I zde se jedná o zásah do přirozených práv člověka. Zákonodárce tu specificky zakládá právo na odčinění vytrpěné fyzické bolesti (tzn. de facto náhrada bolestného) a další nemajetkové újmy spjaté se zásahem do zdraví (půjde zejména od duševní úpravy související s újmou na tělesné integritě). Odškodněna má být také překážka lepší budoucnosti poškozeného, která nastala v důsledku újmy na zdraví (tzn. náhrada za ztížení

společenského uplatnění). Ve všech případech se počítá s možností požadovat náhradu přímo v penězích⁵⁴ tak, aby došlo k plnému odčinění způsobené újmy⁵⁵.

Nemajetková újma má být hrazena i v případě, kdy dojde k usmrcení osoby, popřípadě ke způsobení zvláště závažného ublížení na zdraví (§ 2959 OZ). Hrazeny jsou zde vytrpěné duševní útrapy manželovi zemřelého (či těžce zraněného), jeho rodičů, dětí nebo jiných jemu blízkých osob. I zde je počítáno s peněžitou náhradou vyvažující plně utrpení těchto osob, není-li možné náhradu takto určit, má být stanovena podle zásad slušnosti⁵⁶.

V občanském zákoníku je nově počítáno s náhradou nemajetkové újmy i v situacích, kdy nedochází nutně k zásahu do přirozených osobnostních práv. Úprava mající základ v § 2971 OZ vychází z myšlenky, že nemajetkovou újmu lze žádat obecně i tehdy, byla-li újma způsobena protiprávním činem a odůvodňují-li to zvláštní okolnosti, za nichž škůdce újmu způsobil. Takovou okolností bude zejména případ, kdy škůdce porušil důležitou právní povinnost z hrubé nedbalosti nebo situace, kdy způsobil újmu úmyslně z touhy ničit, ublížit nebo z jiné pohnutky zvláště zavrženíhodné. Nemajetková újma se tu může nahrazovat samostatně nebo vedle újmy majetkové (např. poškození pro osobu důležité věci, usmrcení pro osobu důležitého zvířete v zájmovém chovu atp.)⁵⁷. Náhrada nemajetkové újmy má v těchto případech do značné míry sankční povahu. Újma se přitom hradí každému, kdo ji důvodně pocítuje jako osobní neštěstí, které nelze odčinit jinak. Zvláštní podobu náhrady nemajetkové újmy představuje i nahrazení ceny zvláštní oblíbenosti dle § 2969 odst. 2 OZ, která může být ve vymezených případech požadována vedle újmy vzniklé na majetku.

Dle § 2951 odst. 2 OZ má být nemajetková újma odčiněna poskytnutím přiměřeného zadostiučinění. Zadostiučinění (satisfakce) může mít nepeněžní nebo peněžní podobu. Nepeněžní forma zadostiučinění je zákonodárcem preferována. Zadostiučiněním může být v podstatě cokoliv, pokud to postačuje k dostatečnému odčinění vzniklé nemajetkové újmy (např. omluva, zveřejnění pravdivé informace, jiné než peněžní plnění atp.). Peněžní zadostiučinění má být poskytnuto jen tehdy, nezajistí-li jiný způsob náhrady skutečné a dostatečně účinné odčinění způsobené újmy. V některých případech zákon počítá s peněžní náhradou nemajetkové újmy jako se základní možností (viz výše). Rozsah peněžní náhrady nelze nikdy stanovit zcela exaktně. Základním kritériem pro určení její výše bude přiměřenost. Náhrada nemajetkové újmy by měla být přiměřená zejména ve vztahu ke způsobené újmě. Je patrné, že se v případech, kdy bude určovat výši takové náhrady soud, bude se při svém rozhodnutí přiměřeně opírat o pravidlo vyjádřené v § 2955 OZ, podle kterého nelze-li výši náhrady škody přesně určit, má ji soud určit podle spravedlivého uvážení jednotlivých okolností případu.

3 Postavení rodičů při náhradě nemajetkové újmy způsobené dítěti

Vznikne-li dítěti nemajetková újma, mohou se rodiče v zásadě nacházet ve dvojím postavení. Jednak může jít o osoby, které mají požadovat náhradu nemajetkové újmy způsobené dítěti jeho jménem, může však jít i o osoby povinné k náhradě.

⁵⁴ Jde o specifikum v porovnání s předchozím případem, kde náhrada nemusela mít nutně peněžní podobu.

⁵⁵ V porovnání s předchozí úpravou byly zrušeny tabulky pro výpočet bolestného a ztížení společenského uplatnění zakotvené dříve ve vyhlášce č. 440/2001 Sb.

⁵⁶ I zde byly zrušeny paušální částky dříve zakotvené v § 444 odst. 3 sOZ.

⁵⁷ V odborné literatuře je možné v souvislosti s výkladem § 2971 OZ najít rozlišení osob, které mohou požadovat náhradu nemajetkové újmy podle tohoto ustanovení na primární poškozené a na tzv. sekundární oběti. Blíže k tomu např. P. Bezouška In. Hulmák, M. a kol. Občanský zákoník VI. Závazkové právo. Zvláštní část (§ 2055-3014). Komentář. 1. vyd., Praha: C.H. Beck, s. 1755.

a) Rodiče v postavení osob chránících zájmy dítěte

Je zřejmé, že rodiče v pozici zákonných zástupců a osob, které mají z titulu rodičovské odpovědnosti povinnost o dítě pečovat a chránit ho, mají současně i povinnost domáhat se náhrady újmy vzniklé dítěti. V praxi se nejčastěji rodiče ocitají v tomto postavení v situacích, kdy je dítěti způsobena újma na zdraví (např. úrazy ve školách, dopravní nehody, napadení dítěte zvířetem atp.), popřípadě v situacích, kdy dítě utrpí nemajetkovou újmu v důsledku úmrtí či těžké újmy na zdraví jiné osoby (např. smrt jednoho z rodičů při dopravní nehodě). Omezeněji se lze setkat s uplatňováním nároků na náhradu nemajetkové újmy v případech zásahů do jiných přirozených práv dítěte chráněných podle části první občanského zákoníku. Je však patrné, že ve všech uvedených případech jsou to primárně rodiče (resp. jeden z rodičů), kdo má povinnost nárok nezletilého nesvéprávného dítěte vůči povinné osobě uplatnit (k uplatnění práv dítěte na náhradu nemajetkové újmy blíže viz níže).

b) Rodič jako osoba povinná k náhradě nemajetkové újmy

Rodiče se mohou nacházet i v opačné pozici. Je zřejmé, že velmi často budou právě oni (resp. jeden z rodičů) povinni k náhradě nemajetkové újmy, která vznikne jejich dítěti. V tomto postavení se mohou ocitnout v celé řadě případů. Bylo již uvedeno, že rodiče, kterým náleží rodičovská odpovědnost, mají právo, ale současně i povinnost o dítě pečovat a chránit jej. Je-li jejich dítěti způsobena nemajetková újma třetí osobou (např. újma způsobená zásahem do duševní či tělesné integrity), je vždy nutné položit si otázku, zda rodiče tím, že umožnili jiné osobě dopustit se deliktního jednání proti jejich dítěti, sami neporušili své povinnosti plynoucí z rodičovské odpovědnosti. Každý konkrétní případ bude přitom třeba posuzovat individuálně s ohledem na všechny jeho konkrétní znaky. Jiný stupeň a intenzitu ochrany je třeba ze strany rodičů očekávat u dítěte předškolního věku, jinou typicky u dítěte věkově blízkého zletilosti. I v posléze uvedeném případě však platí, že rodiče jsou povinni o dítě pečovat a ochraňovat jej až do osmnácti let, resp. do nabytí plné svéprávnosti, pokud se tak stane ještě před dosažením zletilosti. Stane-li se tedy dítě například obětí šikany ze strany spolužáků (byť by se i jednalo již o školu střední), dopouštějí se jistě primárně deliktního jednání samotní spolužáci. Ani tato skutečnost však nic nemění na tom, že rodiče jsou povinni být informováni o záležitostech dítěte, dohlížet na jeho vývoj, na podmínky jeho vzdělání a jeho úroveň, kontrolovat trávení volného času dítěte atp. V extrémních případech porušení těchto povinností ze strany rodiče, zejména tehdy, když si dítěte dlouhodobě nevšímají, nesnaží se mu pomoci, nezjišťují důvody změn chování dítěte atp., a tudíž ani neví, že dítě je ve škole, popřípadě mimo ni, fyzicky či psychicky šikanováno, není možné vyloučit ani možnost požadovat náhradu nemajetkové újmy také po rodičích (resp. jenom z nich). Ke vzniku újmy (typicky těžkého zásahu do duševní integrity dítěte) zde dochází v důsledku různých deliktních jednání, byť pochopitelně pravidelně odlišné intenzity a povahy⁵⁸. Častý poukaz na to, že dítě postupem času nabývá stále větší míru svéprávnosti a tudíž i větší samostatnost, je v takových situacích třeba jistě zohlednit, obecně však nelze přijmout paušální závěr, že rodiče od určitého věku fakticky ztrácejí spolu s možností dítěte reálně kontrolovat a usměrňovat jeho chování i povinnost tak činit. Jakkoliv je jistě možné důvodně pochybovat o účelnosti a efektivitě výchovných prostředků, které zákon rodičům přiznává, nic to nemění na skutečnosti, že je rodič povinen jich využít, je-li to v zájmu dítěte. Je pak možné si například položit otázku jak z pohledu náhrady nemajetkové újmy posoudit situaci, kdy šestnáctileté dítě propadne závislosti na drogách, kterou rodiče nejprve delší dobu neodhalí (s ohledem na omezenou kontrolu dítěte) a následně ji nedostatečně efektivně řeší (tzn. nevyhledají odbornou pomoc, nedají sami návrh na uložení zvláštních opatření či nařízení ústavní výchovy pokud situaci nezvládají atp.), popřípadě ji neřeší vůbec.

⁵⁸ Stranou naší pozornosti s ohledem na téma ponecháme případnou povinnost k náhradě nemajetkové újmy ze strany školské právnické osoby.

V těchto případech je právě nedostatečný zájem o dítě ze strany rodičů uváděn jako jedna z častých příčin vedoucích k drogové závislosti dětí. Užívání drog je mnohdy spojeno se snahou dítěte upozornit na sebe, často je vedeno potřebou kompenzovat problémy plynoucí z disfunkční rodiny, na které dítě není schopné adekvátně reagovat. V nedostatečném zájmu a aktivitě rodičů je možné v těchto situacích spatřovat zaviněné porušení povinností plynoucích z rodičovské odpovědnosti a tedy i naplnění primárního předpokladu pro náhradu případné újmy. Limitujícím faktorem pro možné uplatnění nároku na náhradu nemajetkové újmy přímo proti rodičům bude v takových případech zejména potřeba prokázat příčinnou souvislost mezi protiprávním jednáním rodiče a újmou vzniklou dítěti na patřičném stupni bezprostřednosti a adekvátnosti.

Druhou možností představují situace, kdy nemajetkovou újmu dítěti způsobí přímo rodiče. Velmi časté je nedbalostní ublížení na zdraví (např. při autonehodách), kdy se pravidelně hradí nemajetková újma v podobě bolestného a ztížení společenského uplatnění. Ojedinelé však bohužel nejsou ani případy, kdy rodič způsobí dítěti újmu zásahem do duševní či tělesné integrity nebo do jiného přirozeného práva úmyslně. Demonstrovat lze takovou situaci na případě týraného dítěte. Týrání může mít různou podobu, může být tělesné i duševní. Bije-li rodič své dítě, zvláště činí-li tak trýznivým způsobem, zasahuje jistě do důstojnosti dítěte, do jeho duševní integrity, mnohdy mu působí i přímou újmu na zdraví, nezřídka s dlouhodobými či trvalými následky. Rodič ponižující pravidelně své dítě, popřípadě rodič, který svému dítěti nadává, zasahuje minimálně do jeho důstojnosti a duševní integrity. I zde mohou být následky trvalé. Dopady do vývoje osobnosti dítěte se mohou projevovat po zbytek jeho života. Stejně důsledky mohou mít i různé výhrůžky nebo vydírání dítěte, což v dítěti vyvolává nepřiměřený strach a úzkost. Týrání může spočívat i v izolování dítěte od vrstevníků, nepřiměřené dlouhodobé omezování pohybu dítěte atp. V těchto situacích je jistě zasahováno do práva na svobodu pohybu, do soukromí dítěte, do jeho důstojnosti. Podobně nepříznivé může být i dlouhodobé držení dítěte v nevhodných podmínkách. Také v tomto případě může být dotčena jeho důstojnost, jeho právo na soukromí, ale i jeho právo na život v příznivém životním prostředí (§ 81 odst. 2 OZ). Zásadní zásah do přirozených práv dítěte představuje sexuální zneužívání. Vedle důstojnosti dítěte zde pravidelně dochází k hlubokému zásahu do jeho duševní integrity a pochopitelně i do integrity tělesné.

Je jednoznačné, že ve všech příkladech uvedených situacích dochází k porušování přirozených práv dítěte, pravidelně dokonce více takových práv najednou. Je současně patrné, že jednání rodiče je v takovém případě pravidelně protiprávní. Dítěti jsou působeny téměř vždy přímé duševní útrapy. Jde tedy o situace, kdy občanský zákoník přímo počítá s náhradou nemajetkové újmy (§ 2956 OZ). S ohledem na uvedené je pak současně patrné, že se v uvedených situacích budou vyskytovat důvody zvláštního zřetele hodné, které budou mít vliv na způsob a výši náhrady nemajetkové újmy tak, jak je s tím počítáno v § 2957 OZ. Újma zde bude mnohdy způsobena úmyslně. Rodič týrající své dítě bude modelovým příkladem osoby, která při svém protiprávním jednání zneužije závislosti poškozeného na škůdci, často při svém počínání použije pohrůžky. Zohledněna by měla být rovněž obava týraného dítěte o život, popřípadě jeho strach z vážného poškození zdraví. U dětí, tedy osob ještě plně nevyvinutých, které nedokážou často plně odhadnout situaci, v níž se nachází a ani její možné důsledky, mohou být často tyto obavy výrazně intenzivnější, než jak by je v dané situaci a za daných okolností pocíťoval dospělý člověk, jehož osobnost je již plně vyvinuta. Zbývá jen doplnit, že právě s ohledem na neukončený osobnostní vývoj mají zásahy do duševní a tělesné integrity dětí spočívající v jejich týrání často intenzivní následky, se kterými se dítě nedokáže plně vyrovnat, a ovlivňují jej často po zbytek jeho života⁵⁹.

⁵⁹ V odborné praxi i literatuře jsou takové následky spojovány především s tzv. syndromem týraného dítěte.

Vše výše uvedené tedy nasvědčuje možnosti žádat po rodičích v takových případech náhradu nemajetkové újmy v penězích. Soud, který bude o přiznání újmy rozhodovat (nebude-li nahrazena dobrovolně), by měl všechny zmíněné okolnosti zohlednit a přiznat dítěti náhrady v takové výši, aby byly plně odčiněny způsobené duševní útrapy. Judikatura k náhradě nemajetkové újmy, o jejíž ustálené závěry by bylo možné se v takových případech opřít, zatím víceméně neexistuje. Řízení, kdy byla dítětem, resp. osobou, která jej zastupuje požadována peněžní satisfakce v důsledku zásahu do osobnostního práva ze strany jeho rodiče, je možné nalézt jen velmi omezený počet. Porovnáme-li přitom situaci týraného dítěte s jinými případy, kdy byla (a je) tradičně požadována náhrada nemajetkové újmy v penězích při zásahu do přirozeného osobnostního práva (např. náhrady za zásahy do cti a důstojnosti v důsledku pomluvy), je zřejmé, že zásahy do osobnostních práv dítěte jsou zde velmi často mnohem intenzivnější a obvykle mají dlouhodobější a vážnější následky, odpovídat by tomu tedy měl způsob a výše případně přiznané náhrady v takových situacích.

4 Uplatnění práva na náhradu nemajetkové újmy způsobené dítěti

V návaznosti na právě uvedené, je zřejmé, že jedním ze zásadních problémů, který se pojí s náhradou nemajetkové újmy způsobené dítěti, je její uplatnitelnost, resp. určení osoby, která takovou náhradu může požadovat. Právo na náhradu imateriální újmy vzniká nezávisle na vůli či vědomí osoby, která má toto právo uplatnit a vzniká typicky nejpozději v okamžiku, kdy se projeví negativní důsledky (následek) zásahu do přirozených práv splňující zákonem předvídané podmínky pro náhradu nemajetkové újmy. Pohledávka na náhradu nemajetkové újmy způsobené dítěti může být škůdcem, či jinou osobou, která se zavázala plnit místo škůdce (např. pojišťovna) splněna dobrovolně. Nestane-li se tak, bude muset být právo na náhradu újmy uplatněno u soudu⁶⁰. Zejména v těchto situacích je třeba určit, která osoba má právo a povinnost náhradu nemajetkové újmy požadovat. Ve většině případů bude určující, v jaké situaci se dítě nachází, kdo se dopustil deliktního jednání a jaké je v dané situaci postavení rodiče jako zákonného zástupce. V úvahu přichází celá řada variant. Je zřejmé, že primárně budou náhradu nemajetkové újmy požadovat jménem dítěte samotní rodiče. Půjde v základu o případy, kdy byla imateriální újma způsobena třetí osobou (např. újma na zdraví, pohlavní zneužívání, násilí, šikana), pokud současně rodičům zůstala zachována rodičovská odpovědnost. Náhrada nemajetkové újmy může být také požadována jen jedním z rodičů. Tak tomu bude zejména tehdy, pokud druhý rodič zemřel, byl zbaven rodičovské odpovědnosti, či byl v jejím výkonu omezen.

Je možné si klást otázku, zda jsou rodiče povinni nebo jen oprávněni toto právo uplatnit. Odpověď nemusí být vždy jednoduchá. Účelem povinností a práv k dítěti je zajištění jeho morálního a hmotného prospěchu (§ 855 odst. 2 OZ). Rodiče mají právo i povinnost zastupovat dítě při právních jednáních, ke kterým není právně způsobilé (§ 892 odst. 1 OZ). Zároveň mají rodiče i povinnost pečovat o jmění dítěte jako řádní hospodáři, tedy i povinnost jmění dítěte rozmnožit případným uplatněním nároku na náhradu újmy v penězích. Současně však nelze odhlédnout ani od základní myšlenky, na které stojí celá úprava rodičovské odpovědnosti. Ta má být totiž rodiči vykonávána vždy v souladu se zájmy dítěte. Rodič by tak měl uplatnit právo na náhradu nemajetkové újmy vždy, je-li možné takové uplatnění práva považovat za souladné se zájmy dítěte. Majetkový prospěch pak nemusí být zdaleka jediným kritériem. Rodiče by měli například zohlednit, zda samotná účast dítěte v soudním řízení a s ní spojená výpověď před

⁶⁰ Má-li deliktní jednání škůdce znaky trestného činu, bude namísto uplatnit nároky poškozeného dítěte již přímo v trestním řízení.

soudem, kdy si dítě připomene znovu celou utrpenou újmu, není pro dítě větším negativem než nepřiznání a nevymození případné nemajetkové újmy.

Je patrné, že v řadě případů rodiče právo na náhradu nemajetkové újmy požadovat nemohou. Rodič může být sám delikventem, může být v kolizi zájmů s ohledem na blízký vztah k osobě, která újmu způsobila (deliktního jednání se může dopustit například prarodič), může se také sám nepřímo podílet na vzniku imateriální újmy, oba rodiče mohou být zbaveni rodičovské odpovědnosti nebo mohou být v jejím výkonu omezeni v takovém rozsahu, že práva dítěte nemohou uplatnit atp. V těchto situacích je třeba uvažovat o dalších osobách. Ve stejném postavení jako rodiče (rodič) budou typicky osvojitelé (osvojitel). Právě oni by měli primárně požadovat případnou náhradu nemajetkové újmy náležející osvojenému dítěti vůči původním rodičům. Půjde například o situace, kdy byli předchozí rodiče zbaveni rodičovské odpovědnosti a současně práva dát souhlas k osvojení dítěte pro jeho dlouhodobé týrání. Důsledky takového jednání rodičů mající původ v ještě v jejich péči (např. újma na zdraví zapříčiněná dlouhodobým opakovaným bitím dítěte nebo odpíráním potravy), se přitom mohou postupně negativně projevovat se značným odstupem (s ohledem na vývoj dítěte) právě až v době, kdy je dítě osvojeno.

Právo na náhradu nemajetkové újmy může jistě uplatnit i poručník či opatrovník. Poručník má vůči dítěti zásadně všechny povinnosti a práva jako rodič (vyjma vyživovací povinnost), není-li soudem vymezeno jinak (§ 928 OZ). Měl by tedy právo dítěte uplatnit jako jeho zástupce. I zde se nutně projeví požadavek na dosažení nejlepšího zájmu dítěte. Případy, kdy bude právo na náhradu nemajetkové újmy uplatňovat ustavený opatrovník, budou spjatý zejména se situací, kdy zákonní zástupci nehájí dostatečně zájmy svého dítěte či situací, kdy dojde k omezení rodičovské odpovědnosti obou rodičů. V úvahu jistě přichází i ustanovení kolizního opatrovníka. Může se jednat o případy, kdy rodič nemůže dítě zastoupit, protože by mohlo dojít ke střetu zájmů mezi ním a dítětem (zejména případy, kdy nemajetkovou újmu způsobil sám rodič) nebo mezi dětmi týchž rodičů (např. týrání sourozencem).

V neposlední řadě je třeba uvažovat i o uplatnění práva samotným poškozeným, tedy dítětem. I nezletilé dítě je v určitém rozsahu svéprávné. Samo je způsobilé k právním jednáním, která odpovídají jeho rozumové a volní vyspělosti⁶¹. Bez jakýchkoliv pochyb pak může uplatnit právo na náhradu škody vždy, jakmile dosáhne plné svéprávnosti. V tomto směru je pak třeba připomenout, že mnohé nemajetkové újmy, resp. právo na jejich náhradu, nebudou promlčeny až do dospělosti dítěte. Platí obecně, že okolnosti rozhodné pro počátek běhu tříleté subjektivní promlčecí lhůty u práva na náhradu újmy zahrnují vědomost o újmě a osobě povinné k její náhradě (§ 620 odst. 1 OZ). Vědomost, resp. nevědomost, o vzniku újmy je pochopitelně až do dosažení patřičného stupně svéprávnosti dítěte třeba zkoumat u jeho rodičů (popřípadě jiných zástupců). Právo na odčinění nemajetkové újmy se přitom promlčí nejpozději za deset let ode dne, kdy újma vznikla. V případě újmy způsobené úmyslně se právo na její náhradu promlčí dokonce v maximální objektivní patnáctileté promlčecí lhůtě. V případě újmy vzniklé na svobodě, životě nebo na zdraví se nadto ani jedna z limitujících objektivních lhůt neuplatní. Právo na náhradu újmy na těchto hodnotách se promlčí pouze ve tříleté lhůtě, jejíž počátek je vždy svázán s vědomostí o vzniku újmy a o tom, kdo tuto újmu způsobil, bez ohledu na to, jak

⁶¹ Je třeba připomenout, že podle § 8 odst. 1 zák. o sociálně právní ochraně dětí má dítě právo požádat orgány sociálně-právní ochrany a zařízení sociálně-právní ochrany, státní orgány, kterým podle zvláštních právních předpisů přísluší též ochrana práv a oprávněných zájmů dítěte, pověřené osoby, školy, školská zařízení a poskytovatele zdravotních služeb o pomoc při ochraně svého života a dalších svých práv; tyto orgány, právnické a fyzické osoby a pověřené osoby jsou povinny poskytnout dítěti odpovídající pomoc. Dítě má právo požádat o pomoc i bez vědomí rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte.

dlouhá doba uplynula od samotného vzniku újmy⁶². Je-li újma způsobena na zdraví nezletilého, který není plně svéprávný, počne promlčecí lhůta běžet dokonce nejdříve, až se nezletilý stane plně svéprávným. Nenabude-li plně svéprávnosti, nepočne promlčecí lhůta běžet, dokud mu po dovršení zletilosti nebude jmenován opatrovník (§ 622 OZ).

V případě nezletilých nesvéprávných dětí je třeba také pamatovat na některá doplňující pravidla. Vyžaduje-li se, aby osoba měla zákonného zástupce nebo opatrovníka, počne promlčecí lhůta ohledně práva takové osoby nebo ohledně práva proti ní běžet až ode dne, kdy zákonného zástupce nebo opatrovníka získá. Již započatá lhůta běží dále, nemůže však skončit dříve, než uplyne jeden rok po odpadnutí překážky (§ 645 OZ). Pro případy, kdy je újma způsobena rodičem, popřípadě jinou osobou blízkou, je pak zásadní § 646 OZ. Podle něj nepočne promlčecí lhůta běžet ani neběží mezi osobami žijícími ve společné domácnosti, mezi zastoupeným a zákonným zástupcem (tedy typicky mezi rodičem a dítětem), opatrovancem a opatrovníkem nebo mezi poručencem a poručníkem, dokud vztah těchto osob trvá⁶³. Je-li tedy dítě například týráno svými rodiči, neběží promlčecí lhůta u práva na náhradu nemajetkové újmy, dokud dítě nenabude plně svéprávnosti nebo zletilosti, pochopitelně za předpokladu, že po celou dobu nadále existuje uvedený vztah zákonný zástupce - zastoupený.

Závěrem

Je zřejmé, že s přijetím občanského zákoníku došlo k výraznému posílení právní úpravy náhrady nemajetkové újmy a současně i k rozšíření případů, ve kterých je možné její náhradu požadovat. I předchozí občanský zákoník obsahoval příslušná ustanovení, která umožňovala požadovat náhradu nemajetkové újmy při zásahu do osobnostních práv. V praxi však bylo možné se setkat s případy, kdy byla požadována náhrada nemajetkové újmy způsobené dítěti, s výjimkou náhrady újmy na zdraví, spíše ojediněle. Je otázkou do jaké míry se v souvislosti s přijetím nového občanského zákoníku změní přístup odborné právní veřejnosti k náhradě nemajetkové újmy jako takové a následně pak k případům, kdy je taková újma způsobena dítěti. V aplikační praxi lze jistě očekávat postupné zkoušení a hledání nových přístupů. Nová úprava dává jistě obecný poklad i pro poměrně radikální aplikační změny. V odborných debatách byla již například položena otázka, zda by mohlo dítě požadovat náhradu nemajetkové újmy po svých rodičích, která mu byla způsobena jejich rozvodem, což nepochybně vedlo k narušení rodinných vazeb a tím i k patrnému zásahu do soukromí dítěte. Zmiňována byla i nevhodná volba vzdělání dítěte rodiči (např. školy či oboru, který je pro dítě zjevně příliš náročný až nezvladatelný nebo jinak nevhodný s ohledem na jeho povahu a osobnost), která mu v konečném důsledku působí dušení útrapy a negativně ovlivňuje jeho vývoj i budoucí uplatnitelnost v životě. Diskutováno bylo i o újmě způsobené zásahem do soukromí dítěte při stěhování rodiny, v jehož důsledku došlo ke ztrátě dosavadních sociálních vazeb dítěte s jeho vrstevníky. Zdá se, že možnost přiznání nemajetkové újmy dítěti v takových situacích je v tuzemských podmínkách spíše omezená, nejedná se však typově o případy, které by již v různých podobách a obdobích nebyly řešeny v jiných zemích. Pokusy o jejich uplatnění u soudu lze tedy očekávat také u nás. Stávající právní úprava k tomu skýtá do značné míry nový prostor a je možné jen s napětím očekávat, jak se k takovým extrémním situacím v budoucnu postaví právní praxe. Zásadní přitom jistě bude judikatura Nejvyššího soudu, která se stane určujícím ukazatelem pro to, jak extenzivně bude nová úprava nakonec interpretována.

⁶² Připomenout je přitom třeba, že v případě nemajetkové újmy na zdraví spočívající ve ztížení jeho společenského uplatnění bude okamžik vzniku újmy třeba pravidelně spojovat s okamžikem, kdy se ustálí zdravotní stav poškozeného (srov. například rozsudek Nejvyššího soudu, sp. zn. 25 Cdo 1169/2000).

⁶³ Blíže k tomu např. M. Števíček In. Lavický, P. a kol. Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1–654). Komentář. 1. vydání, Praha: C. H. Beck, 2014, s. 2264.

Bibliografické údaje

ELIÁŠ a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou*. Ostrava: Sagit, 2012. ISBN 978-80-7208-922-2.

HRUŠÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, Z., WESTPHALOVÁ, L. a kol. *Rodinné právo*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2015. ISBN 978-80-7400-552-7.

HULMÁK, M. et al. *Občanský zákoník VI. Závazkové právo. Zvláštní část (§ 2055-3014)*. Komentář. 1. vyd., Praha: C.H. Beck, 2015.

LAVICKÝ, P. et al. *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1–654)*. Komentář. 1. vydání, Praha: C. H. Beck, 2014.

České právní a interní předpisy včetně mezinárodních smluv:

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině

Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně – právní ochraně dětí

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník

Zákon č. 109/2002 Sb., o ústavní a ochranné výchově ve školských zařízeních

Vyhláška č. 440/2001 Sb., o odškodnění bolesti a ztížení společenského uplatnění

Náhradní mateřství v ČR a ve Velké Británii

Surrogate Motherhood in the Czech Republic and Great Britain

JUDr. Ondřej Frinta, Ph.D.

Pracoviště:

Katedra občanského práva Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

nám. Curieových 901/7, 116 40 Praha 1

E-mail: frinta@prf.cuni.cz

Abstrakt: Autor se zamýšlí nad problematikou náhradního mateřství v ČR v souvislosti s novou úpravou této otázky v současném občanském zákoníku. Problematiku porovnává s právní úpravou ve Velké Británii a dochází při tom k závěru, že obě právní úpravy vycházejí ze shodných základních premis. Novou úpravu v občanském zákoníku shledává ve světle učiněných poznatků za adekvátní.

Klíčová slova: náhradní mateřství, ČR, Velká Británie, rodinné právo

Abstract: The author examines the issue of surrogate motherhood in the Czech Republic in connection with new regulation of this issue in the current Civil Code. He compares this issue with the legislation in the UK and gives as an outcome, that both legal systems are based on the same basic premises. New rules on surrogate motherhood enacted in the Civil Code finds in the light of these findings as adequate.

Key words: surrogate motherhood, the Czech Republic, Great Britain, family law

Tato stat' vznikla na základě podpory z Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově (PRVOUK) č. 05: Soukromé právo XXI. století.

1. Obecně

Občanský zákoník č. 89/2012 Sb. je prvním právním předpisem v ČR, který obsahuje zmínku o tzv. náhradním mateřství. *Podstatou náhradního mateřství* je, že žena nosí a porodí dítě se záměrem, aby pak dítě jako své vlastní měla jiná žena (nebo jiný pár).⁶⁴ Diskuze o možnosti zjednat si náhradní matku nabyly na intenzitě (v několika vlnách) zejména v průběhu posledních dvou desetiletí, a to jednak v souvislosti s dynamickým rozvojem metod asistované reprodukce a jednak s tím, jak se zvětšovalo právní povědomí odborné (i laické) veřejnosti o některých zahraničních právních úpravách, které náhradní mateřství umožňují (či alespoň tolerují, když jej výslovně nezakazují).

V této době zároveň vrcholily práce na přípravě současného občanského zákoníku. Diskuze o náhradním mateřství tak neušla pozornosti autorů textu návrhu, ani rekodifikační komisi zřízené tehdy při Ministerstvu spravedlnosti ČR. Zde převládl názor, že případná komplexní úprava náhradního mateřství je otázkou zdravotnického práva, takže pokud by zákonodárce chtěl v budoucnu přistoupit k podrobné reglementaci tohoto institutu, mělo by se tak stát např. v rámci zákona č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách. Zároveň však bylo zřejmé, že je otázkou, kdy (a zda vůbec) k tomu dojde. Při vědomí toho, že *via facti* může

⁶⁴ Frintová, D.: Komentář k § 775 OZ. In: Švestka, J.; Dvořák, J.; Fiala, J.; Zuklínová, M. a kol. Občanský zákoník. Komentář. Svazek II. Praha: Wolters Kluwer, a. s., 2014, s. 282.

v jednotlivých případech ke zjednání náhradní matky dojít, byla nakonec problematika náhradního mateřství v občanském zákoníku reflektována.

2. Reflexe náhradního mateřství v občanském zákoníku

Zmínku o náhradním mateřství však nenacházíme na místě, kdy bychom ji snad mohli při zběžné úvaze očekávat, totiž v rámci § 775 a násl. (určování rodičovství), nýbrž v rámci úpravy institutu osvojení (§ 794 a násl.). K náležitému pochopení této (ovšem pouze zdánlivě!) nelogičnosti je třeba nejprve osvětlit koncepci určení mateřství v občanském zákoníku, resp. v českém soukromém právu vůbec.

2.1 Určení mateřství v občanském zákoníku

České soukromé právo vždy stálo na římskoprávní zásadě „*mater semper certa est*“⁶⁵. Tato jistota ohledně určení právního mateřství pramenila z toho, že jiné řešení, než to, aby matkou dítěte z hlediska právního byla žena, která je porodila, nebylo dříve vůbec představitelné.

Problematické otázky přinesl až rozvoj metod asistované reprodukce a poznatků na poli diagnostiky lidské genetiky. Třebaže bylo již dříve v naší literatuře přesvědčivě ukázáno, že výše uvedená zásada má platit i nadále⁶⁶, pro odvrácení veškerých pochybností zákonodárce formuloval výslovné pravidlo pro určení právního mateřství. Stalo se tak v rámci novely zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, provedené zákonem č. 91/1998 Sb. Tento zákon vložil do textu zákona o rodině nový § 50a, který zněl: „*Matkou dítěte je žena, která dítě porodila.*“ Toto ustanovení sice nestanoví nic o náhradním mateřství (či o jeho zákazu) výslovně, nicméně staví na jisto, že (právní) mateřství je nerozlučně spojeno s objektivním faktem porodu.⁶⁷ Je tedy vyloučeno činit ohledně mateřství jakékoliv právní dispozice: mateřství se nelze „vzdát“ či „zřít“ jednostranným projevem vůle, ani jej nelze smluvně (tj. na základě dvoustranného smluvního konsensu) „převést“ z jedné osoby na osobu jinou.

Uvedené ustanovení bylo převzato v rámci rekodifikace do současného občanského zákoníku, konkrétně do § 775, který rovněž stanoví: „*Matkou dítěte je žena, která je porodila.*“ Stejně jako v dřívější právní úpravě, také v případě současného občanského zákoníku jde o ustanovení, které je *kogentní* (tj. platí vždy, za všech okolností, jeho užití nelze vyloučit ani jednostranným právním jednáním, ani dvoustrannou smlouvou). Výslovnou oporu pro závěr o kogentním charakteru § 775 lze nalézt v § 1 odst. 2 občanského zákoníku (§ 775 totiž upravuje *postavení osob*, tzv. *osobní status*).

Z uvedeného vyplývá, že zákonodárcův přístup k otázce určení právního mateřství zůstal nezměněn i v rámci rekodifikace soukromého práva. Mohlo by se tedy zdát, že otázka mateřství je v současném občanském zákoníku jednoznačně vyřešena, takže jakékoliv zmínky o náhradním mateřství nemají mít v textu zákona místo. Takový pohled by však byl zjednodušující v tom ohledu, že by ignoroval současnou společenskou realitu (jíž si byli vědomi též tvůrci občanského zákoníku).

Faktem totiž je, že stejně, jako jinde ve světě, i v České republice existuje společenská poptávka po náhradních matkách. Ponechme nyní stranou, nakolik si je široká veřejnost vědoma etických

⁶⁵ Paulus, D 2, 4, 5.: „Matka je vždy jistá.“

⁶⁶ Srov. zejm. Haderka, F.: Partus – non ovum – facit maternitatem. In: Československá gynekologie č. 51/1986, s. 203 a násl.

⁶⁷ Blíže srov. např. Radvanová, S. – Zuklínová, M.: Kurs občanského práva – Instituty rodinného práva. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 1999, s. 73 a násl.

či právních problémů, které sebou zjednání si náhradní matky nutně nese,⁶⁸ resp. nakolik tyto etické či právní problémy širokou veřejnost trápí. Neplodná žena, která nemá vlastní ovum (či její ovum nemůže být z lékařsky indikovaných důvodů použito), může snadno přijmout ovum od jiné ženy, od dárkyně. Vzhledem k § 775 občanského zákoníku má pak jistotu, že genetická původkyně ova (dárkyně) nebude moci v budoucnu vznášet jakékoliv nároky ani proti ní, jakožto příjemkyni ova, tak ani proti dítěti, které se takto narodí. V této situaci se § 775 občanského zákoníku jeví jako ustanovení, díky němuž může v ČR fungovat program dárcovství ovocytů bez jakýchkoliv právních problémů.

Ovšem ženská neplodnost může na sebe vzít i jinou podobu: žena sice má vlastní ovum, které může být k umělému oplodnění použito, není však schopna z nějakého důvodu dítě nosit či porodit. Tu se pak ustanovení § 775 jeví naopak jako překážka pro to, aby se mohla dočkat narození geneticky vlastního dítěte a založení právního mateřství k tomuto dítěti. Pokud by totiž tato žena našla jinou ženu (tj. náhradní matku), ochotnou dítě nosit a porodit „ve prospěch“ genetické původkyně ova, bude se právě tato žena určena podle práva za matku takto narozeného dítěte. Ovšemže se nabízí jedna možnost, jak lze dosáhnout toho, aby se genetická původkyně ova stala právní matkou dítěte: může dítě od náhradní matky (totiž od matky podle § 775 občanského zákoníku) *osvojit*. Osvojením totiž zaniká příbuzenský poměr mezi osvojencem a původní rodinou, jakož i práva a povinnosti z tohoto poměru vyplývající (§ 833 odst. 1 občanského zákoníku) a zároveň se na základě rozhodnutí soudu o osvojení se osvojitel, popřípadě osvojitelé, zapíše do matriky jako rodič, popřípadě rodiče dítěte (§ 797 občanského zákoníku). Jinak řečeno, osvojitel se podle práva stává rodičem dítěte. A právě touto formou, totiž *via facti*, s následným osvojením dítěte, se náhradní mateřství uplatňuje v současné době i v České republice a zdá se, že počet těchto případů má vzrůstající tendenci.⁶⁹ Právě z tohoto důvodu považoval zákonodárce za vhodné na tento jev určitým způsobem reagovat přímo v textu občanského zákoníku.

2.2 Náhradní mateřství v § 804 občanského zákoníku

V § 804 se stanoví: „*Osvojení je vyloučeno mezi osobami spolu příbuznými v přímé linii a mezi sourozenci. To neplatí v případě náhradního mateřství.*“ Je tedy třeba vysvětlit, proč jedinou zmínku o institutu náhradního mateřství nacházíme právě v tomto ustanovení, v souvislosti s překážkou osvojení mezi blízkými příbuznými. Výše bylo ukázáno, jakým způsobem probíhá (může proběhnout) proces náhradního mateřství *via facti*, s následným osvojením dítěte ženou „*objednatelkou*“, tj. typicky ženou, od níž dítě pochází *geneticky*.

Na tomto místě je však třeba připojit k výše řečenému úvahu o důvodech, které vedou náhradní matky k tomu, aby pro jinou ženu nosily a porodily dítě. Motivy mohou být nepochybně různé, mohou se také v různé míře vzájemně kombinovat, avšak s určitým zjednodušením lze na jeden a druhý kraj jejich pomyslného spektra postavit dva proti sobě: na jedné straně bude stát motiv čistého altruismu jedné ženy vůči druhé, touha nezištně pomoci k dosažení naplnění pocitu mateřství (byť náhradní cestou); a pak jako protipól na straně druhé bude motiv zcela zištný, totiž porodit dítě ve prospěch jiné ženy pouze s úmyslem získat za to (zpravidla nemalý) majetkový prospěch. Účelem této skromné stati není nalézání odpovědí na zásadní etické otázky spojené s náhradním mateřstvím, přesto lze nad takto nastíněnou motivací náhradních

⁶⁸ Srov. např. <http://www.novinky.cz/domaci/377467-handicapovane-dite-od-nahradni-matky-nikdo-nechtel-skoncilo-v-ustavu.html> [cit. dne 20. 11. 2015].

⁶⁹ Z mnoha zdrojů, které lze nalézt na internetu, srov. např.: <http://nahradni-materstvi.webnode.cz/>, <http://www.ivf-zlin.cz/24903-surogatni-materstvi>, http://relax.lidovky.cz/ja-nahradni-matka-0e2-/zdravi.aspx?c=A140721_204119_ln-zdravi_jzl, či <http://www.emimino.cz/diskuse/nahradni-matka-103406/> [všechny on-line zdroje cit. dne 20. 11. 2015].

matek vynést alespoň stručné etické hodnocení. Z pohledu obecné etiky⁷⁰ bude se nepochybně jevit případ, kdy motiv náhradní matky jest ryze altruistický, přinejmenším přijatelnější (ne-li dokonce zcela akceptovatelný), než v případě, kdy náhradní matka nosí a rodí pro peníze, činic tak ze své dělohy v podstatě „*nebytový prostor k pronájmu*“⁷¹.

Připojme úvahu o tom, v jaké situaci se nejpravděpodobněji setkáme se ženou, jejíž motiv k náhradnímu mateřství ve prospěch ženy jiné bude ryze altruistický, veden nezištnou touhou pomoci k naplnění vlastního pocitu mateřského. Velmi pravděpodobně tomu bude v situaci, kdy náhradní matka bude blízkou příbuznou ženy, v jejíž prospěch se má zrodit dítě. Typickým příkladem bude matka, která porodila svoji dceru jako relativně mladá a tudíž je stále ve fertilním věku ještě v době, kdy její dcera dospěje a sama chce nosit a porodit dítě, leč z nějakého důvodu to u ní není možné. Matka chce tedy z motivu ryze altruistického pomoci tím, že bude nosit dítě, které geneticky pochází od její dcery a v její prospěch ho také porodí. Leč z hlediska právního (§ 775 občanského zákoníku) bude tato žena matkou dítěte, takže ve vztahu k dříve narozené dceři půjde o sourozence. V tomto případě tudíž nastane situace, kdy genetická původkyně ova nebude moci osvojit dítě, které se z něj narodilo (srov. již citovaný § 804 občanského zákoníku, první větu: „*Osvojení je vyloučeno mezi osobami spolu příbuznými v přímé linii a mezi sourozenci.*“).

Zákonodárce se tak dostává do etického dilematu: bude-li o náhradním mateřství mlčet zcela, nejen, že společenskou realitu, kdy je náhradní mateřství *via facti* realizováno, a to častěji zřejmě z důvodů ryze zjištěných, nijak nezmění, ale navíc nebude možné tento proces završit osvojením právě v těch případech, kdy snad by se to jevilo eticky přijatelnější (totiž tam, kde bude možno v rámci nejužší rodiny možno vyloučit právě eticky problematické ekonomické motivy náhradní matky). Na stranu druhou komplexní úprava náhradního mateřství nebyla při přípravě občanského zákoníku na pořadu dne a jak již bylo uvedeno, z hlediska systematického do něj ani nepatří.

Na základě toho rozhodl se tedy zákonodárce pro jakousi minimalistickou cestu: neaspiruje na komplexní úpravu náhradního mateřství ani na stanovení podmínek, za nichž by bylo či nebylo přípustné. Stanoví *pouze tolik*, že když už k náhradnímu mateřství dojde v rámci nejužší rodiny, v níž lze, víc, než kdekoliv jinde, vyloučit majetkové motivy náhradní matky, nemá být blízké příbuzenství překážkou pro osvojení a tedy pro právní završení celého procesu.

Zdá se tedy, že zákonodárce zvolil řešení právě odpovídající situaci, v níž se v dané době nacházel. Lze se ovšem setkat i s názory, že náhradní mateřství by mělo být upraveno podrobněji (nebo zakázáno).⁷² Při tom v průběhu debat o možné podobě právní úpravy náhradního mateřství byla často zmiňována právní úprava ve Velké Británii jako možný zdroj inspirace pro českého zákonodárce. V dalším je proto učiněn stručný exkurz k této právní úpravě.

3. Náhradní mateřství ve Velké Británii

Právní řád Velké Británie se řadí do tzv. angloamerického právního systému, který prošel odlišným historickým vývojem, než právo kontinentální Evropy (kam náleží též náš právní

⁷⁰ Srov. např. Svoboda, E.: *Ethické a sociální základy práva občanského*. Praha: Melantrich, bez vrocení, zejm. s. 21.

⁷¹ Radvanová, S. – Zuklínová, M.: *Kurs občanského práva – Instituty rodinného práva*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 1999, s. 76.

⁷² Srov. např. Zeman, M.: *Náhradní mateřství v novém občanském zákoníku – promarněná příležitost?* Zveřejněno on-line dne 17. 01. 2013 na <http://www.epravo.cz/top/clanky/nahradni-materstvi-v-novem-obcanskem-zakoniku-promarnena-prilezitost-87962.html> [cit. dne 20. 11. 2015].

systém). Tato mnohdy zcela odlišná východiska a determinanty je třeba mít při vzájemné komparaci na paměti. O to překvapivější pak může být zjištění, že také tento právní řád vykazuje – ergo právě v otázce mateřství – určité společné rysy s našim právním řádem.

Stejně, jako v našem prostředí, nebylo ani v prostředí *common law* dříve pochyb o tom, která žena je matkou dítěte, resp. která žena má být podle práva určena jako (právní) matka dítěte: „*Mateřství, i když je také právním vztahem, je založeno na faktu porodu a jím je prokázáno.*“⁷³ Ukazuje se tedy, že historické východisko *common law* ohledně určení mateřství se neliší od přístupu, který je tradiční i v našem právním prostředí (srov. výše).

Když se ke konci dvacátého století s rozvojem metod asistované reprodukce začaly *via facti* objevovat případy náhradního mateřství, byla první reakce britského zákonodárce na tento jev spíše negativní. V roce 1985 byl přijat *Surrogacy Arrangements Act*, který kriminalizoval komerční projevy náhradního mateřství a prohlásil (po novele z roku 1990) za nevynutitelné veškeré surogační smlouvy, ať už s komerčním podtextem či bez něj.⁷⁴

V 80. letech 20. století pak byla ve Velké Británii připravována komplexní právní úprava asistované reprodukce, a to v návrhu zákona, který byl posléze přijat v roce 1990 pod názvem *Human Fertilisation and Embryology Act 1990* (dále jen HFEA). Z hlediska určení mateřství se i zde vycházelo (a vychází) z tradiční koncepce určení mateřství – v aktuálním znění HFEA jde o § 33 odst. 1, který zní⁷⁵: „*The woman who is carrying or has carried a child as a result of the placing in her of an embryo or of sperm and eggs, and no other woman, is to be treated as the mother of the child.*“ Ostatně, původní koncepce návrhu HFEA se surogačním mateřstvím vůbec nepočítala. Obrat nastal při přípravě zákona až na poslední chvíli, pod mediálním tlakem vyvolaným na základě události známé jako „*Cumbria case.*“ Šlo o dvojčata narozená z náhradní matky. Objednatelé si děti hned po porodu převzali a vychovávali je. Orgán místní správy však tyto osoby za rodiče nepovažoval a na objednatele nahlížel jako na osoby, jimž byly děti svěřeny do péče na základě soukromé smlouvy. To by ovšem museli objednatelé orgánu oznámit a případně by mohli zažádat o adopci těchto dětí. Advokát, který o případu informoval, položil provokativní otázku, že by přeci bylo absurdní, pokud by si rodiče měli adoptovat své vlastní dítě.⁷⁶ To byla sice myšlenková zkratka (nešlo totiž o *právně* vlastní děti, nýbrž o děti vlastní *geneticky*), nicméně splnila svůj účel. K tehdy přijímanému HFEA byla rychle vypracována novela. V ní byl obsažen postup, který umožňoval soudům vydávat rozsudky o rodičovství (*parental orders*) v tomto druhu případů.^{77 78}

V roce 2008 byl HFEA novelizován tak, že možnost užít náhradní matku byla otevřena též párům stejného pohlaví, kteří spolu žijí v *civil partnership*⁷⁹ (u nás obdobně registrované

⁷³ Přeloženo a citováno dle: The Amptill Peerage case. In: The Law Reports 1977. House of Lords and Judicial Committee of the Privy Council and Peerage Cases. London: The Incorporated Council of Law Reporting for England and Wales, s. 547 a násl., zejm. s. 577.

⁷⁴ Sluší se dodat, že jako k právně nevynutitelným by se k případným smlouvám o náhradním mateřství musel postavit též český zákonodárce. Nelze totiž pominout, že dítě, tedy *subjekt* práva, vybavený přirozenými právy (srov. § 19 občanského zákoníku) a právní osobností (srov. § 15 téhož zákona), se stává předmětem (*objektem*) smluvního poměru, což je z hlediska našeho chápání přirozených práv člověka nepřipustné. To dokládá obtížnou uchopitelnost institutu náhradního mateřství z hlediska práva.

⁷⁵ Pro zachování autentičnosti si autor dovolí v tomto případě uvést originál anglického znění.

⁷⁶ Srov. *The Times* ze dne 28. 02. 1990.

⁷⁷ V podrobnostech srov. Barton, Ch. – Douglas, G.: *Law and Parenthood*. 1st edition. London: Butterworths, 1995, s. 70.

⁷⁸ Ustanovení § 54 HFEA

⁷⁹ Srov. *Civil partnership Act 2004*

partnerství podle zákona č. 115/2006 Sb.) či dokonce osobám nesezdaným. Klíčové ustanovení HFEA 2008 v současné době zní⁸⁰:

„ § 54

(1) On an application made by two people (“the applicants”), the court may make an order providing for a child to be treated in law as the child of the applicants if –

(a) the child has been carried by a woman who is not one of the applicants, as a result of the placing in her of an embryo or sperm and eggs or her artificial insemination, (b) the gametes of at least one of the applicants were used to bring about the creation of the embryo, and

(c) the conditions in subsections (2) to (8) are satisfied.

(2) The applicants must be –

(a) husband and wife,

(b) civil partners of each other, or

(c) two persons who are living as partners in an enduring family relationship and are not within prohibited degrees of relationship in relation to each other.

(...)“

Z uvedeného tedy vyplývá několik důležitých poznatků.

Za prvé, základní východisko pro určení mateřství je ve Velké Británii stejné, jako u nás – matkou je žena, která dítě nosí (a tudíž ho posléze porodí).

Druhý závěr je spíše obecnější: ukazuje se, že výsledná podoba právní úpravy byla přijata v roce 1990 narychlo, v podstatě pod mediálním tlakem vyvolaným jedním konkrétním případem. Lze ovšem položit otázku, zda právní úprava v tak závažné a zásadní otázce má být výsledkem takovéto „legislativní turbulence“, či naopak pečlivě připravovaného, důkladně promyšleného a široce diskutovaného řešení. V našem právním prostředí bychom se jistě klonili k závěru uvedenému na druhém místě.

Třetí poznatek, který z uvedeného vyplývá, ukazuje jednoznačně právní význam smlouvy o náhradním mateřství mezi zúčastněnými stranami: nejen, že smlouva je právně nevynutitelná, ale především tato smlouva nepůsobí jakýkoliv „*transfer*“ či „*převod*“ mateřství z jedné ženy na jinou. Jinak řečeno: ani ve Velké Británii nelze mateřstvím disponovat na pouze základě projevu vůle stran, byť by šlo o projevy konsenzuální.

A konečně za čtvrté, v úzké návaznosti na poznatek předchozí: právní účinky vzniku nového *právního* rodičovství nejsou spojeny se smlouvou jako takovou, nýbrž s rozhodnutím soudu o rodičovství v podobě *parental order*. Role soudu je tedy nezastupitelná a zcela zásadní: bez vydání *parental order* nebude celý proces náhradního mateřství po právní stránce dokončen.

4. Komparace a závěr

Srovnáme-li tedy poznatky o přístupu obou zákonodárců k mateřství a k náhradnímu mateřství, můžeme identifikovat některé společné rysy obou právních úprav. Předně, obě právní úpravy vychází *shodně* ze základního postulátu o tom, která žena je matkou dítěte – ta, která dítě nosí,

⁸⁰ Také v tomto případě si autor dovolí uvést originál anglického znění, aby pro čtenáře zachoval autenticitu zkoumané právní normy.

resp. posléze porodí. Ani v jedné z právních úprav není možné mateřství „převést“ z jedné ženy na druhou pouhou smlouvou. Naopak, v obou zkoumaných právních úpravách je k založení mateřství ženy – původkyně ova – třeba rozhodnutí soudu. Zatímco v ČR má toto rozhodnutí podobu rozsudku o osvojení dítěte, ve Velké Británii se jedná o zvláštní *parental order* podle § 54 a násl. HFEA 2008.

Hlavní rozdíl mezi oběma zkoumanými právními řády samozřejmě spočívá v tom, že ve Velké Británii je v HFEA 2008 upravena problematika náhradního mateřství komplexně, navíc od roku 1990 prošla zásadní proměnou (v roce 2008). To však není předmětem zájmu této stati, neboť by se její rozsah stal neúnosným.

Provedenou komparaci lze tedy shrnout: i když v jednom právním řádu nacházíme komplexní úpravu náhradního mateřství, zatímco ve druhém nikoliv, můžeme identifikovat základní rysy obou právních úprav (pravidlo pro určení mateřství, ingerence soudu) v této otázce jako *shodné* (což může být pro mnohého čtenáře závěr překvapivý).

Hledáme-li tedy odpověď na otázku, zda český zákonodárce zvolil v § 804 občanského zákoníku adekvátní podobu právní úpravy, můžeme k tomu přehledně shrnout následující poznatky učiněné výše.

Za prvé, zákonodárce si byl vědom toho, že komplexní úprava problematiky náhradního mateřství – pokud už by měla být po zralé úvaze vůbec přijata⁸¹ – není materií soukromého práva, nýbrž práva zdravotnického (veřejného), a jako taková do systematiky občanského zákoníku nepatří.

Za druhé, zákonodárce nechtěl ignorovat sociální realitu, kdy i v ČR je náhradní mateřství *via facti* realizováno s následným završením tohoto procesu soudním rozhodnutím o osvojení dítěte. Pak měl dvě možnosti: buď se pokusit postavit mimo zákon (zakázat) náhradní mateřství v těch případech, kdy se může jevit jako eticky méně přijatelné či vůbec nepřijatelné, nebo naopak, odstranit překážku, která paradoxně vzniká v právu v souvislosti s osvojením v těch případech, kdy se náhradní mateřství může jevit jako eticky relativně přijatelné, ospravedlnitelné. Zákonodárce tedy zvolil za této situace možnost druhou. Kdyby se totiž zákonodárce rozhodl pro cestu restrikce, pak je třeba si nutně položit otázku, zda případný zákonný zákaz náhradního mateřství (např. prováděného za úplatu) může změnit společenskou realitu, v níž proces probíhá *via facti*. Neprozradí-li žádná ze zúčastněných stran, že se vše děje „pro peníze“ (a prozrazení nebude v zájmu nikoho ze zúčastněných), nelze pak dokázat, že právě na tento konkrétní případ má dopadnout zákonná sankce (ergo s tím souvisí i otázka, jakou podobu by tato sankce měla mít: dítě není – *sic venia verbo* – černá stavba, jejíž odstranění lze nařídit).

Lze tedy uzavřít, že zákonodárce nezatížil systematiku občanského zákoníku složitou a kazuistickou úpravou (srov. HFEA 2008), která do něj nepatří, zároveň však vhodně odstranil tvrdost zákona, která by paradoxně dopadla na ty případy, kdy se náhradní mateřství může jevit jako eticky relativně akceptovatelnější. To vše pak učinil v rámci právních institutů, které jsou našemu právnímu prostředí tradiční.

Na základě uvedeného se tedy jeví zákonodárcova rozsahem minimalistická – ale obsahem maximalistická – reakce na realitu náhradního mateřství v občanském zákoníku za této situace jako zcela adekvátní.

⁸¹ Z poslední doby k tomu se závěrem spíše negativním srov. zejména zásadní stať Z. Králíčkové (Králíčková, Z.: *Mater semper certa est! O kulhajícím a náhradním mateřství*. In: *Právní rozhledy* č. 21/2015, s. 725-732).

Bibliografické údaje:

BARTON, Ch.; DOUGLAS, G. *Law and Parenthood*. 1st edition. London: Butterworths, 1995. ISBN 0521613523.

FRINTOVÁ, D. *Komentář k § 775 OZ*. In: ŠVESTKA, J.; DVOŘÁK, J.; FIALA, J.; ZUKLÍNOVÁ, M. a kol. *Občanský zákoník. Komentář*. Svazek II. Praha: Wolters Kluwer, 2014. ISBN 978-80-7478-457-6.

HADERKA, F. Partus – non ovum – facit maternitatem. In: *Československá gynekologie* č. 51/1986, s. 23 a násl.

KRÁLÍČKOVÁ, Z. Mater semper certa est! O kulhajícím a náhradním mateřství. In: *Právní rozhledy*, 2015, roč. 23, č. 21, s. 725-732. ISSN 1210-6410.

RADVANOVA, S.; ZUKLÍNOVÁ, M. *Kurs občanského práva – Instituty rodinného práva*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 1999. ISBN 80-7179-182-2.

SVOBODA, E. *Ethické a sociální základy práva občanského*. Praha: Melantrich, bez vrocení.

The Law Reports 1977. House of Lords and Judicial Committee of the Privy Council and Peerage Cases. London: The Incorporated Council of Law Reporting for England and Wales.

ZEMAN, M. *Náhradní mateřství v novém občanském zákoníku – promarněná příležitost?* 2013-01-17 [on-line]. Dostupné z <http://www.epravo.cz/top/clanky/nahradni-materstvi-v-novem-obcanskem-zakoniku-promarnena-prilezitost-87962.html> [cit. dne 20. 11. 2015]

Dítě a jeho práva z pohledu kurátora pro mládež

The Child and His Rights from the Perspective of the Curator for Youth

Lukáš Bachura, DiS.

Kontaktní údaje:

Pracoviště: ÚMČ Praha 2 – OSPOD, nám. Míru 20, Praha 2, 120 39

E-mail: bachural@praha2.cz

Abstrakt:

První část příspěvku vymezuje a blíže vysvětluje pojmy, jako je například sociálně právní ochrana dětí, orgány sociálně právní ochrany nebo systém náhradní výchovy. Druhá část pak pojednává a přibližuje náplň práce sociální pracovníce a kurátora pro mládež. Poslední část příspěvku se zaměřuje na preventivní práci s ohroženou mládeží, a to zejména s mládeží vyskytující se na území městské části Praha 2. Jedna z kapitol je věnována Systému včasné intervence na území Prahy 2, který je složen ze zástupců státních, ale i nestátních subjektů. Dále je zde přiblížen projekt „Kámoš“, který probíhá v rámci činnosti zájmového sdružení Barevný svět dětí.

Klíčová slova: dítě, stát, kurátor pro mládež, spolupráce, prevence

Abstract:

The first part of the report defines and explains concepts, such as social and legal protection of children, welfare authorities or the foster care system. The second part discusses the job description of a social worker and curator for youth. The last part of the report focuses on preventive work with youth at-risk, particularly youth in Prague 2. One chapter is devoted to the Early Intervention System in Prague 2, which is composed of representatives of the state, but also non-state members. Contribution of the project „Buddy“, which runs under the framework of the activities of the Professional Association of Colorful world of children, is also included.

Key words: child, state, curator for youth, cooperation, prevention

Úvod

V tomto příspěvku se budeme zabývat dítětem a jeho právy, a to především z pohledu kurátora pro děti a mládež.

V první části příspěvku, budou přiblíženy základní informace o sociálně právní ochraně dětí v České republice. Popsány a vysvětleny zde budou základní pojmy z oblasti sociálně právní ochrany dětí, orgány sociálně právní ochrany dětí a také náplň sociální pracovníce či pracovníka oddělení sociálně právní ochrany dětí (OSPOD). Další část bude zaměřena na práci a náplň práce kurátora pro děti a mládež. V poslední části budou přiblíženy a popsány organizace, které se zabývají prevencí kriminality dětí a mládeže na území městské části Prahy 2.

1. Co je to sociálně právní ochrana?

Sociálně právní ochrana (dále jen SPOD) se zabývá ochranou práv dítěte, a stejně tak chrání i jeho příznivý vývoj a řádnou výchovu. Další ochranou, která spadá do kompetence a zaměření SPOD, je ochrana oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění. SPOD, respektive práce pracovníků této agendy státní správy, se vyznačuje působením, které směřuje

k obnovení narušených funkcí rodiny. Zjednodušeně se dá říci, že SPOD je zaměřena na ty děti, respektive na rodiny, kde hrozí nebo kde už nastal nějaký problém.

Tento problém, nebo chceme-li ho nazvat událostí, může být oznámen rodinou samotnou, kdy si členové domácnosti plně uvědomují vážnost situace nebo situace, která by mohla nastat, v případě nezájmu o řešení. Dalším oznamovatelem může být škola, lékař, policie nebo někdo z okolí rodiny, kdo je s nimi v takřka denním kontaktu (sousedé, širší rodina).

SPOD je poskytována všem dětem bez rozdílu, bez jakékoliv diskriminace (bez ohledu na barvu pleti, pohlaví, jazyk, náboženství, politické nebo jiné smýšlení, národnost, etnikum nebo sociální původ). Dále je nutné podotknout, že se poskytuje dětem české národnosti, ale i dětem cizinců. Z tohoto vyplývá, že v případě pobytu dětí cizinců, na území České republiky, se na tyto vztahují stejná práva a povinnosti státu jako na děti národnosti české, a to bez rozdílu. Typickým příkladem mohla být migrační vlna v roce 2015, kdy dětem cizincům bez doprovodu rodičů či jiných zodpovědných dospělých osob, musela být poskytnuta SPOD, která se vyznačovala umístěním dítěte (dětí) do vhodného zařízení (např. Zařízení pro děti – cizince, diagnostický ústav, dětský domov se školou, výchovný ústav, středisko výchovné péče, základní škola a praktická škola, Radlická, Praha 5 – Smíchov).

Další významnou charakteristikou SPOD je, že je zcela bezplatná a je poskytována všem dětem do 18 let věku.⁸²

2. Dítě

Ve výše zmíněných řádcích se velmi často objevuje pojem dítě. Je tedy nutné si pro úplné pochopení tohoto pojmu o něm něco v krátkosti říci a charakterizovat ho.

Za dítě můžeme považovat osobu nezletilou, tedy do 15 let věku. Spadá sem však i osoba mladistvá (od 15 do 18 let věku), kdy však tento pojem „mladistvý“, se používá především v terminologii kriminality (soudnictví, vyšetřování policie). Dítě se vyznačuje i svými právy. Dítě má právo požádat orgány SPOD, zařízení SPOD, státní orgány, pověřené osoby, školy a školská zařízení, zdravotnická zařízení o pomoc při ochraně svého života a dalších svých práv. Dalším právem dítěte je, že i bez vědomí rodičů nebo jiných osob odpovědných za jejich výchovu, může o pomoc požádat. V případě, že dítě je na tolik vyzrálé nebo z jiných důvodů schopné formulovat své názory, má v takovémto případě nárok pro účely SPOD tyto názory svobodně vyjadřovat. Ač se toto nedá považovat za právo, je velmi důležité zmínit, že vyjádření dítěte se věnuje a měla by se věnovat náležitá pozornost odpovídající jeho věku a rozumové vyspělosti. Při své činnosti musí brát orgán SPOD v úvahu přání dítěte a pocity dítěte s přihlédnutím k jeho věku a vývoji.⁸³

3. Odpovědnost státu za sociálně právní ochranu dětí

Odpovědnost státu za sociálně právní ochranu dětí disponuje několika charakteristikami, které je nutné si připomenout. Odpovědnost státu se zaměřuje především na ochranu dětí před tělesným nebo duševním násilím. Toto se dá vysvětlit tak, že stát svým podílem zodpovídá za ochranu jejich zdravého vývoje, ať už z hlediska fyzického, psychického nebo mravního. Je ovšem důležité zmínit, že stát do svých funkcí nezahrnuje povinnosti a odpovědnost rodičů a také nezasahuje do jejich postavení či do jejich rodičovské zodpovědnosti. Výjimkou se stává taková situace, kdy jsou práva nebo vývoj dítěte ohroženy. Důraz v odpovědnosti státu za SPOD je kladen na ochranu dětí před sociálně patologickými jevy, což lze chápat jako prevenci

⁸² Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.

⁸³ Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů; zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

rizikového vývoje dětí a minimalizace důsledků působení sociálně patologických vlivů. Dalším důležitým směrem působení státu v SPOD je orientace na děti trvale nebo dočasně zbavené svého rodinného prostředí nebo na děti, které nemohou být v tomto prostředí ponechány. Tyto děti pak mají podle zákona o SPOD práva na zvláštní ochranu a pomoc poskytovanou státem v podobě některé z forem náhradní rodinné výchovy.⁸⁴

4. Orgány sociálně-právní ochrany

Mezi hlavní orgány sociálně právní ochrany dětí (dále jen SPOD) patří ministerstvo, tím je myšleno Ministerstvo práce a sociálních věcí, dále krajské úřady, obecní úřady, obecní úřady s rozšířenou působností a Úřad pro mezinárodně právní ochranu dětí známý pod zkratkou ÚMPOD.⁸⁵

5. Systém náhradní výchovy

Jak bylo už výše uvedeno, v případě, že děti nemohou být trvale nebo dočasně ve svém rodinném prostředí nebo na děti, které nemohou být v tomto prostředí ponechány, mají tyto děti podle zákona o SPOD práva na zvláštní ochranu a pomoc poskytovanou státem v podobě některé z forem náhradní rodinné výchovy. Pojďme si nyní připomenout druhy těchto náhradních rodinných výchov. Mezi tyto výchovy patří náhradní rodinná péče (dále jen NRP), která v sobě zahrnuje několik dalších poddruhů této NRP, a to osvojení (adopce), pěstounská péče, která může být i na přechodnou dobu, což je další samostatné označení pro jeden z poddruhů NRP. Nejčastěji se pěstounská péče na přechodnou dobu objevuje u novorozenců, kterých se matka po porodu zřekla, lépe řečeno dala souhlas k adopci, neboť zákon o rodině ani žádný jiný právní předpis neumožňuje rodičům zřici se vlastního dítěte. Dítě pak v náhradní rodině čeká na vhodného osvojitele.

Dalším druhem NRP je poručenství nebo hostitelská péče. V případě, že u dětí není možné využít ani jednu z výše uvedených možností NRP, a to například z důvodu závadového chování či nevhodného rodinného prostředí, ale rodina o dítě jeví zájem a stejně tak se snaží rodinnou situaci napravit do té míry, aby se dítě mohlo domů vrátit, jsou tu další možnosti umístění těchto dětí. Umisťování probíhá na základě vydání předběžného opatření místně příslušným soudem.⁸⁶ Mezi zařízení, do kterých jsou děti umisťovány, patří dětský diagnostický ústav (Dětský diagnostický ústav, základní škola a školní jídelna, U Michelského lesa 22, Praha 4 – pro děti školou povinné), diagnostické ústavy pro mládež (Diagnostický ústav a Středisko výchovné péče, Na Dlouhé mezi 19, Praha 4 – diagnostický ústav pro dívky nad 15 let věku; Diagnostický ústav pro mládež, Lublaňská 33, Praha 2 – diagnostický ústav pro chlapce nad 15 let věku). Dále sem patří dětské domovy nebo dětské domovy se školou a také výchovné ústavy. Orgánu SPOD se ze zákona ukládá povinnost sledovat výkon ústavní nebo ochranné výchovy.⁸⁷

Cílem tohoto sledování je především dodržování práv dětí, rozvoj duševních a fyzických schopností dětí, zda trvají důvody pro pobyt dítěte v zařízení (což přezkoumává i místně příslušný soud, který rozhodnutí o umístění dítěte do konkrétního zařízení vydal) a jak se vyvíjejí vztahy mezi rodiči a dětmi.⁸⁸

⁸⁴ Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

⁸⁵ Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

⁸⁶ Zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních, ve znění pozdějších předpisů

⁸⁷ Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník

⁸⁸ Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

6. Náplň práce sociálního pracovníka OSPOD

Mezi hlavní náplně práce sociální pracovnice či pracovníka patří vykonávání funkce opatrovníka nezletilých dětí. Podávání soudu návrhy na umístění dítěte do náhradní výchovy v případě, že je dítěti třeba poskytnout okamžitou pomoc, je další činností sociálního pracovníka. Pokud o to soud požádá, je sociální pracovník povinen provést šetření o poměrech nezletilých dětí a podává zprávy o skutečnostech potřebných při rozhodování o výchově a výživě dětí. V případě potřeby navrhuje soudu nařízení ústavní výchovy (ÚV), omezení nebo zbavení rodičovské zodpovědnosti či návrhy na různá opatření (například soudní dohled). Dále je náplní práce podávání podnětů na zahájení trestního stíhání rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte při podezření ze spáchání trestného činu proti dítěti. V případě, že je dítě u soudu v trestním řízení v postavení poškozeného, sociální pracovník ho u tohoto zastupuje (ne však jako obhájce). Jako kolizní opatrovník pak podává návrhy na přiznání škody za poškozené dítě, a to orgánům činným v trestním řízení. Pokud je dítě na základě rozhodnutí soudu umístěno do jakéhokoliv zařízení, zprostředkovává a v případě nutnosti je tomuto umístění přítomen. Sociální pracovník sleduje vývoj dětí, které byly umístěny do péče jiných občanů než rodičů. Zásadní náplní práce každého sociálního pracovníka, hovoříme-li o sociálním pracovníkovi ve směru SPOD, je však poskytování široké poradní a pomocné činnosti ve věcech sociálně- právní ochrany dětí, dále vede rodiče k odpovědnému rodičovství a řádnému plnění funkcí rodiny.⁸⁹

7. Náplň práce kurátora pro děti a mládež

§ 6 odst. 1 c) a d) zákona o sociálně právní ochraně dětí se zaměřuje na děti, které podle písm. c) vedou zahálčivý nebo nemravný život spočívající zejména v tom, že:

- zanedbávají školní docházku;
- nepracují, i když nemají dostatečný zdroj obživy;
- požívají alkohol nebo návykové látky;
- žijí se prostitutí;
- spáchali trestný čin nebo jde-li o děti mladší 15 let, které spáchaly čin, který by jinak byl trestným činem;
- a podle písm. d) jde o děti, které se opakovaně dopouštějí útěků od rodičů nebo jiných fyzických nebo právnických osob odpovědných za výchovu dítěte.

Mezi další činnosti kurátora pro děti a mládež patří spolupráce při komplexním řešení problematiky kriminality dětí a mládeže se všemi dotčenými orgány v této problematice. K těmto orgánům patří především soudy (okresní, obvodní, městské, krajské, vrchní), Policie České republiky (dále jen PČR) – (nejčastěji místní oddělení a Služba kriminální policie a vyšetřování), Probační a mediační služba, školy, zdravotnická zařízení a nedílnou součástí problematiky kriminality dětí a mládeže, respektive prevence této záležitosti, jsou neziskové organizace. Další činnosti jsou velmi podobné činnostem sociálního pracovníka. Kurátor pro děti a mládež taktéž provádí sociálně právní a výchovné poradenství dětem a rodičům, zastupuje mladistvé při trestním řízení u soudů a účastní se přestupkového řízení vedeného proti mladistvému a taktéž je přítomen výslechům vedeným na PČR, podává návrhy na nařízení ústavní výchovy soudem případně jiná výchovná opatření a zjišťuje poměry nezletilých

⁸⁹ Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

a mladistvých – tzn., že podává a zajišťuje zprávu o jejich osobních, rodinných a sociálních poměrech pro účely trestního řízení.⁹⁰

8. Práce kurátora pro děti a mládež

Nyní se zaměříme konkrétněji na náplň práce kurátora pro děti a mládež, a to v situacích, kdy se u dětí či mladistvých objevují náznaky nebo již probíhající problémy se zanedbáváním povinné školní docházky (záškoláctví) a při výchovných problémech nebo trestné činnosti. S dítětem jsou nejprve prováděny pohovory na oddělení SPOD, kdy jsou doporučovány a v případě nutnosti vyžadovány pravidelné schůzky na OSPOD s konkrétním kurátorem. V případě, že pravidelné schůzky na OSPOD nejsou dostačující, jsou rodině, ale především dítěti či mladistvému doporučeny další spolupracující organizace a instituce – neziskové organizace zabývající se a zaměřující se na konkrétní oblast dané problematiky, Střediska výchovné péče (dále jen SVP) – pobytová či ambulantní spolupráce, dobrovolný pobyt v Diagnostickém ústavu pro mládež (dále jen DÚM) nebo Dětském diagnostickém ústavu (dále jen DDÚ), poradny zabývající se drogovou problematikou aj. Kurátor pro děti a mládež zprostředkovává pohovory a spolupráci s dětskými psychology a psychiatry. A jak už bylo zmíněno výše, v případě, že nepomohly a nesetkaly se s úspěchem výše uvedené možnosti, podává k soudu návrhy na různé typy opatření (poučení, napomenutí, dohled, ÚV).

Je také důležité dodat, že školy a zdravotnická zařízení jsou povinny oznamovat OSPOD skutečnosti nasvědčující tomu, že se v konkrétních případech jedná o děti, na něž se SPO zaměřuje (dětí, které zanedbávají školní docházku a jejichž rodiče neplní povinnost plynoucí z rodičovské zodpovědnosti)⁹¹.

9. Řízení ve věcech nezletilých podle zákona č. 218/2003 Sb.

Před přiblížením tohoto specifického řízení je podstatné si poznamenat, že trestní odpovědnost v České republice je od 15 let.

Návrh na opatření k soudu podává Obvodní státní zastupitelství (OSZ). Mezi nejčastější navrhaná a následně uložená výchovná opatření patří dohled probačního úředníka (probační úředník provádí pravidelný dohled), probační program, který je zaměřen na sociální výcvik a vzdělávání (možnost OSZ uložit povinnost podrobit se již v přípravném řízení), výchovné povinnosti (v tomto případě je mladistvému uložen úkol, který musí splnit, například prospěšná práce pro společnost), výchovná omezení (ta mohou například sloužit k omezení styku s určitými osobami), napomenutí s výstrahou, které uděluje soud. Soud má taktéž možnost upustit od uložení opatření a to tehdy, kdy je zřejmé, že k dosažení účelu zákona postačí projednání před soudem.

Další rozhodnutí soudu může vést k ochrannému opatření. Mezi tyto patří ochranné léčení (toto se uděluje v případě, že mladistvý čin spáchal pod vlivem některé z návykových látek, což lze považovat za jednoznačnou příčinu vykonání tohoto činu), zabránění věci a ochranná výchova (tato je ukládána v případě, kdy je výchova mladistvého z rodinného prostředí velice zanedbávaná; skončit by měla dovršením osmnáctého roku věku, ale v případě, že o to sám mladistvý projevuje zájem a je zřejmé, že to potřebuje, má soud možnost prodloužit ochrannou výchovu do devatenácti let věku).

Posledním možným opatřením může být trestní opatření, mezi která patří obecně prospěšné práce, peněžitá opatření, peněžitá opatření s podmíněným odkladem jeho výkonu, propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty, zákaz činnosti, vyhoštění, domácí vězení, zákaz vstupu na

⁹⁰ Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

⁹¹ Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

sportovní, kulturní a jiné společenské akce, odnětí svobody podmíněně odložené na zkušební dobu (podmíněně odsouzení), odnětí svobody podmíněně odložené na zkušební dobu s dohledem, odnětí svobody nepodmíněně. Jak již název napovídá, tak trestní opatření patří k nejpřísnějším druhům trestněprávního následku provinění a zahrnuje v sobě negativní hodnocení u osoby mladistvého. Využívají se jako nejkrajnější prostředek, a proto je v zákoně uveden již výše zmíněný institut upuštění od uložení trestního opatření nebo institut podmíněného upuštění od uložení trestního opatření.⁹²

10. Systém včasné intervence (dále jen SVI)

Název Systém včasné intervence a jeho zkratka SVI je chráněna ochrannou známkou, která je registrována Úřadem průmyslového vlastnictví pod číslem přihlášky 429903 a 429902. Základním posláním je pozitivní změna situace/chování klienta pomocí rychlé, adekvátní a efektivní reakce všech institucí, do jejichž působnosti spadá péče o rizikové, ohrožené a delikventní děti, která směřuje k nápravě nežádoucího stavu. Cílem SVI je zefektivnit metody práce jednotlivých článků systému a využít beze zbytku všech legislativních nástrojů vztahujících se k oblasti delikvence dětí, trestné činnosti páchané na dětech a sociálně právní ochrany dětí.

Hlavními členy týmu včasné intervence jsou:

- zástupci OSPOD Praha 2 (vedoucí OSPOD, sociální pracovníce a kurátor pro děti a mládež);
- zástupci Probační a mediační služby Praha
- zástupci Obvodního soudu pro Prahu 2
- zástupci Obvodního státního zastupitelství pro Prahu 2
- zástupci Policie pro lokalitu Prahy 2, a to jak městské, tak i státní

Tým může být však rozšířen o další členy, jako jsou například zástupci školských a zdravotnických zařízení nebo zástupci z řad neziskových nevládních institucí věnujících se práci s dětmi a mládeží.⁹³

11. Práce s rizikovou a ohroženou mládeží – možnost preventivních aktivit na území městské části Praha 2

Mezi nejvyužívanější a ve většině případů nejdoporučovanější spolupracující organizace patří: **Dům dětí a mládeže**, zde je v rámci spolupráce tohoto zařízení a Úřadu městské části Praha 2 (dále jen ÚMČ Praha 2) široká nabídka zájmových kroužků, kdy na základě doporučení OSPOD Praha 2 je možnost snížení školného za vybraný zájmový kroužek.⁹⁴

DOM, o. s. – tady se jedná o tzv. „dům na půl cesty“, který je nabízen dětem, respektive mladistvým, u kterých byla ukončena ÚV a do rodinného prostředí se vracet nechťejí nebo ta možnost ani neexistuje, nebo těm jedincům, kteří pocházejí z rizikového rodinného prostředí a sami se chtějí od tohoto prostředí odpoutat.⁹⁵

⁹² JELÍNEK, J., MELICHAROVÁ, D., *Zákon o soudnictví ve věcech mládeže s poznámkami a judikaturou*, Praha: Linde Praha, a. s., 2004.

⁹³ *Závazná metodika systému včasné intervence a týmu pro mládež pro rok 2007* [online]. [cit. 9. 2. 2016]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/hodnoceni-systemu-pace-o-ohrozene-deti.aspx>

⁹⁴ Dům dětí a mládeže. [online]. [cit. 9. 2. 2016]. Dostupné z: www.ddm-ph2.cz/

⁹⁵ DOM, o.s. [online]. [cit. 9. 2. 2016]. Dostupné z: www.dom-os.cz

ANIMA – o. s. pro péči o rodiny závislých – v rámci této odborné služby jsou nabízeny rodinné, individuální a skupinové terapie ohroženým dětem a mládeži, jejichž rodiče jsou závislí. Taktéž zde probíhá spolupráce s rodiči, kteří mají problémy se závislostí.⁹⁶

Prostor Plus, o.p.s., projekt PILOT – nabídkou této organizace jsou bezplatné poradenské a terapeutické služby dětem a dospívajícím v péči OSPOD a rodinným příslušníkům těchto dětí. Probíhá zde skupinová a individuální práce s dětmi a dospívajícími a taktéž víkendové výjezdy, kde jsou děti učeny a naváděny k samostatnosti.⁹⁷

Barevný svět dětí⁹⁸ – nejvíce využívanou službou na území městské části Praha 2 je právě Barevný svět dětí (dále jen BSD). Cíle BSD jsou jasně stanovené a pracovníky dodržované – podpora rodinného prostředí, posílení znalostí a dovedností dítěte a podpora alternativy k ústavní péči. Pro začátek je důležité objasnit si, kdo je vlastně „Kámoš“. Děti, které jsou zařazené do tohoto projektu, budou s ohledem na svůj věk, zájmy a někdy i pohlaví přiřazeny k dobrovolníkovi tohoto sdružení, který je jen o několik let (vždy minimálně 18 let) starší než samotné děti. Jsou si tudíž blízcí nejen přístupem k dnešnímu světu, ale například již zmíněnými zájmy/koníčky. S tímto kámošem se pak děti zařazené do projektu setkávají minimálně dvakrát týdně, a to za účelem doučování či přípravy do školy. Další setkání, které si děti s kámoši domlouvají, jsou určena a věnovány volnočasovým aktivitám (návštěvy kin, výstav, aquaparků, apod.). Kámoš tak má vliv nejen na osud jednoho dítěte, ale i na jeho okolí. Jeho pomocná ruka může zabránit tomu, aby dítě své problémy řešilo drogami. V konečném důsledku pak snižuje i kriminalitu a delikvenci. Cíly projektu jsou především *stabilizace problémů v oblasti učení, stabilizace situace v rodině a bezpečí pro všechny v systému*. Cílovou skupinou tohoto projektu jsou děti, většinou navštěvující ZŠ, které jsou ohrožené sociálním vyloučením, mají poruchy chování či učení (toto jsou kritéria pro zařazení do projektu). Dále jsou cílovou skupinou samotní rodiče těchto dětí, kteří jsou sociální pracovníci BSD vedeni k řádnému vyřizování nezbytných povinností (vyřizování sociálních dávek, vyřešení situace v případě zadlužení, hledání vhodného bydlení apod.).

Nyní si můžeme uvést konkrétní příklad spolupráce v rámci projektu „Kámoš“. Rodina nezletilého Vítka se dlouhodobě pohybuje v rizikovém prostředí ve smyslu bydlení. Finanční situace neodpovídá takovým možnostem, aby si rodina dovolila platit nájem v prostornějším a vhodnějším bytě, a tak střídá ubytovny takřka po celé Praze. Časté stěhování se samozřejmě odráželo především na prospěchu nezletilého Vítka ve škole, na stylu trávení jeho volného času po škole a později přibýly i výchovné problémy v rámci školy. Na všechny tyto skutečnosti bylo oddělení SPOD upozorněno školou a byla vyžadována spolupráce s rodinou. Výchovné pohovory v rámci oddělení SPOD probíhaly jedenkrát do týdne, kdy z těchto bylo zřejmé, že je nutné rodinu navázat na odbornou službu. S vedoucí (koordinátorka) projektu Kámoš byl domluven termín na začátku nového školního roku, kdy proběhla třístranná schůzka – rodina, OSPOD a koordinátorka projektu. Zazněly zde požadavky, jak ze strany OSPOD, tak ze strany rodiny. Hlavní zakázkou byla příprava, nejlépe pravidelná, do školy, aby se situace ohledně prospěchu nezletilého Vítka stabilizovala a postupně zlepšovala. Dalším přáním rodiny bylo matku navést, pokud to bude možné, na řádnou spolupráci s úřadem práce, kde si v rámci svých

⁹⁶ ANIMA - o. s. pro péči o rodiny závislých. [online]. [cit. 9. 2. 2016]. Dostupné z: www.anima-terapie.cz/

⁹⁷ Prostor Plus. [online]. [cit. 9. 2. 2016]. Dostupné z: www.prostor-plus.cz/

⁹⁸ Barevný svět dětí. [online]. [cit. 9. 2. 2016]. Dostupné z: www.barevnysvetdeti.cz/

možností vyjedná a zařídí dávky státní sociální podpory, na které má nárok. Stejně tak bude sociální pracovníci BSD vedena k aktivnímu hledání zaměstnání. K tomuto ji bude například k dispozici počítač s přístupem na internet, a to v prostorech BSD. Nezletilý Vítek se s přiřazeným „kámošem“ scházel a nadále schází 1 – 2 krát do týdne, kdy minimálně jedna ze schůzek je věnována školní přípravě. V případě splnění všech školních povinností je v rámci spolupráce nabízena volnočasová aktivita typu návštěva aquaparku, laser game nebo skupinové aktivity s ostatními členy projektu. V současné době probíhají pravidelné schůzky na OSPOD nejen s nezletilým Vítkem, ale také s matkou za účelem monitorování rodinné situace. Prospěch nezletilého Vítka se postupně zlepšuje, což je také způsobeno tím, že matka důsledněji dohlíží na jeho domácí přípravu, se kterou mu čas od času pomáhá. Situace ohledně nezaměstnání matky je prozatím beze změny, dochází však pravidelně na schůzky na úřadu práce.

Závěr

Ač se zdá nezletilým a mladistvým, kteří v péči kurátora pro děti a mládež jsou nebo musí být, spolupráce s tímto subjektem zbytečná či obtěžující, dovoluji si říci, že je nezbytná. V případě, že by se rodinná situace, která je nějakým způsobem vážná nebo kritická a spadá do náplně práce právě kurátora pro děti a mládež, zavčasu neřešila s orgánem SPOD, konkrétně s již jmenovaným kurátorem pro děti a mládež, stav se mohl nadále zhoršovat a vést ke krokům, kterých by rodinní příslušníci, kteří jsou této situaci přítomni, mohli v budoucnu litovat. Mrzet by je mohly i z důvodu, že se se situací nesnažili nic udělat a nevyhledali včas odbornou pomoc. Jsou tu však i vzácné výjimky v řadě dětí, které jsou si vědomy toho, že jejich současný stav není odpovídající společenskému standardu, a tak samy od sebe hledají pomoc. Nejsnazší v tomto směru je vyhledání nějaké nízkoprahové či terénní služby (i v tomto směru je městská část Praha 2 a jejich sousední městské části zajištěny). Proto vidím tyto služby, které rodiny a zejména děti, vedou správným směrem, jako nepostradatelné v oblasti sociální práce.

Bibliografické údaje:

JELÍNEK, J., MELICHAROVÁ, D. *Zákon o soudnictví ve věcech mládeže s poznámkami a judikaturou*, Praha: Linde Praha, 2004. 144 s.. ISBN 80-7201-493-5.

Zákon č. 99/1963 Sb., *občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů*.

Zákon č. 292/2013 Sb., *o zvláštních řízeních soudních, ve znění pozdějších předpisů*.

Zákon č. 359/1999 Sb., *o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů*.

Zákon č. 89/2012 Sb., *občanský zákoník*.

Internetové zdroje:

Závazná metodika systému včasné intervence a týmu pro mládež pro rok 2007 [online]. [cit. 11. 2. 2016]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/hodnoceni-systemu-pece-o-ohrozene-deti.aspx>

Dům dětí a mládeže. [online]. [cit. 9. 2. 2016]. Dostupné z: www.ddm-ph2.cz/

DOM, o.s. [online]. [cit. 9. 2. 2016]. Dostupné z: www.dom-os.cz

ANIMA - o. s. pro péči o rodiny závislých. [online]. [cit. 9. 2. 2016]. Dostupné z: www.anima-terapie.cz/

Prostor Plus. [online]. [cit. 9. 2. 2016]. Dostupné z: www.prostor-plus.cz

Děti a vzdělání... když vzdělání není prioritou, na vrchol svých možností, Čech mezi Čechy cizincem...

Mgr. Radmila Jedličková

Kontaktní údaje:

Pracoviště: ZŠ a MŠ Praha 5 – Smíchov, Grafická 13

E-mail: reditelka@zsgraficka.cz

Abstrakt

Tento příspěvek je věnován tématu výchovy a vzdělání a je součástí konference na téma Rodičovství – uplatňování dětských práv v praxi. Vzhledem k celkovému obsahu konference a jejímu zaměření je věnován škole, která dlouhou dobu pracuje s větším počtem žáků se specifickými vzdělávacími potřebami a to ve spektru celé jejich šíře. Hlavní důraz je kladen na to, aby se žák ve škole dobře cítil a dosáhl svého maxima s ohledem na své individuální možnosti. Cílem je předat žákům základy vědních disciplín, ale hlavně je vést k samostatnosti, odpovědnosti za sebe i druhé a umožnit jim rozvíjet se v plné šíři bez ohledu na jejich původ, etnickou příslušnost, primární rodinu a zdravotní stav.

Níže uvedený text nechť slouží jako inspirace rodičům, učitelům a vychovatelům v jejich záslužné a důležité práci a jako příklad společného vzdělávání v praxi.

Abstract

This text is dedicated to the school that educates children all across the spectre of their abilities – children who are talented, have special learning needs or who are handicapped. The emphasis is put on providing supportive background for all the children, which helps them to achieve maximal results in the conditions of their individual skills. The main goal is to educate children as well as to lead them towards self-sufficiency, responsibility towards themselves and the people around them and to enable their development regardless their origin, ethnicity, family or health state. May this text be an inspiration for parents and teachers in their valuable and important work and an example of inclusive education in practice.

Klíčová slova: Společné vzdělávání, individuální plán, motivace, osobnost učitele, speciální vzdělávací potřeby, asistent pedagoga, zdravotní postižení, sociální znevýhodnění.

Key words: Inclusive education, individual plan of education, motivation, personality of the teacher, special learning needs, assistant of the teacher, physically challenged, socially challenged.

1 ZŠ a MŠ Grafická 13

Základní škola Grafická 13 se nachází na pražském Smíchově. Abychom si trochu přiblížili místo, kde se nachází, je potřeba zmínit, že se jedná původně o dělnickou a chudou čtvrť se silným zastoupením romské menšiny. Tato skladba obyvatelstva se v 90. letech začala měnit spolu s privatizací, příchodem zahraničních firem a cizinců hledajících pracovní uplatnění. S těmito výše uvedenými skutečnostmi se pojí i skladba žáků, navštěvujících naši základní školu. Setkávají se tu ve zvýšené míře žáci etnických menšin, cizinců, děti z velmi chudých poměrů žijících s rodiči na ubytovnách, ale naopak i děti z velmi dobře situovaných rodin. Dá se tedy říci, že děti vyrůstající v této čtvrti žijí mnohdy diametrálně odlišným způsobem, jinak

tráví volný čas, mají jiné hodnoty, jejich rodiče jinak přistupují ke vzdělání i k práci. I pro učitele je způsob práce specifický, mnohdy variabilnější a pestřejší, ale zároveň klade vysoké nároky na učitelovy schopnosti a vzdělání, kreativitu a schopnost flexibilně reagovat v různých situacích.

Způsob, jakým se škola a potažmo učitelé této školy naučili pracovat, se ukázal efektivní i ve vzdělávání a výchově dětí s dalšími typy specifických vzdělávacích potřeb, a to s různými formami specifických poruch učení, poruch chování, poruch autistického spektra, řečových vad, ale i v práci s dětmi vyrůstajícími v náhradní rodinné péči či jen v přechodně obtížném období způsobeném rozpadem rodiny, vážnou nemocí, tíživou finanční situací apod. Společné vzdělávání všech bez rozdílu se ukazuje efektivní a žáky rozvíjí nejen v oblasti získávání informací, ale hlavně v sociálních dovednostech a vzájemné komunikaci. Učitelé se snaží, aby nezvyklé situace a odlišnosti nebyly pro děti překážkou, ale naopak přínosem. Pro samotné pedagogy nejsou všechny situace lehké, a to hlavně při spolupráci s rodinami.

2 Když vzdělání není prioritou

Pojďme se zamyslet nad problémy, se kterými se v praxi setkáváme v případech, kdy vzdělání není pro rodiče a vychovatele prioritou. Škola jako instituce je vnímána negativně – vychází ze špatných osobních zkušeností, a to jak z období vlastní školní docházky rodičů a prarodičů, tak i ze strachu z uzavřeného prostředí školy, ze špatné a odmítavé komunikace, z možného zesměšnění.

Absence předškolního vzdělávání – dochází k ní především u dětí z etnických menšin, a to v návaznosti na tradiční kulturu, která vychází z toho, že dítě je doma s matkou a ta se o ně stará. Ne vždy je ale tato péče dostačující a v souladu s obecně platnými normami, zvláště pokud se přidruží ještě jiný mateřský jazyk. Děti s tímto znevýhodněním začínají školní docházku s deficitem, který se velmi obtížně vyrovnává.

Časté absence ve školní docházce – v rodinách, kde vzdělání a škola stojí až na jednom z posledních míst a docházka do školy není důležitá. Na rozdíl od zahraničí jsou v našem právním systému sankce pro rodiče, kteří neposílají své děti do školy, minimální.

Nezřídka insuficientní prostřední – souvisí opět s vlastní zkušeností rodičů, kteří sami nedosáhli určitého stupně vědomostí, dovedností a návyků, a nemohou je proto předávat dál. Zde je velmi důležitá podpora zvenčí.

Rigidní rodinné systémy – setkáváme se s nimi v různých formách a je velmi obtížné zde navázat kontakt, aby nebyla narušena důvěra.

Rozdílné přístupy ke vzdělání podle pohlaví dětí – setkáváme se s nimi s ohledem na různé národnosti, ale i v případech domácího násilí.

2.1 Možná opatření a nápravy – žák

2.1.1 Včasná diagnostika, první signály při zápisu do školy, konkrétnější postupy při vstupu do 1. třídy

Uvědomujeme si význam vstupu do první třídy v celé jeho šíři a v tomto smyslu pracujeme s dítětem i rodinou. Vzhledem k tomu, že se jedná o významný vývojový mezník v životě dítěte, klademe důraz na pozitivní pocity dítěte ve škole, zažití úspěchu, přijetí, vytvoření prostředí důvěry a navázání pozitivních vztahů s učiteli i s vrstevníky v procesu adaptace a socializace.

Ke každému dítěti přistupujeme individuálně a vycházíme z jeho dosavadních zkušeností. Adaptační problémy řešíme režimovým opatřením (např. dítě přichází až na druhou hodinu,

první hodinu pracuje v domácím prostředí s rodičem, případně s asistentem pedagoga), podporou školního speciálního pedagoga, který formou psycho her a skupinových setkání podpoří dítě v jeho schopnosti osamostatnit se a odpoutat od rodiny, třídnickými hodinami ve vyšších ročnících, které v případě potřeby probíhají každý den – ranní kruh 10 – 15 minut – např. při příchodu nového žáka.

2.1.2 Podpůrná opatření, asistent pedagoga pro žáky 1. třídy, spolupráce s PPP, SPC a dalšími odborníky, vytvoření IVP

Ve škole pracuje 10 asistentů pedagoga, z nichž 4 pracují pro celou třídu, 6 se věnuje konkrétně jednomu až třem žákům. Asistenti pedagoga mají různé vzdělání od kurzů pro asistenty pedagoga až po vzdělání vysokoškolské. Vyšší vzdělání je samozřejmě výhodou, ale není prioritou při výběru asistenta k žákovi. Prioritní cílem je harmonický vztah asistent – žák a také ochota asistenta dále se vzdělávat a rozvíjet v souladu s potřebami žáka.

Na základě deficitu výběr a podpora ve vhodných volnočasových aktivitách (rozvoj hrubé a jemné motoriky, rozumových schopností...)

Dítě by mělo zažít pocit úspěchu, radosti a zároveň si nenásilnou formou kompenzovat případné deficity, může se jednat např. o rozvoj jemné motoriky ve výtvarných činnostech, snahu o zvnitřnění norem u žáků s poruchami chování, např. prostřednictvím kolektivních sportovních her aj.

2.2 Možná opatření a nápravy – rodič

Jak již bylo výše uvedeno, lze obtížně navazovat komunikaci s rodiči, kteří se školy jako instituce bojí, často se do ní ani nedostavují, a pokud ano, jsou rezervovaní a ostražití. Je proto důležité tyto bariéry bořit a v rámci dosahování maxima žáků mít možnost spolupracovat s celou rodinou, znát její problémy, v případě možností na ně reagovat.

Škola se snaží o setkávání s rodiči při méně formálních příležitostech, k čemuž využívá různých slavnostních příležitostí a svátků, kdy jsou rodiče s dětmi přímými aktéry těchto akcí. Program je sestaven vždy tak, aby se do aktivit, které škola nabízí – ať už jsou to hry či výtvarné dílny, zapojili rodiče přímo s dětmi. Většinou při těchto hravých činnostech opadá strach a může následovat posezení v „kavárnách“, kde si rodiče mohou bez stresu popovídat s učiteli o dětech, o jejich starostech i obavách.

Tato setkání mají i výchovně vzdělávací charakter zaměřený na rodiče, takže nabízí rodičům informace o potenciálně rizikových jevech, se kterými by se mohly jejich děti nebo rodiny setkat, např. v oblasti internetové kriminality, kyberšikany, poruch příjmu potravy, rizika půjček a úvěrů apod. V rámci spolku rodičů, který při škole působí, jsou i rodiče více zaujati děním ve škole, participují na případných změnách, ale i opravách a jiné pomoci.

2.3 Motivační programy v docházce do školy

Škola pracuje s motivačním programem, který podporuje pravidelnou školní docházku.

Žáci jsou oceňováni třídními učiteli v týdenních časových intervalech, a to pochvalnou kartičkou nebo jinou drobnou odměnou, měsíčně jsou potom tři nejlepší žáci z každého stupně vyzdviženi tím, že jsou jejich jména zveřejněna na tabuli chodby školy, půlroční a celoroční snažení je odměněno slavnostním předáním placky s logem školy, případně drobným věcným darem. Tento program vznikl jako reakce na dlouhodobé školní selhávání některých žáků, které bylo přímo úměrné výši jejich absencí. Represivní přístupy v systému české legislativy se

ukázaly jako málo funkční, a proto škola upřednostňuje formu pozitivní motivace. Nutno říci, že po prvním roce fungování programu celkové procento dlouhodobě absentujících kleslo.

2.4 Proces vzdělávání – vyučovací hodina

Vyučovací hodina, její obsah, způsoby výuky a hlavně připravenost učitele, jsou základním předpokladem úspěchu. Důraz je kladen na individuální přístupy, a to nejen v zadávání látky, ale v celkovém vnímání a hodnocení žáka. Ve výuce jsou využívány prvky moderní techniky – tablety, interaktivní tabule, výukové programy, ale zároveň jsou uplatňovány prvky konstruktivistického pojetí výuky, brainstorming, párové sdílení, skládkové učení, hodnocení žáků je formativní a využívá mnoha variant, učitelé i žáci dbají při práci na časovou dotaci. Toto vše nelze realizovat bez osobnosti učitele, který by měl být otevřený novým přístupům a vnímat svou práci jako poslání.

3 Na vrchol svých možností...

Ve škole je vzděláváno větší množství žáků se specifickými vzdělávacími a výchovnými potřebami. Nerozdělujeme žáky do různých kategorií a také jejich stav nevnímáme jako definitivní, vycházíme z aktuálního stavu a dle něho vytváříme nejen individuální plány, ale měníme výchovné přístupy v rámci týdnů a případně i dní.

Prvním krokem je základní depistáž a pozorování. I v případě, že škola obdrží odborný posudek, nedrží se striktně jeho výstupu, ale učitel žáka pozoruje ve vyučování i v mimoškolních aktivitách, všimá si jeho silných a slabých stránek. Své výstupy potom předkládá odborníkovi z pedagogicko-psychologické porady, speciálně pedagogického centra nebo střediska výchovné péče a společně potom dotvářejí se speciálním pedagogem školy individuální vzdělávací plán.

Zaznamenali jsme velké a viditelné úspěchy hlavně u dětí, kde došlo při vstupu do školy ke snížení sebevědomí, pocitu vlastní nedostačivosti a v souvislosti s tím k nechuti ke škole a neochotě ke spolupráci. Tyto děti potom v prostředí přijímajícím a podnětově pozitivním prosperují velmi výrazně.

V tomto směru je třeba si uvědomit, že stejným způsobem, jako pracujeme s dítětem, které je upoutáno na invalidní vozík, musíme pracovat i s dítětem, které prochází velmi složitou rodinnou situací, ať už je to komplikovaný rozvod rodičů či vážné onemocnění jednoho z členů rodiny. Na rozdíl od viditelných handicapů musí učitel nejprve citlivým způsobem tento deficit zjistit a navázat s dítětem vztah jistoty a důvěry, aby mu vůbec pomoci mohl.

Součástí těchto přístupů jsou samozřejmě kompenzační pomůcky, které lze někdy využívat víceúčelově nejen pro dítě, kterému jsou primárně určené. V tomto směru využíváme některé výukové programy a formy alternativní komunikace, které se dobře využívají nejen u dětí s poruchou autistického spektra, ale i u vývojové dysfázie, žáků s odlišným mateřským jazykem a dětí přicházejících z insuficientního rodinného prostředí. Dalšími pomůckami jsou tablety, kinetický písek, optická lupa, krabicový systém a velké množství materiálu, který si jednotliví učitelé vyrábějí přímo na míru pro své žáky.

4 Čech mezi Čechy cizincem...

Výše zmíněný název kapitoly není náhodný a odpovídá velmi smutnému faktu, že problém s jazykem jak v mluvené, tak psané podobě mají často české děti. U cizinců se setkáváme s různě dlouhým adaptačním obdobím, kdy se po příchodu do naší země seznamují s jazykem a ihned do něho aktivně vstupují. Při práci se žáky s odlišným mateřským jazykem se využívá

podpora asistenta pedagoga v hodinách, žáci mají možnost v rámci vyrovnávacího plánu navštěvovat češtinu pro cizince. Ve vyučování jsou také využívány kompenzační pomůcky, piktogramy, označení předmětů v různých jazycích, ale do podpory jsou přizváni i spolužáci žáků s odlišným mateřským jazykem v rámci vrstevnické spolupráce.

Druhou skupinou jsou děti, jejichž mateřský jazyk je sice čeština, ale vlivem řečově insuficientního prostředí mají tyto děti velké problémy jak s recepcí, tak s expresí řeči, a to i vzhledem k mnoha logopedickým vadám. K těmto insuficiencím dochází zpravidla tím, že s dítětem matka/jiná osoba málo komunikuje, je často vystaveno sledování televize a počítače a ani po návštěvě logopeda, kam je rodině doporučena návštěva, v předškolním věku nedochází k pravidelné a účinné nápravě.

Škola se ale musí k tomuto problému postavit aktivně, protože jinak je ohrožen celý další proces vzdělávání. Od přípravné třídy jsou děti intenzivně rozvíjeny v oblasti řeči, a to především prostřednictvím lidové slovesnosti, říkadel, hádanek, básní, písní a pohádek. Zároveň do školy dochází jednou měsíčně klinický logoped, pod jehož supervizi potom pracuje školní logoped 2x týdně.

Kromě rozvoje řeči podporujeme jak jemnou, tak hrubou motoriku. Je kladen důraz na rozvoj jemné motoriky prostřednictvím tvoření a her, hrubá motorika je rozvíjena aktivním pohybem, který dnešním dětem často chybí. Kromě běžných tělovýchovných činností a aktivit školní družiny, mají děti možnost trávit velké přestávky na školní zahradě. Vytvořením a aktivním využíváním stezky naboso se škola zapojila do Projektu bosého chzení.

5 Podpůrná opatření

5.1 Spolupráce s organizacemi

V rámci společného vzdělávání dětí se speciálními vzdělávacími potřebami, a to jak dětí s potřebou podpory, tak dětí nadprůměrně nadaných se setkávají pedagogové mnohdy se zcela novými situacemi, ve kterých se potřebují co nejrychleji orientovat. To není možné bez intenzivní spolupráce s dalšími organizacemi, jejichž rozsah zaměření je velmi široký.

Nejčastěji jsou to pedagogicko-psychologické poradny, speciálně pedagogická centra, střediska výchovné péče, dětské domovy, neziskové organizace, orgány sociálně právní ochrany dětí, policie české republiky, pediatři a logopedické ambulance, psychiatrické léčebny, nízkoprahová zařízení a centra pro integraci cizinců. Jejich výčet nikdy nekončí, protože spolupráce vždy pružně reaguje na potřeby dítěte.

5.2 Asistenti pedagoga

Asistenti pracují buď pro celou třídu, nebo pro jednotlivé žáky. Pro celou třídu pracují tzv. asistenti pedagoga pro sociálně znevýhodněné, kteří mnohdy umožňují překonávat bariéry mezi rodinami etnických menšin a školou. Pedagogům zase naopak mnohdy mohou svou zkušeností zprostředkovat situaci, která by pro ně jako pro úplné laiky byla špatně uchopitelná.

Asistenti pedagoga pro žáky se zdravotním postižením se zvládají starat během vyučování o jednoho až tři žáky. Laická veřejnost si často jako asistenta pedagoga představuje někoho, kdo vede dítěti ruku a vypracovává za něho zadání. Tak by to určitě nemělo být a proto, aby

byl asistent pedagoga opravdu dítěti co nejprospěšnější, slouží supervizní setkání, která vede metodik prevence školy a kde může asistent spolu s ostatními reflektovat svou práci.

5.3 Speciální pedagog

Ve škole pravidelně působí dvakrát týdně speciální pedagog. Náplní jeho práce jsou speciálně pedagogické nápravy, vedení asistentů pedagoga a jejich podpora ve specifických činnostech – např. prvky alternativní komunikace, krabicový systém. Dále se věnuje dětem, které potřebují krizovou intervenci a zároveň i třídním kolektivům, v nichž dojde k problému, který je potřeba řešit hned.

5.4 Mentoring a podpora týmu

Výše uvedené způsoby práce jsou náročné z hlediska odborné připravenosti i osobní zainteresovanosti všech zúčastněných. Ve škole funguje mentoring, a to v několika prouděch.

Ředitelka školy působí na ostatní učitele a vede je ve směru speciálně pedagogickém, a to jak předáváním vlastních znalostí a zkušeností, tak směřováním k jiným zdrojům a školením.

Metodik prevence vede asistenty pedagoga po stránce metodické a didaktické. Speciální pedagog se jim potom věnuje v oblastech speciální pedagogiky a to už úzce, právě vždy s jednotlivým asistentem ve vztahu k jeho klientovi a v souvislosti diagnózou.

Ve škole se osvědčuje také vedení staršími nebo zkušenějšími učiteli. Záměrně uvádím zkušenějšími, protože tento způsob práce vyžaduje zkušenost, kterou mnohdy mladší kolegové předávají starším nově příchozím.

Aby byl tým funkční a flexibilní, jsou nutná pravidelná setkávání všech pedagogických pracovníků, aby si mohli předávat informace o svých žácích, reagovat na změny a společně hledat nejvhodnější pedagogické přístupy.

6 Závěr

Společné vzdělávání neznamená, že všechny děti musí chodit do škol hlavního vzdělávacího proudu, ale že se tam vzdělávat mohou. Za dobu mého působení v základní škole se stal naším žákem kvadruplegik, chlapec se žloutenkou typu C, syn nezletilé matky a romská dívka bez zdravotních problémů a všechny tyto děti byly odmítnuty na jiných školách s tím, že pro takové žáky nemají podmínky. Vytvořit podmínky těmto žákům stálo něco málo práce navíc a hodně dobré vůle. Důvodem, proč naše škola společné vzdělání podporuje a proč se k němu vyjadřuji, je obava, že nastane doba, kdy k nám do školy přijde ze stejných důvodů dítě matky samoživitelky nebo homosexuálního páru a naše společnost se vrátí do doby, ve které už se jednou ocitla a která přinesla neštěstí mnoha lidem a rodinám.

Bibliografické údaje:

Školní vzdělávací program Základní školy Grafická „Dát šanci každému“

Základní škola (schváleno MŠMT pod č. j. 16847/96-2)

Vyhláška č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních.

Preventivní program školy pro rok 2015/2016

ŠINDELÁŘOVÁ, Jaromíra; ŠKODOVÁ, Svatava. Metodika práce s žáky-cizinci na základních školách. MŠMT: 2012.

Obrazová příloha

Obr. č. 1 Názorné vyučování

Obr. č. 2 Práce v hodině s podporou asistenta pedagoga

Obr. č. 3 Interaktivní tabule se zapojením všech žáků

Obr. č. 4 Interaktivní tabule se zapojením všech žáků

Obr. č. 5 Názorné vyučování

Obr. č. 6 Názorné vyučování

Obr. č. 7 Názorné vyučování

Obr. č. 8 Barevné rozdělení lavic prvňáčků pro jejich lepší orientaci

Obr. č. 1. Názorné vyučování

Obr. č. 2. Práce v hodině s podporou asistenta pedagoga

Obr. č. 3. Interaktivní tabule se zapojením všech žáků

Obr. č. 4 Interaktivní tabule se zapojením všech žáků

Obr. č. 5 Názorné vyučování

Obr. č. 6 Názorné vyučování

Obr. č. 7 Názorné vyučování

Obr. č. 8 Názorné vyučování

Obr. č. 8 Barevné rozdělení lavic prvňáčků pro jejich lepší orientaci

Legislativní (právní) základy multikulturního vzdělávání v ČR

Legislative grounds of multicultural education in the Czech Republic

Mgr. et Mgr. Daniel Hanuš

Kontaktní údaje:

Pracoviště:

Ministerstvo financí ČR, Letenská 15, 118 10 Praha 1

Katedra preprimární a primární pedagogiky, Pedagogická fakulta, Ostravská univerzita v Ostravě, Mlýnská 5, Ostrava 701 03.

Email: danielhanus@post.cz

Abstrakt:

Príspevek se zabývá problematikou multikulturního vzdělávání v České republice. Zohledňuje právní úpravu multikulturního vzdělávání v České republice ve vztahu k cizincům, občanům Evropské unie i občanům třetích států. Cílí také na ústavní rovinu právní úpravy v České republice ve vztahu k Listině základních práv a svobod a dalším dokumentům týkajícím se základních lidských práv a svobod ve vztahu k multikulturnímu vzdělávání dětí a dospělých. Rovněž se zabývá právní úpravou multikulturního vzdělávání na úrovni zákonů, které jsou součástí právního řádu České republiky.

Klíčová slova: multikulturní vzdělávání, etnikum, cizinci, dítě, škola

Abstract:

The paper deals with the issue of multicultural education in the Czech Republic. Legislation takes into account the multicultural education in the Czech Republic in relation to foreign nationals, EU citizens and citizens of third countries. It also focuses at the constitutional level legislation in the Czech Republic in relation to the Charter of Fundamental Rights and Freedoms and other documents relating to fundamental human rights and freedoms in relation to multicultural education for children and adults. It also deals with the legislation of multicultural education at the level of laws, which are part of the Czech legal system.

Key words: multicultural education, ethnicity, foreigners, children, school

Úvod

Současná situace ve společnosti potvrzuje, že dochází k dynamickému pohybu velkého množství obyvatelstva různých etnik a kultur z území některých kontinentů na území států jiného kontinentu. V rámci těchto migračních vln můžeme zcela jistě identifikovat mnoho faktorů, jichž je migrace následkem. Jde o velmi aktuální a v mnoha ohledech problematický jev, který přesahuje míru běžné a očekávatelné migrace. Společenský úkaz můžeme zkoumat pohledem mnoha vědních oborů, avšak toto není předmětem našeho příspěvku. Zde si klademe

za cíl poukázat na základní legislativní a právní ukotvení multikulturalismu jako jevu, který nabývá ve společnosti stále většího významu. Rozhodně se nejedná o jev zcela nový nebo jev, který by měl zcela odlišný význam než v minulosti. K pronikání jiných kultur, etnik a vlivů ve společnosti docházelo již od nepaměti a toto trvá i v moderní společnosti 21. století.

Na toto „mísení“ kultur můžeme nahlížet různě. Pozitivní se nám může jevit vzájemné obohacování jednotlivých kultur a jejich obsahu právě o prvky kultury jiné. Toto obohacování vede k jejich bližšímu poznávání, k zohledňování jejich rozdílů a k jejich sbližování. Majoritní společnost se poté nemusí k „příchozí“ kultuře stavět s předsudky a příliš kriticky. Druhý přístup, který je potřeba zmínit, je negativní. Zpravidla příchozí kultura s sebou přináší nejen to nové, zajímavé a v mnohých ohledech poučné pro kulturu a společnost majoritní. Přináší také své po staletí zažité normy chování, které jsou pro majoritní společnost někdy těžce pochopitelné a v mnohých ohledech také těžce či vůbec nepřijatelné. Třetí přístup, který můžeme vysledovat v chování reagujícího na prolínání kultur a společností, je hledisko neutrální. Jedná se o situaci, kdy majoritní společnost má povědomí o mísení kultur, a to buď pouze zprostředkovanou formou (např. přes média), nebo přímou (např. při nastěhování sousedů cizinců do vedlejšího domu), ale nikdy nedošlo k vzájemné faktické interakci. Je to tedy stav, kdy lidé situaci hodnotí bez vztahu k jejímu faktickému ovlivnění. K pozitivní či negativní reakci dochází až v případě, kdy k vzájemné interakci mezi nimi dochází.

Nástroji, které mají zpřístupnit jednotlivé kultury a jejich obsahy navzájem a napomoci jejich správnému pochopení v současném moderním světě, je interkulturní výchova, interkulturní vzdělávání či multikulturní výchova. Pokud hovoříme o vzdělávání či výchově, máme na mysli procesy, které jsou dlouhodobé a neobejdou se bez poznávání jako jejich imanentní složky. V souvislosti s interkulturním vzděláváním je potřeba dále poukázat na několik pojmů, které jsou s multikulturním prostředím velice úzce spjaté. Prvním pojmem, který je nutno zmínit, je pojem etnikum. Výraz etnikum je řeckého původu, přesněji, pochází z antické řečtiny. Původním významem tohoto slova je „*ethnos*“, což znamená kmen, rasu, národ. Tento význam dokládá, že etnická diferenciaci, a to na společenské úrovni zde existovala již velmi dávno. Každé etnikum se vyznačuje sobě vlastní etnicitou. Etnicitu můžeme popsat jako soubor faktorů kulturních, rasových, teritoriálních, jazykových, historických, v nichž je obsaženo také sebepojetí, vědomí společného původu, formující vědomí i nevědomí lidí a také jejich identitu a životní orientaci.⁹⁹ Etnicita se objevuje ve chvíli, kdy v procesu interakce vzrůstá význam kulturních odlišností, tedy jde o to, co je kulturně relevantní.¹⁰⁰

Interkulturní vzdělávání obrací pozornost na kulturní různorodost v denním životě. Jedná se o dvojí přínos – pro ty, kteří jsou vzděláváni a také pro ty, kteří vzdělávají. V podstatě tedy jde o získávání a obohacování svých komponent interkulturních kompetencí, a to ve smyslu poznatků, dovedností a zkušeností. Pojem interkulturní kompetence můžeme chápat v širším obsahu jeho významu. Zahrnuje také postoje interkulturního zprostředkovatele či mediátora, tedy někoho, kdo je schopen udržovat kontakty s ostatními a je ochoten nahlížet svět jejich pohledem, a to bez nutnosti ztráty vlastních hodnot, přesvědčení či názorů.¹⁰¹ Cílem interkulturního vzdělávání je vytvořit multikulturní společnost a kulturu osvojováním kulturních znalostí a dovedností potřebných k formování a řešení problémů, které plynou z rozmanitosti kultur ve společnosti.¹⁰² Multikulturní či interkulturní vzdělávání můžeme do

⁹⁹ Matoušek, Oldřich. Slovník sociální práce. Praha: Portál 2008, s. 56.

¹⁰⁰ Eriksen, Thomas, Hylland. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Portál, 2008, s. 317.

¹⁰¹ Ambrosewicz-Jacobs, Jolanta. *Tolerancja: Jak uczyć siebie i innych*. Wyd. II. Kraków: VILLA DECIUS, 2004, s. 75 – 76.

¹⁰² Grzybowski, Przemysław. *Modernistyczna nostalgia – w poszukiwaniu tożsamościowych punktów oparcia*. In Lewowicki, Tadeusz, Szczurek-Boruta, Alina, Grabowska, Barbara. *Przemiany społeczno-civilizacyjne i*

jistě míry označit jako socializační proces. Pronikání kultur je zejména pronikání zvyků, postojů a norem chování, které se v běžné lidské interakci běžně střetávají. Právě interkulturní vzdělávání by mělo předcházet negativním výsledkům těchto vzájemných interakcí a zvyšovat míru společenského povědomí o jednotlivých kulturách a jejich projevech.

1 Legislativní zdroje právní úpravy multikulturní výchovy a vzdělávání v České republice

Není možné nikoho nutit přijímat kulturu jiného národa, etnika či skupiny obyvatel. Je však potřeba jiné kulturní vzorce zohlednit zejména ve vztahu k zachování základních práv a svobod všech fyzických osob, které se nacházejí na území našeho státu a jsou příslušníky jiných států, a tedy i jiných kultur. Dodržování základních práv a svobod je jedna ze základních zásad demokratického právního státu.

Náš stát se nachází ve střední Evropě na velmi strategickém místě a prostoru, kudy kočovali lidé od nepaměti. V případě evropských válek se k nám uchýlovali lidé hledající ochranu. V současnosti patříme k ekonomicky vyspělejšími státům, které se vyznačují také stabilnějším sociálním prostředím, což přitahuje cizince, kteří hledají lepší životní podmínky, nebo kteří chtějí investovat. Kromě občanů ČR tvořících národnostní menšiny, se na našem území vyskytují také občané jiných států, kteří nejsou občany ČR, ale mají stejná práva jako občané ČR. Jedná se o cizince z jiných států Evropské unie (dále jen „EU“), kteří se po našem vstupu do EU, na našem území volně pohybují. Označujeme je jako občany druhých států. Občané ze zemí mimo EU se označují jako občané třetích zemí. Občané třetích zemí se na naše území dostávají z nejrůznějších důvodů. Jedná se např. o migranty za prací nebo uprchlíky, kteří jsou ve své zemi ohrožováni přírodní katastrofou nebo na svých právech. Cílem každého státu je (nebo by měla být) sociální integrita na jeho území a také sociální včlenění jeho občanů. Z tohoto důvodu stát reguluje podmínky života těchto osob, které nepatří do většinové společnosti a snaží se o integraci všech občanů, tedy i národnostních menšin a cizinců, kteří se pohybují na jeho území. Dalším pojmem, který se váže na uvedenou problematiku, je již zmíněná *národnostní menšina*. Jedná se o právně vymezenou skupinu občanů ČR, kteří patří k jiné než majoritní národnosti a chtějí být za národnost uznáni. Náš právní řád definuje národnostní menšinu jako: „*společenství občanů ČR žijících na území současné ČR, kteří se odlišují od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury a zároveň za účelem vyjádření a ochrany zájmů jejich společenství, které se historicky utvořilo*“. Zákon¹⁰³ vymezuje příslušníka národnostní menšiny jako občana ČR, který se sám hlásí k jiné než české národnosti a projevuje přání být považován za příslušníka jiné národnostní menšiny spolu s dalšími, kteří se hlásí ke stejné národnosti. Nutno také podotknout, že národnost si každý určuje sám.¹⁰⁴

edukacja szkolna: problemy rozwoju indywidualnego i kształtowania się tożsamości. Wyd. I. Kraków: Impuls, 2005, s. 222.

¹⁰³ Zákon č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů.

¹⁰⁴ Tomeš Igor a kolektiv. *Sociální právo České republiky*. Praha: Linde Praha a.s., 2014, s. 263 – 264.

1.1 Listina základních práv a svobod a Ústava ČR

Právní normy nejvyšší právní síly, ke kterým se také řadí Listina základních práv a svobod¹⁰⁵, zmiňují v souvislosti s člověkem několik jeho dalších synonymních označení. Pracují s pojmy člověk, lidé, ale také občan a národnost. Důležitý je čl. 5 Listiny, který uvádí, že: „*Každý je způsobilý mít práva*“. Zpřesněním je potom ustanovení čl. 42 odst. 3 Listiny, kde se uvádí, že pokud dosavadní předpisy používají pojmu "občan", rozumí se tím každý člověk, jde-li o základní práva a svobody, které Listina přiznává bez ohledu na státní občanství. Ve všech ustanoveních norem nejvyšší právní síly je zohledněn prvek rovnosti s ohledem na přirozenoprávní principy, na kterých stojí právní řád demokratických států, ke kterým se ČR zcela jistě řadí. Článek 1 Listiny základních práv a svobod ČR (dále jen „Listina“) ve svém znění stanoví: „*Lidé jsou svobodní a rovní v důstojnosti i v právech. Základní práva a svobody jsou nezadatelné, nezcizitelné, nepromlčitelné a nezrušitelné.*“ Uvedené principy patří k nejobecnějším ustanovením a jsou základními premisami vyjadřujícími hodnoty reprezentující význam svobody a rovnosti pro člověka. Princip svobody je také blíže specifikován a vyjádřen v čl. 2 odst. 3 Listiny: „*Každý může činit, co není zákonem zakázáno, a nikdo nesmí být nucen činit, co zákon neukládá.*“ Obdobné znění nalezneme také v Ústavě České republiky¹⁰⁶ v čl. 2 odst. 4, vztahuje se však již přímo na občany ČR. Zákaz diskriminace je poté vyjádřen v dalším ustanovení Listiny a to přesně v čl. 3 odst. 1, který uvádí: „*Základní práva a svobody se zaručují všem bez rozdílu pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství, politického či jiného smýšlení, národního nebo sociálního původu, příslušnosti k národnostní či jiné etnické menšině, majetku, rodu nebo jiného postavení.*“ Uvedený výčet možných zdrojů diskriminace je pouze demonstrativní, tedy jen názorný, příkladný a ne uzavřený či konečný nebo úplný. Toto ustanovení má za cíl vyrovnávat přirozené diverzity ve společnosti, které mohou být zdrojem diskriminačního jednání a sociálních rozdílů s negativními dopady do sféry těchto osob. Rovnost v tomto ustanovení proto nemůžeme vnímat na absolutní bázi, ale jako záruku základních práv a svobod, které je nutno zaručit všem jedincům (lidem, osobám) bez rozdílu. Také považujeme za nutné uvést znění čl. 24 Listiny, který stanoví: „*Příslušnost ke kterékoliv národnostní nebo etnické menšině nesmí být nikomu na újmu.*“

V procesu vzdělávání však nerovnost nalezneme. Nejedná se však o nerovnost, která by byla nezákonná (*contra legem*). Jedná se o přirozenou sociální stratifikaci. Každá společnost je přirozeně stratifikována – čili skládá se ze sociálních vrstev (někdy nazývaných tříd), které vznikly přirozeným dělením na základě mnoha znaků. Těmito znaky jsou např. sociální status, majetkové vztahy, etnická či profesní příslušnost apod. Sociologie pro toto dělení užívá pojmu sociální diferenciaci. Uvedená sociální diferenciaci má mnohé různé charakteristiky¹⁰⁷ jako například: úroveň dosaženého vzdělání, zaměstnanecký status tedy profesionální postavení, mocenské postavení s krajními póly moci a bezmoci, příjem (naturální a peněžní), majetek podle objemu nebo vlastnického vztahu k němu, spotřební (životní) úroveň s krajními póly bohatství a chudoby a životní styl. Můžeme tedy dovodit, že jednou z klíčových rolí pro sociální diferenciaci hraje dosažené vzdělání. Jak uvádí Průcha (1999): „*Úroveň dosaženého vzdělání spoluvytváří sociální status jedince, a tím působí na jeho zařazení do určité sociální vrstvy.*“ Vzhledem k rozdílnému vztahu sociálních vrstev k moci a k materiálním statkům, jeví se

¹⁰⁵ Usnesení předsednictva České národní rady ze dne 16. prosince 1992 o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky. Ústavní zákon č. 2/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb..

¹⁰⁶ Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

¹⁰⁷ Machonin, Tuček, 1998 citováno dle Průcha, Jan. *Vzdělávání a školství ve světě: základy mezinárodní komparace vzdělávacích systémů*. Praha: Portál, 1999, s. 199 – 200.

vzdělání jako faktor způsobující společenskou nerovnost. Tato nerovnost je do značné míry ovlivněna neexistencí rovnocenných příležitostí ke vzdělávání.¹⁰⁸

Listina také upravuje právo na vzdělání, a to v čl. 33 odst. 1, v němž je stanoveno: „*Každý má právo na vzdělání. Školní docházka je povinná po dobu, kterou stanoví zákon.*“ Čl. 33 odst. 2 pak daný text zpřesňuje: „*Občané mají právo na bezplatné vzdělání v základních a středních školách, podle schopností občana a možností společnosti též na vysokých školách.*“

Právě schopnosti občana jsou individuálním diferenčním prvkem, který způsobuje přirozenou nerovnost v přístupu ke vzdělání. Speciálně občanům, kteří přísluší k národnostním a etnickým menšinám, zaručuje čl. 25 odst. 2 Listiny za podmínek stanovených zákonem právo na vzdělání v jejich jazyce.

1.2 Úmluva o právech dítěte

Úmluva o právech dítěte¹⁰⁹ (dále jen „Úmluva“) je považována za základní katalog dětských práv. Byla přijata Valným shromážděním OSN dne 20. listopadu 1989. Úmluva zohledňuje a přihlíží ke kulturním, náboženským, etnickým, politickým, ekonomickým a dalším odlišnostem mezi jednotlivými státy, národy a národnostními skupinami. Pokud Úmluva hovoří o dítěti, rozumí se dítětem každá lidská bytost mladší osmnácti let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve (Čl. 1 Úmluvy).

Nahlédneme-li Úmluvu zrakem problematiky multikulturalismu, nalezneme nejvýznamnější ustanovení v části I. Článek 2 Úmluvy, který uvádí: „*Státy, které jsou smluvní stranou této úmluvy, se zavazují respektovat a zabezpečit práva každému dítěti bez jakékoliv diskriminace podle rasy, barvy pleti, pohlaví, jazyka, náboženství, politického nebo jiného smýšlení, národnostního, etnického nebo sociálního původu, majetku, tělesné nebo duševní nezpůsobilosti, rodu a jiného postavení dítěte nebo jeho rodičů či zákonných zástupců.*“ Právem dítěte na státní příslušnost, zachování totožnosti, udržování kontaktů s rodiči v různých státech a právem opustit kteroukoliv zemi včetně své vlastní se zabývají články 7 až 10 Úmluvy. Články 11 až 14 Úmluvy zaručují dítěti právo na jeho ochranu státem v případech, kdy je dítě uneseno do zahraničí, právo na vlastní názory, na svobodu projevu, myšlení, svědomí a náboženství. Článek 23 Úmluvy reflektuje zejména sociální aspekt a právo duševně nebo tělesně postiženého dítěte na požívání plného a řádného života v podmínkách zabezpečujících důstojnost, podporujících sebedůvěru a umožňujících aktivní účast dítěte ve společnosti. Právo na vzdělání, které je v našem právním řádu upraveno v první řadě v Listině, je zaručeno článkem 28 Úmluvy.

Z pohledu multikulturní problematiky jsou velice důležité články 29 a 30 Úmluvy. Tato ustanovení zaručují směřování dítěte k rozvoji osobnosti dítěte, jeho nadání a rozumových i fyzických schopností v co nejširším objemu. Dále má výchova dítěte směřovat k posilování úcty k lidským právům a základním svobodám, k výchově zaměřené na posilování úcty k rodičům, ke své vlastní kultuře, jazyku a hodnotám, k národním hodnotám země trvalého pobytu, jakož i země původu a k jiným civilizacím. Dítě má právo připravit se na zodpovědný život ve svobodné společnosti v duchu porozumění, míru, snášenlivosti, rovnosti pohlaví a přátelství mezi národy, etnickými, národnostními a náboženskými skupinami a osobami

¹⁰⁸ Průcha, Jan. *Vzdělávání a školství ve světě: základy mezinárodní komparace vzdělávacích systémů*. Praha: Portál, 1999, s. 199 – 200. Blíže také srov. Burkovičová, Radmila, Navrátilová, Jana. *Realizace multikulturní výchovy a vzdělávání v mateřské škole prostřednictvím etnické hudby*. Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2014, s. 12 – 14.

¹⁰⁹ Sdělení Federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb., s přihlédnutím ke sdělení MZV č. 41/2010 Sb. m.s., kterým se vyhlásila oprava v textu Úmluvy o právech dítěte, vyhlášené pod č. 104/1991 Sb.

domorodého původu. V těch státech, v nichž existují etnické, náboženské nebo jazykové menšiny nebo osoby domorodého původu, nesmí být dítěti náležejícímu k takové menšině nebo domorodému obyvatelstvu odepíráno právo společně s příslušníky své skupiny užívat vlastní kultury, vyznávat a praktikovat své náboženství a používat svého jazyka.

1.3 Školský zákon a multikulturní vzdělávání

Jak jsme již uvedli výše, právo na vzdělání je upraveno v Listině v čl. 33. Vzdělání je neopominutelným nástrojem sociální ochrany. Evropská sociální charta uvádí, že každý má právo na vhodné způsoby odborného poradenství při volbě povolání, které by odpovídalo jeho osobním schopnostem a zájmům (zásada 9). Zároveň uvádí, že každý má právo na vhodné způsoby odborné přípravy (zásada 10). Této dikci odpovídají i sociální práva, která deklaruje Listina základních práv EU¹¹⁰. Její čl. 14 uvádí, že každý občan EU má právo na vzdělání a přístup k odbornému a dalšímu vzdělávání, na bezplatnou povinnou školní docházku a na svobodu zakládat vzdělávací zařízení při náležitém respektování demokratických zásad. Přitom právo rodičů zajišťovat vzdělání a výchovu svých dětí ve shodě s jejich náboženským, filozofickým a pedagogickým přesvědčením musí být respektováno v souladu s vnitrostátními zákony, které upravují jejich výkon. Při realizaci svého práva nesmějí být děti ani jejich rodiče diskriminováni.

Vzdělání je důležitou a nedílnou součástí v procesu výchovy, tj. všestranné s cílevědomé přípravy pro život a důležitým předpokladem pro socializaci dítěte. Právě vzděláním člověk získává znalosti a dovednosti, jež jsou nezbytným předpokladem pro získání kvalifikace a profesních zkušeností a také zaměstnání nebo jiné výdělečné činnosti. Mezinárodní dokumenty upravují, že na základní vzdělání má každý občan právo. Na druhou stranu stát a rodiče mají povinnost dítěti takové vzdělání poskytnout. Na další vzdělávání má občan právo v případech, kdy splní podmiňující podmínky (zejména složí-li přijímací zkoušku) nebo má předpoklady pro další studium. V České republice školský zákon¹¹¹ upravuje různé možnosti přístupu ke vzdělávání, a to jak na úrovni primárního, tak sekundárního vzdělávání.¹¹²

Počet dětí cizinců v ČR neustále stoupá a také česká právní úprava musí na tuto skutečnost reagovat. To zohlednil také školský zákon a toto promítl do ustanovení § 2, kde jsou definovány zásady a obecné cíle vzdělávání. Zákon zde hovoří o rovném přístupu ke vzdělávání bez jakékoli diskriminace z důvodu rasy, barvy pleti, pohlaví, jazyka, víry a náboženství, národnosti, etnického nebo sociálního původu, majetku, rodu a zdravotního stavu nebo jiného postavení občana. Dalšími definovanými zásadami vzdělávání jsou: zohledňování vzdělávacích potřeb jednotlivce, vzájemná úcta, respekt, názorová snášenlivost, solidarita a důstojnost všech účastníků vzdělávání, uplatňování zásad demokracie a právního státu, základních lidských práv a svobod spolu s odpovědností a smyslem pro sociální soudržnost.

K důležitým zásadám patří rovněž utváření vědomí národní a státní příslušnosti, respektu k etnické, národnostní, kulturní, jazykové a náboženské identitě a poznání světových a evropských kulturních hodnot a tradic vedoucích k evropské integraci jako k základu pro soužití v národním a mezinárodním měřítku.

Právě zásada rovného přístupu a zákazu diskriminace je transpozicí čl. 2 odst. 1 písm. a) Úmluvy. Důraz je kladen na rovnost vzdělávacích příležitostí pro všechny s respektem k vzdělávacím potřebám jednotlivce. Zároveň je deklarována možnost každého vzdělávat se po

¹¹⁰ CS Úřední věstník Evropské unie C 303/15 ze dne 14.12.2007.

¹¹¹ zákon č. 561/2004 Sb. o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon) v platném znění.

¹¹² Tomeš Igor a kolektiv. *Sociální právo České republiky*. Praha: Linde Praha a.s., 2014, s. 45.

dobu celého života při vědomí spoluodpovědnosti za své vzdělání. Pozornost si zaslouží také zásada bezplatnosti základního středního vzdělávání na veřejných školách zřizovaných státem, krajem, obcí nebo dobrovolným svazkem obcí.¹¹³

Právo na vzdělávání příslušníků národnostních menšin a právo na výuku v jazyce národnostní menšiny je obsahem § 13 a § 14 školského zákona.

Dne 17. dubna 2015 byl ve Sbírce zákonů publikován zákon č. 82/2015 Sb., kterým se mění školský zákon. V rámci námi zkoumané problematiky došlo k doplnění § 13 odst. 4 školského zákona, který doplnil předchozí právní úpravu daného ustanovení a stanovil, že v oborech středního vzdělání s maturitní zkouškou, v nichž se podle rámcového vzdělávacího programu povinně vyučují některé předměty v cizím jazyce, jsou vyučovacími jazyky český jazyk a příslušný cizí jazyk. Ustanovení § 13 odst. 5 školského zákona stanoví, že na vyšších odborných školách může být vyučovacím jazykem cizí jazyk. Ustanovení odstavce 4 § 13 školského zákona se týká tzv. dvojazyčných gymnázií, přičemž jejich činnost doposud vycházela z pokusného ověřování výuky dle Rámcového vzdělávacího programu pro dvojazyčná gymnázia (RVP DG). Nově je také stanovena možnost výuky dvou vyučovacích jazyků, pokud rámcový vzdělávací program pro daný obor vzdělání upravuje povinné vzdělávání některých předmětů v cizím jazyce. Věcně došlo k přesunu obsahu původního odstavce 4 do nového odstavce 5. Tedy i nadále platí možnost výuky na vyšších odborných školách v cizím jazyce.¹¹⁴

Ustanovení § 14 školského zákona uvádí, že obec, kraj, popřípadě ministerstvo zajišťuje pro příslušníky národnostních menšin vzdělávání v jazyce národnostní menšiny v mateřských, základních a středních školách, a to v obcích, v nichž byl v souladu se zvláštním právním předpisem¹¹⁵ zřízen výbor pro národnostní menšiny, pokud jsou splněny podmínky stanovené tímto zákonem. Pokud se přihlásí ke vzdělání v jazyce národnostní menšiny 8 dětí předškolního věku a nejméně 10 žáků základní školy, může zřizovatel v obci vytvořit třídu příslušného ročníku mateřské školy nebo třídu základní školy. Nejsou-li splněny výše uvedené podmínky, umožňuje zákon ředitelům škol se souhlasem zřizovatele určit ve školním vzdělávacím programu předměty nebo jejich části, ve kterých se vzdělávání uskutečňuje v českém jazyce a jazyce národnostní menšiny.

Ve školách, kde probíhá vzdělávání v jazyce národnostní menšiny, se vydávají vysvědčení, výuční listy, diplomy o absolutoriu dvojazyčně, a to v jazyce českém a v jazyce národnostní menšiny.¹¹⁶ Dle ustanovení § 20 školského zákona mají přístup ke vzdělávání a školským službám podle tohoto zákona za stejných podmínek jak občané Evropské unie a jejich rodinní příslušníci, tak osoby, které občany EU nejsou. Nejpozději při zahájení vzdělávání však musí doložit oprávněnost svého pobytu na území České republiky¹¹⁷. Pro žáky, kteří jsou osobami se státní příslušností jiného členského státu EU, zajistí krajský úřad ve spolupráci se zřizovatelem školy bezplatnou přípravu k jejich začlenění do základního vzdělávání, zahrnující výuku českého jazyka přizpůsobenou potřebám těchto žáků. Podle možností je zajišťována výuka mateřského jazyka a kultury země jeho původu v koordinaci s běžnou výukou v základní škole.

¹¹³ Dandová, Eva. Školský zákon s komentářem. *Poradce 2016/2*. 2015, s. 45. ISSN 1211-2437.

¹¹⁴ *ibid.*, s. 62.

¹¹⁵ Srov. § 117 odst. 3 zákona č. 128/2000 Sb., *o obcích* (obecní zřízení), ve znění zákona č. 273/2001 Sb.

¹¹⁶ Dandová, Eva. Školský zákon s komentářem. *Poradce 2016/2*. 2015, s. 63. ISSN 1211-2437.

¹¹⁷ Zákon č. 326/1999 Sb., *o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů*; zákon č. 325/1999 Sb., *o azylu, ve znění pozdějších předpisů*; zákon č. 221/2003 Sb., *o dočasné ochraně cizinců, ve znění pozdějších předpisů*.

Podmínkami zajištění bezpečnosti a ochrany zdraví dětí, žáků nebo studentů a jejich ochranu před sociálně patologickými jevy a před projevy diskriminace, nepřátelství nebo násilí ve školním řádu se zabývá § 30 odst. 1 písm. c) školského zákona. Tyto podmínky jsou ve školském zařízení upraveny interními normami správního charakteru. Povinnost plnit školní docházku, která se vztahuje na státní občany ČR, na občany členských států EU, ale rovněž na cizince s trvalým pobytem a azylanty je ustanovena v § 36 školského zákona.

3 Závěr

V souladu s výše uvedeným je nutno zaujmout závěr, že příslušníkům jiných národností, kultur a etnik je potřeba poskytnout stejné podmínky a možnosti vzdělávání jako členům majoritní společnosti, tedy občanům našeho státu. Promítnutí základních zásad ochrany práv a základních svobod ve vzdělávacím prostředí je dnes akcentováno více, a to vzhledem k současné geopolitické a společenské situaci ve světě. Právě bližší poznání různých kultur je důležitým předpokladem minimalizace předsudků a negativních postojů plynoucích z nevědomosti a strachu z neznámého, nového a jiného. Výchova dětí k toleranci je úkolem v první řadě rodičů, nicméně předpoklad posilování pozitivního vnímání odlišností ve vztahu k jejich poznání prostřednictvím školního prostředí je dán legislativním rámcem právního řádu ČR. Posilování vědomí multikulturalismu je důležitým prvkem výchovy a vzdělávání v ČR.

Bibliografické údaje:

- AMBROSEWICZ-JACOBS, Jolanta. *Tolerancja: Jak uczyć siebie i innych*. Wyd. II. Kraków: VILLA DECIUS, 2004. 102 s. ISBN 83-88292-78-1.
- BURKOVIČOVÁ, Radmila, NAVRÁTILOVÁ, Jana. *Realizace multikulturní výchovy a vzdělávání v mateřské škole prostřednictvím etnické hudby*. Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2014. ISBN 978-80-7464-676-8.
- DANDOVÁ, Eva. Školský zákon s komentářem. *Poradce 2016/2*. 2015, s. 45. ISSN 1211-2437.
- ERIKSEN, Thomas, Hylland. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6.
- GRZYBOWSKI, Przemyslaw. Modernistyczna nostalgia – w poszukiwaniu tożsamościowych punktów oparcia. In LEWOWICKI, Tadeusz, Alina SZCZUREK-BORUTA a Barbara GRABOWSKA. *Przemiany społeczno-cywilizacyjne i edukacja szkolna: problemy rozwoju indywidualnego i kształtowania się tożsamości*. Wyd. I. Kraków: Impuls, 2005. 388 s. ISBN 83-7308-523-8.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál 2008. ISBN 978-80-7367-368-0.
- PRŮCHA, Jan. *Vzdělávání a školství ve světě: základy mezinárodní komparace vzdělávacích systémů*. Praha: Portál, 1999. ISBN 978-80-262-0323-0.
- TOMEŠ Igor a kolektiv. *Sociální právo České republiky*. Praha: Linde Praha, 2014. ISBN 978-80-7201-938-0.

Legislativní prameny:

- CS Úřední věstník Evropské unie C 303/15 ze dne 14.1.2. 2007.
- Sdělení Federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb., s přihlédnutím ke sdělení MZV č. 41/2010 Sb. m.s., kterým se vyhlásila oprava v textu *Úmluvy o právech dítěte*, vyhlášené pod č. 104/1991 Sb.

Usnesení předsednictva České národní rady ze dne 16. prosince 1992 o vyhlášení *Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky*. Ústavní zákon č. 2/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb.

Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., *Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů*.

zákon č. 128/2000 Sb., *o obcích* (obecní zřízení), ve znění zákona č. 273/2001 Sb.

zákon č. 221/2003 Sb., *o dočasné ochraně cizinců, ve znění pozdějších předpisů*.

zákon č. 273/2001 Sb., *o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů*.

zákon č. 325/1999 Sb., *o azylu, ve znění pozdějších předpisů*.

zákon č. 326/1999 Sb., *o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů*.

zákon č. 561/2004 Sb., *o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon) v platném znění*.